

Hilchos Tzniyus and hair covering - How much?

Show# 169 | May 4th 2018

Dovid Lichtenstein

Questions of week

תוספות מסכת מנחות דף טו עמוד א

זכר למקדש הוא - נראה דבספק חשיכה יכול לברך ואין צריך להמתין עד שיהא ודאי לילה כיון שהוא ספיקא דרבנן

שולחן ערוך אורח חיים הלכות לולב סימן תרנב סעיף א

מצות לולב ביום ולא בלילה, וכל היום כשר לנטילת לולב, שאם לא נטל שחרית יטלנו אח"כ. **ובמשנה ברורה שם ס"ק ב** וכל היום כשר וכו'. ואם לא נטלו עד ביה"ש ביום ראשון מחוייב אז ליטלו דספיקא דאורייתא הוא ובלי ברכה (דהברכות הם דרבנן) והאחרונים הסכימו דבשאר הימים אף שהוא דרבנן ג"כ נכון ליטלו דאין בו טרחה, ורק יזהר שלא יברך אז על הנטילה:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות מגילה ופורים סימן תרפז סעיף א

חייב אדם לקרות המגילה בלילה ולחזור ולשנותה ביום. ושל לילה זמנה כל הלילה, ושל יום זמנה כל היום מהנץ החמה עד סוף היום. **ובמשנה ברורה שם ס"ק ה** עד סוף היום. היינו שקיעת החמה ואם נמשך עד בין השמשות יקראנה בלי ברכה:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפח סעיף א

זמן תקיעת שופר ביום ולא בלילה. **ובמשנה ברורה שם ס"ק א** ביום ולא בלילה - דכתיב יום תרועה יהיה לכם. ואם נמשך עד בין השמשות יתקע בלי ברכה:

שו"ת הרשב"א חלק א סימן רנג

ומה שאמרת הלכה למעשה בדברים שהן במחלוקת בין חכמי הפוסקים שזה אוסר וזה מתיר. נאמר כדאי הוא פלוני המיקל לסמוך עליו? או נאמר כיון שהרב האלפסי והרמב"ם ז"ל שוין בכל לדעת אחת זולתי במקומות ישנו דין. מן החיוב הוא שנסמוך עליהם בין בקוליהון בין בחומריהון ולא נסמוך על פוסק אחר להקל?

תשובה תחלת כל דבר אומר שאין אומרים כדאי הוא פלוני לסמוך עליו בזמן שיש גדול ממנו בחכמה ובמנין. דהלכה פסוקה היא דהולכין אחר הגדול בחכמה ובמנין. ואפילו בשעת הדחק אין סומכין על הקטן בחכמה ובמנין. וכן במקום מחלוקת יחיד ורבים אלא אם כן שעת הדחק שיש בו הפסד מרובה או כיוצא בזה. וכמו שאמרו בפ' קמא דנדה (דף ט ב) ועשה רבי כרבי אלעזר. לאחר שנזכר אמר כדאי הוא ר' אלעזר לסמוך עליו בשעת הדחק. ואקשינן מאי לאחר שנזכר? אילימא לאחר שנזכר דאין הלכה כרבי אלעזר אלא כרבנן בשעת הדחק היכי עביד כותיה? אלא דלא איתמר לא הלכתא כמר ולא הלכתא כמר. ומאי לאחר שנזכר? דלאו יחיד פליג עליה אלא רבים פליגי עליה. אמר כדאי הוא רבי אלעזר לסמוך עליו בשעת הדחק. ואמרין התם מאי שעת הדחק? איכא דאמרי שעת בצורת הואי. איכא דאמרי אפיש עובדא וחשו רבנן לפסידא דטהרות. ומכל מקום עיקרי דברים אלו שאמרת יש בהן חלוקין. שאין כל הפוסקים והחכמים שוים ולא כל המקומות שוים מן הדין. כיצד שורת הדין אם שנים הפוסקים באחד זה אוסר וזה מתיר. אם נודע האחד גדול בחכמה ובמנין ויצא שמו כן הולכין אחריו בין להחמיר בין להקל. היו שניהם שוין ולא נודע מי גדול משניהם. בשל תורה הולכין אחר המחמיר דהוה ליה כספיקא דאורייתא ובשל סופרים הולכין אחר המקל וכדאיתא בריש פרק קמא דעבודה זרה (דף ז). ומי שסומך על המקל בשל תורה עובר. וזה מאותן שנאמר עליהן (הושע ד) ומקלו יגיד לו כמו שאמר'. אבל אם היה רב אחד במקומם ולמדם הן הולכים אחר דבריו. זהו חלוקת ארץ ישראל ובבל בתרבא דאיתרא דאלו אוסרין ואלו מתירין ואוכלין. ואוכל בחשאי אפי' בבבל אם דעתו לחזור ולהמנות עם אנשי מקומו ואף על פי שהוא חלב דאורייתא לדברי בני בבל. והנה במקומו של רבי אלעזר כורתין עצים לעשות פחמין לעשות אזמל. ולא מיחו בידם חכמים לפי שהן עושין כדברי רבם. ובפרק כל הבשר (דף קי"ז) אמרינן לוי איקלע לבי יוסף רישבא. איתאו ליה רישא דטוסא בחלבא ולא אכל ולא אמר להו ולא מידי. כי אתא קמיה דרב אמר ליה אמאי לא תשמתינהו. אמר ליה אתריה דר' יהודה בן בתירא הוה ואמינא דילמא דרש להו כרבי יוסי הגלילי דאמר יצא בשר עוף שאין לו חלב. וכן רבים. ומן הדרך הזה כל שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי אחד מגדולי הפוסקים במקום שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי הלכות הרב אלפסי זכרונו לברכה ובמקומות שנהגו לעשות כל מעשיהם על פי חבור הרמב"ם ז"ל והרי עשו אלו הגדולים כרבם. ומיהו אם יש שם אחד חכם וראוי להוראה ורואה ראייה לאסור מה שהם מתירין נוהג בו איסור. שאין אלו כרבם ממש דבמקום רבם אילו יעשו שלא כדבריו יקלו בכבוד רבם במקומו. כתרבא דאיתרא דבא"י =דבארץ ישראל= שכלם נוהגין בו התר כרבם שלמדם כל חלב לרבות חלב שעל הקרב. ובמקום שיש שנים שוים שהולכין אחר המחמיר בשל תורה דוקא בשם אחד כנגד אחד. אבל אם שנים הם כנגד האחד הולכין אחר הרוב. ואם יש תלמיד חכם ראוי להוראה ורואה דברי

המקל בזה אפשר שיעשה בקולו מפני שהוא מסכים כהוראתו עם המקל והם רבים כנגד היחיד. זה שנראה לי בעינינו אלו.

רמב"ם הלכות שביתת עשור פרק ב הלכה ח

חולה שיש בו סכנה ששאל לאכול ה ביום הכפורים אף על פי שהרופאים הבקיאין אומרין אינו צריך מאכילין אותו על פי עצמו עד שיאמר דיי, אמר החולה איני צריך והרופא אומר צריך מאכילין אותו על פיו, והוא שיהיה רופא בקי וכו'. **וברבינו מנוח שם** והוא שיהיה רופא בקי פירוש שאם לא היה בקי אין חוששין לדבריו כלל ובקי ר"ל באותו מקום דהא ובאת אל השופט אשר יהיה בימים ההם כתיב.

משנה ברורה סימן תריח ס"ק א

רופא בקי - פי' בקי באותו מקום. **ושער הציון שם אות א** כן משמע ברמב"ם פרק ב מהלכות שבת, עיין שם, וכן כתב רבנו מנוח בפרק ב מהלכות שביתת עשור, עיין שם.

שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן נט

בניסת אשה אחת ממקום שנוהגות הנשים לגלח שערותיהן לאחד ממקום שאין נוהגות לגלח והבעל מקפיד שלא תגלח י"ט סיון תשי"ז. מע"כ ידידי הרב הגאון המפורסם מוה"ר מנחם צבי אייכענשטיין שליט"א.

בדבר מנהג איזה מקומות שהנשים הנשואות מגלחות שערותיהן שניסת אחת מבנותיהן לאחד מהמקומות שאין הנשים מגלחות שערותיהן אלא מכסות אותן כדין והבעל אינו רוצה שתגלח אם רשאה היא שלא לגלח כמנהג מקום הבעל או שמחוייבת לגלח כמנהג מקומה.

ואין להחשיב את הבעל שאינו רוצה שתגלח לאדם קל שאינו רוצה בגדרים וסייגים כיון שמצינו שגם חז"ל הקפידו על זה. וגם הא איכא גדר וסייג גם לאידך גיסא כדי שלא תתגנה עליו ולא ליתן עיניו באשה אחרת שחשו ע"ז חסידי עולם כהא דאבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל בתענית דף כ"ג שהקפיד שתהא אשתו מיקשטא כדי שלא יתן עיניו באשה אחרת ונמצא שאיכא מעליותא גם לצד זה ולכן מה שמקפיד הוא כדין ויש גם מעלה בזה ואין להזניחו על זה, ידידו, משה פיינשטיין.

קעד

העמק

אחרי שאילתא צו

שאלה

אלמא דטבילה שרי ולא חיישין לסמיטא, וי"ל דכחם מיירי לטברות ואפי' צהולות כיו סובלות עלמן ושערן מגולב ולא הוי סמיטא פס"ר ומש"כ אפשר שהטבול ציוס בשבת, וממילא גזרו שלא תבא אשה נשואה ג"כ יולאכ צחוטין דלא פלוג, וכא דא"י צבילה שם דנדכ מערמת וטובלת בצגדיה כ"י מיירי ג"כ או בצחולות או צאין לכ שיפר, וצאמת צמן כפוסקים כאחרונים ז"ל הנכיוג הנשים לגלם שערן להכי הקילו בדבר לטבול בשבת. וקרוב לומר דעיקר מה שכתבנו רבותינו הגלחת שיער נשים נשואות מה שלא היה כן בימי המשנה כדמוכס צנור ד' כ"ה וצ"כ"ט, היינו משום דאז בימי המשנה שכיו גם צחולות טובלות עלמן לטברות צע"כ היו נהיגין לטבול בשערות ארוכות והיו יודעות להזכר מסמיטת השיער, מש"כ נכגו גם נשואות כן, וכשחא שאין צחולות טובלות יותר טוב שלא יכיר שערות לנשואות ולא יבואו לידי סילול שבת ס"י. כא מיכא שראוי להחמיר ולמטע

כלכתא אכלכתא דדרש מרימר כלכתא אשכ חופפת צע"ש וטובלת צמ"ש, לא קשיא כא דאפשר כא דלא אפשר. ולג"י זו מצואר דמוקי כש"ס כא דמרימר צדלא אפשר ואמאי כא אפשר למיחף צלילה ודוחק לפרש שכיב יו"ט, להכי מפרש צדלא אפשר היינו צחולי וכדומה, ורצוחא קמ"ל דאפי' כרחק ככאי שריא צשעת הדת. וכבר כעיר צעל המאור בהגהותיו על ספר צע"כ צדינו חפופה שיש שנוי ג"י צרי"ף מה שלא נמלא צספרי הגמ', והנראה שם שהשכיל גם הוא לפרש צאופן אחר עפ"יז וכיינו כמש"כ לדעת הרמב"ם ז"ל. אבל לפי גירסתנו דרמי כלכתא דחופפת ציוס וטובלת צלילה אכלכתא דלא תסוף אלא צלילה, ושפיר ו"ל כא דלא אפשר היינו שטבילה צליל שבת ויו"ט, ולפי זכ אינו מוכרח דהרמב"ם ס"ל לאסור טבילה צליל שבת ויו"ט. כן אמת שאינו מסורש צגמ"י ג"כ להחיר לפי פירושו, מ"מ צעיקר מש"כ הרב"ד דכשחא ליכא טבילה צומנה מנוח לא כסכימו

תרגום המיוחס ליונתן – פרשת אמור פרק כד פסוק י

גברא ח"יבא מרוד באלהא שמיא נפק ממצרים בר גברא מצרא דקטל גברא בר ישראל במצרים ועאל על אנתתיה ואתעברת וילדת בר בגו בני ישראל וכד הוון ישראל שריין במדברא בעא למפרוס משכניה בגו שבטא דבני דן ולא שבקיה מן בגלל דטיכסין ד' ישראל גבר על טיכסיה באתון ל'יחוס אבהתהון שריין ואתקוטטו כחדא במשריתא ואזלו לבי דינא בר אתתא בת ישראל וגברא בר ישראל דמן שבטא דדן

ספר שערי תשובה לרבינו יונה שער ב אות ה

יש על הבוטח בשם להוחיל במעוף צוקתו, כי יהיה החושך סבת האורה, כמו שכתוב (מיכה ז, ח): "אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ה' אור לי", ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (מדרש תהלים מזמור כב): אלמלא נפלתי לא קמתי, אלמלא ישבתי בחושך לא היה אור לי!

Answers to the question

I wanted to suggest a possible answer to the riddle asked in the 5-5 episode regarding why we are lenient when it comes to counting Sefira during Bein Hashmoshos, whilst we say otherwise regarding Lulav on the second day during Bein Hashmoshos, and also Rosh Hashana and Purim, where we say, not to make a Bracha.

Firstly, it is important to point out that according to the Halacha by Sefira it is only Bedieved and not Lechatchila that one is Yotzei when counting during Bein Hashmoshos as the Mishna Berurah says.

Secondly, it appears to me that the answer to the riddle is actually found in the words of the first opinion cited in Tosefos. When explaining that one can make a Bracha when it's Sofek Chashecha because it's a Sofek Derabanan, furthermore, counting in the 'daytime' close to darkness" is actually preferable! "Adif Mishum Temimus", in other words according to this Shita what make Sefira different to the other Mitzvos mentioned above is the fact that the Torah says Temimos by Sefira and in order to be properly Temimos it would entail counting before the night begins. Tosefos goes on to disagree (as explained very clearly in the Ran at end of Pesachim). Perhaps this is the answer.

I would like to end off by giving a huge Yosher Koiach to Dovid for the wonderful shows. They are enlightening, respectful and interesting. Dovid, you are bringing much awareness to so many critical, often misunderstood or distorted issues. I really appreciate your unique combination, of Lomdus, Yiras Shomayim, intellectual honesty, humor and a large dosage of the 5th Cheleck of Shulchan Aruch. Yaarich Yomim Al Mamlachto.

Sholom Ber Klein

Selected audio from our listeners

Questions of the week- Answers

Answers to the questions 1 *click here*

Answers to the questions 2 *click here*

Answers to the questions 3 *click here*

Answers to the questions 4 *click here*

Answers to the questions 5 *click here*

Answers to the questions 6 *click here*

Comments on the show

Comments on the show 1 [click here](#)

Comments on the show 2 [click here](#)

Comments on the show 3 [click here](#)

Comments on the show 4 [click here](#)

Comments on the show 5 [click here](#)

Comments on the show 6 [click here](#)

Comments on the show 7 [click here](#)

Comments on the show 8 [click here](#)

Comments on the show 9 [click here](#)

Comments on the show 10 [click here](#)

Comments on the show 11 [click here](#)

Comments on the show 12 [click here](#)

Comments on the show 13 [click here](#)

Comments on the show 14 [click here](#)

Comments on the show 15 [click here](#) [click here](#)

Comments on the show 16 [click here](#)

Comments on the show 17 [click here](#)

Comments on the show 18 [click here](#)

Comments on the show 19 [click here](#) [click here](#)

Response

מה שהקשת מהאג"מ אבהע"ז ח"א סי' נח, הנה האג"מ שם קאי בדעת הרמ"א בסי' עה דס"ל שיש ערוה בנשים אחרים גם בפחות מטפח ולא בדעת המחבר דס"ל דבכל נשים לא הוי ערוה רק טפח, וכ"ה להדיא באגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קכ וז"ל: והא דהקשת דגם בפחות מטפח הא אסור להסתכל ותהא האשה צריכה לכסות כולן מפני הסתכלות האנשים, הנה עיין בברכות דף כ"ד ע"א טפח באשה ערוה הקשה הגמ' אילימא לאסתכולי בה והא א"ר ששת דאף באצבע קטנה של אשה אסור, ומ"מ אינה מחוייבת לכסות פניה וידיה משום דעיקר האיסור הוא רק בכוונה להסתכל בה וכן הוא גם בפחות מטפח ולא קשה כלום. והנני אביך אוהבך, משה פיינשטיין.

A comment on the answer of the winner of last week question *click here*

Show Suggestion- Ribbis *click here click here*

Show Suggestion- Checking for bugs *click here*

Show Suggestion- Recovering from verbal abuse *click here*

Show Suggestion- Bridging the Gap *click here*

Alternative medicine *click here*

Selected emails from our listeners

Comments on the show

Dear Rabbi Lichtenstein נ"י,

Once again thank you for an amazing program and I eagerly await the future ones, the topics of which you announced and will doubtless be as fascinating and stimulating as all the others.

I wish to make a couple of comments for your consideration and conclude with a possible answer for this week's riddle.

Firstly, with regards to your bias regarding the Sheitlach, I commend your honesty. At the same time however, I do not feel your answer sufficed. I too am one of those proponents of Sheitlach (and nice ones at that). The מראי מקומות you cited in this regard are of vital importance. However, we are a resourceful people and if ע"פ הלכה, there is a problem with hair from India, I am certain we can find a practical solution to source the hair elsewhere (may I state unequivocally I have no idea where hair may otherwise be sourced). In other words, the two positions are not mutually exclusive.

With regard to this week's podcast firstly let me say, I have not had a chance to hear the entire podcast yet. However, I do not believe that should impact my comments.

I refer to the story with Reb Moshe and the גיורת to כהן. The סברא regarding the נאמנות I have heard בשמו many times. Nonetheless, I wish to make the following points:

1. Due to the potency of the story I believe it to be in the category of אין מגלים אלא לצנועים. I fear that this kind of sweeping statement, in the wrong hands, can be abused with abandon. Regrettably I can state this as בדיוק ומנוסה. It consequently runs the risk of further corroding קדושת ישראל, especially in an area where many, certainly in South Africa, still maintain a certain pride in their status regardless of their actual observance.
2. Even if they are not נאמן, is that enough to allow them to be עובר potential איסורים. After all, they may indeed be כהנים. It would seem we should give them all the חומרות of כהנים and none of the benefits.
3. Who is to say that the entire knowledge of their status as כהנים came purely from this person? Maybe they can trace it back to a grandparent who was שומר תורה ומצוות. Even if the son of the grandparent

was not Frum, the רב who was מסדר קידושין would likely not have married them if they were אסור to get married מין הדין. In other words, it is not easy to simply suggest he is a חלל or not a כהן at all. Furthermore, what about Frum siblings that may exist etc. In other words there are many tentacles to this question both in terms of verifying the person's status as well as the impact such a פסק may have on his extended family. A sweeping comment of "he is not Frum therefore has no נאמנות" is purely valuable with a ידועה לנו and even then, in my humble opinion, אין מגלים אלא לצנועים.

4. Though I cannot remember the מקור at the moment, there is a תשובה of the הלכות where a כהן wanted to marry a גיורת and suggested that he was a חלל as his mother was a שבויה in the Holocaust. The הלכות, apart from anything else, lambastes him unequivocally for being מוציא לעז on women who had already suffered enough. Though not entirely to what we are speaking about, a fascinating תשובה nonetheless.
5. Reb Moshe rejected the notion that today's כהנים are not real כהנים due to them only being חזקת כהנים and not מיוחסים כהנים. As a result, this person may well have had חזקת כהונה מדור דור. Surely Reb Moshe would recognize that as valid.
6. With regard to the גירות I bring to your attention what Reb Moshe writes in דברות משה על מסכת שבת סי' ס"ד הערה יא ד"ה והנה הרמב"ם. There Reb Moshe suggests that to be מגייר קטן is indeed a זכות for him as he is becoming part of ישראל כלל, with all the שכר of עוה"ב as well as the מדות טובות and coming תחת כנפי השכינה (even if it is not to a Frum environment). I am certain you will look at it for yourself and find it quite fascinating.

Finally with regard to this week's riddle I would suggest as follows. In יביע אומר ח"ד I think at the end of סימן מ"ג he writes that while one can indeed make a ברכה בין השמשות all subsequent nights he must count after צאת so that it should not be דתתי דסתרי. Based on this logic (which I believe to be a sound argument) I would answer your question as follows. In the other instances you cited there is no way to "confirm" a person's view regarding בין השמשות. In other words it retains its ספק לילה, resulting in the פסק as you highlighted. However, with regard to ספירה whereby if henceforth I ONLY count after צאת, I am declaring that as far as I am concerned, I consider בין השמשות to be יום (at least as far as ספירה is concerned) which is why I could count with a ברכה on that occasion.

Regrettably I am unable to elaborate further due to time constraints.

Thank you again for the stimulation and לימוד תורה.

Regards,

Rabbi Gidon Fox

In the introductory monologue of this week's show you sort of touched upon something which I have had a hard time understanding.

As you correctly stated Rav Moshe was the Pose of America etc. Yet it seems that among many in the Frum toradige community there's an attitude that Reb Moshe's Psakim are not necessarily the "Shpitz" and people give all sorts of Tirutzim to why he had to say such and such and why it wouldn't apply today...

In fact certain very Choshuva Rabbanim get looked down upon because they Pasken everything according to Reb Moshe. This is something that has bothered me greatly and when you talk about Reb Moshes Gadlus it makes it more upsetting. Now, maybe, in fact hopefully, this is false, a figment of my imagination and insecurities, however if it is real please use your growing platform to continue to eloquently argue the case for Rav Moshe Ztzl's kavod.

Thank you

Simcha Schoener

I heard this weeks show regarding Tznius. I remember you spoke about it around a year ago. However, I still don't understand what's the difference between "Redid" of Rambam which is Das Yehudis and not applicable anymore in our society, and showing arms in communities that are not so Makpid. Why do we always hear that's its Ervah and prohibited as seen in Mishna Berurah Siman עה? Since it's also Das Yehudis like we see in Kesubos it should change. Kesubos עב was regarding women's dress code which can seemingly change based on Rambam above. Please shed some light to my question.

Ariel Sobol

Misrepresentation of the Position of the Igros Moshe and the Standards of the (non-Chassidic) Yeshivish communities regarding Exposure of Women's Hair

May the zechus of your pure intentions in the weekly Headlines in Halacha draw down every bracha and hatzlacha for you and your family.

I listened with interest to the 5/5/18 segment entitled "Hilchos Tzniyus and Hair Covering - How much?"

In the broadcast, it was asserted that:

- The Igros Moshe is the "Marah D'Asra" of (at least) America (for all future generations) and his position regarding hair covering is thus the acceptable standard for American communities.
- The Igros Moshe is of the opinion that it is permitted for a woman to expose up to a "Tefach" of her hair (and that this is the opinion of the Mechaber in Shulchan Aruch).
- The (non-Chassidic) "Yeshivish" communities have adapted this position of the Igros Moshe as their standard (with few exceptions such as in Bnei Brak).

It appears that these assertions constitute a misrepresentation of the position of the Igros Moshe and of the standards acceptable by the yeshivish communities.

Attached please find copies of relevant pages from sefer "Hi Tishalel: A Practical Guide to Tznius," by Rav Yaakov E. Forchheimer, the Dayan and senior Posek at Beth Medrash Govoha of Lakewood, NJ.

In this sefer, Rav Forchheimer clarifies as follows:

- The majority of Poskim rule that a woman is obligated to cover all the hair on the head.
- Rav Aharon Kotler zt'l was of the halachic opinion (and was very makpid) that all of a woman's hair must be covered [it is difficult to fathom why Rav Aharon's opinion was not mentioned at all on this Halacha Headlines broadcast]. This Psak of Rav Aharon Kotler that not one hair may be exposed by a married woman was reiterated by

his son, Rav Shneur Kotler zt'l in a public letter about Tznius standards, written shortly before his passing, in which Rav Shneur stated that all the B'nei Yeshiva in both the past, present and future are obligated to abide by these rulings of his father and assure that their families also do so. [A facsimile of this letter is printed in numerous forums, including at the end of the sefer "A Living Mishnas Rav Aharon – The Legacy of Maran Rav Aharon Kotler," by Rabbi Yitzchok Dershowitz].

- Rav Aharon Kotler [and not the Igros Moshe] is the Marah D'Asra of Lakewood (the largest and most major "Yeshivish" community in America) and his ruling is thus binding upon the Lakewood community [as above his son Rav Shneur wrote that all former, current and future generations of Lakewood talmidim are obligated to abide by this ruling].

- It is the opinion of the Chazon Ish that exposure of even one hair constitutes Giluy Erva.

- The statement that the Igros Moshe permitted exposing up to a "Tefach" of hair is misleading and false. The leniency in the Igros Moshe only permits exposing the width of two fingers (which is 1.75" according to his opinion) of hair in the front of the head but more than that amount is definitely prohibited (as Rav Forchheimer explains in footnote 20 in the third edition of the sefer). [Those who expose their hair and say that they are basing their practice on the Heter of the Igros Moshe generally expose more hair than the width of 1.75" (and often much more) and thus have no halachic basis to do so. Moreover, it is difficult to control how much hair is exposed from a Tichel which is not covering the entire head and even if one starts out exposing under 1.75" the Tichel usually slips and more hair is exposed].

- Even this heter to expose up to 1.75" of hair in the front (and not more) was not meant by the Igros Moshe as a general ruling permitting women to go ahead L'chatchila and uncover this amount of hair. Rather, the Teshuva in the Igros Moshe was intended only for those who require it under exceptional circumstances (Hora'as Shah). In regard to the basic obligation to cover the hair, even the Igros Moshe is of the opinion that the proper practice is to cover the hair completely and that is how our daughters should be

educated. This clarification of the Igros Moshe's Psak has been made numerous times by his son Hagaon Rav Dovid Feinstein Shlita (including a communication to the Mashgiach of BMG in Lakewood, Rav Matisyahu Chaim Salomon Shlita), as well as by Hagaon Rav Nissim Karelitz Shlita and Hagaon Rav Chaim Pinchas Sheinberg zt'l in a published letter (and both Rav Dovid Feinstein and Rav Pam reviewed and endorsed the letter), as cited by Rav Forchheimer in his sefer.

P.S. Regarding the assertion that there is a "Sofek" whether the knee may be exposed, please see Rav Forchheimer's sefer where he writes that it is undisputed that the entire knee itself must be covered. Also the aforementioned public letter from Rav Shneur Kotler states expressly that according to his father Rav Aharon Kotler, dresses and skirts must cover the entire knee and the lower leg must be covered with stockings of a consistency adequate so that onlookers will realize that stockings are being worn

B"H

Dear Rabbi Lichtenstein,

Thank you once again for your most wonderful podcasts.

I wanted to make a few comments in regards to the latest podcast in regards to Tznius.

I want to point out, that since I am writing this long email, that I will add some of my sources over the next few days, because it is hard to bring it all at once.

I will start first with Rabbi Oberlander, as he deals with Chabad issues (then I will return to the rest of your program).

1. Rabbi Oberlander stated that the Tzemach Tzedek's issues with revealing even one hair, was based on the Zohar. That is incorrect. The Tzemach Tzedek's Teshuvos are based Meikar Hadin, as one can see clearly by going through them. They go through

the entire Sugya and come to the conclusion, strictly meikar Ha'din.

It should be noted that the Mishne Berurah also holds it is Meikar Hadin (see below where I bring him down word for word), and so do many many other Poskim. So the issue is not strictly connected to the Tzemach Tzedek. (I am not even getting started with the strong words the Chofetz Chaim uses in his Sefer Geder Olom).

2. In regards to women shaving their heads in general and Chabad's opinion in particular. I won't get into the matter at length, however I would like to point out a few points.

It is not clear when the Minhag (for women to shave their heads) started, however the idea that it started with the Va'ad Arba Arotzos, is a legend, that has not yet been verified.

However there is no doubt that before 1850, that this was a most accepted custom by all Frum women (whether or not they were Chabad or anything else), in almost all of Eastern Europe. This includes Russia, Lithuania, Poland, White Russia, Ukraine etc. I hope to write an article on this one day, however the proof as to this matter is not really a debate and is extensive documented. In regards to Lithuania this is recorded by the Netziv, Pauline Wengeroff, and more than anything else the entire details that were involved in the Decrees that the Russians imposed on Jewish Dress code.

The reason as to why this custom fell into decline is as a combined result as the Russian decrees (within the Russian empire), and the effects of the march into modernity. As this was only a custom (and a peculiar one at that), we do not need to renew it, I was just pointing the historical facts.

In regards to Chabad and women shaving, I will point out to a few things.

A. yes Chabad does not encourage shaving, rather it is encouraged to keep the hair short, as can be seen in the following links.

<http://hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=13451&st=&pgnum=153>

<http://hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=13451&st=&pgnum=347>

B. However there is no doubt that once upon a time the Chabad women shaved their

hair, along with the rest of the population at that time.

1) See here paragraph 5.

<http://hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=14938&st=&pgnum=195&hilite=>

2) See the end of Ois Gimmel what he brings from the wife of the Rebbe Maharash.

And there is more proof which i will document, but I would say this suffices.

3) This letter is very enigmatic.

<http://chabadlibrary.org/books/admur/ig/16/6105.htm>.

Though one can translate the word תגלחת as meaning cutting short, as the Rebbe used such an expression for an Upsherenish, which obviously did not mean Davke shaving.

4) This line also lends for interpretation either way:

שו"ת צמח צדק (לובאוויטש) אבן העזר סימן קלט

לכך אף שלענין שלא לגלח שער ראשה אין איסור רק שלא יצאו חוץ לצמתה (זולתי שקשה מאד לענין טבילה צריכה להזהר מאד שלא יצא קצת שער ראשה חוץ ח"ו. שאז לא עלתה לה טבילה כלל).

5) I have attached here, a few letters from the Rebbe in regards to women shaving their heads. And one can take from here their own impressions.

C. In regards to the Rebbe's opinion that women should wear Only Sheitlach and not Tichelach, I have seen three reasons given by the Rebbe:

1) So that every hair remain covered.

2) So that the women not remove the covering at some time when she is embarrassed.

3) To give dignity to the entire idea of covering ones hair, and that would get more women to cover their hair.

The reason you gave (and mentioned from Choni Ha'magel) I never saw the Rebbe write or quote even once. So whether or not it has any merit, I would not suggest to put in the Rebbe's mouth, because he wrote and spoke on this topic a lot and never mentioned this.

BTW in two of the links above, the Rebbe presents some of his reasons.

D) I would like to point out, while the Rebbe really encouraged Sheitlach over Tichelach, this was not however uniform.

I know of a fact of a woman who never wore a Sheitel but wore a Tichel her whole life and covered every single hair with it. The Rebbe never told her a word. This was in the years the years where the Rebbe spoke to women about this, and this was a woman who would have listened in a giffy. In addition, I will bring on the bottom a certain story, in regards to this issue.

This is all in regards to Chabad. Now I would like to discuss the rest of the program.

1. Since you mention לחבבה על בעלה, I would like to mention this Rashi.

בראשית פרק יח פסוק ט

וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אֵיךְ שָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ וַיֹּאמֶר הִנֵּה בָאָהּ ל :

רש"י בראשית פרק יח פסוק ט

בבבא מציעא (פז א) אומרים יודעים היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה.

2. Rabbi Pfeffer says he is appalled at men being spoken as to what to tell their wives about how to keep Tznius. I am not sure why he is appalled. Please see this Rambam:

רמב"ם הלכות אישות פרק כד הלכה טז

עוברת על דת משה או על דת יהודית וכן זו שעשת דבר מכוער אין כופין את הבעל להוציא אלא אם רצה לא יוציא, ואף על פי שלא הוציא אין להן כתובה, שהכתובה תקנת חכמים היא כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה ולא הקפידו אלא על בנות ישראל הצנועות אבל אלו הפרוצות אין להן תקנה זו אלא תהא קלה בעיניו להוציאה.

In addition: There is discussion in the Poskim as to a Schoechet who's wife does not cover her hair if he has Ne'emonus. See the Sefer of the Chofetz Chaim Geder oloim where he Beferush tells the Husband to tell the wife what to do (see Perek Vov for instance).

Now obviously I am not promoting that the men should go around ruining their Sholom Bayis Etc. However it is most certainly the Husbands business as to how his wife

בדרכי, dresses, the only question is how to go about it, and how to be the most effective, נועם ובדרכי שלום.

3. Rabbi Maryles mentioned that he is not sure as to the difference between the hair of Married women and single women in regards to the Law of Erva. I wanted to point out a source which deals with it, and while you may have questions on it, it does touch on the issue.

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן עה סעיף ד

שער של אשה שדרכה לכסותה ערוה היא מפני שמביא לידי הרהור ואסור לקרות או להתפלל כנגדה על דרך שנתבאר אפילו היא אשתו, אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש וכן שערות של נשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן בקצת ארצות מותר לקרות כנגדן שכיון שרגילין בהן אינן מביאין לידי הרהור ופאה נכרית אפילו דרכה לכסותה מותר לקרות כנגדה וגם מותר לגלותה ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה שהוא אסור מן התורה באשת איש :

4. You asked about the women in Lita. There are a few things that have to be pointed out. The Mishna Berurah brings:

משנה ברורה סימן עה ס"ק י

וגם כל בנות ישראל המחזיקות בדת משה נזהרות מזה מימות אבותינו מעולם ועד עתה בכלל ערוה היא

משנה ברורה סימן עה ס"ק יד

בזוהר פרשה נשא החמיר מאוד שלא יתראה שום שער מאשה דגרמא מסכנותא לביתא וגרמא לבנהא דלא יתחשבון בדרא וסטרא אחרא לשרות בביתא וכ"ש אם הולכות בשוקא כך ע"כ בעאי איתתא דאפילו קורות ביתה לא יחמון שערה חדא מרישאה ואי עבדית כן מה כתיב בניך כשתילי זיתים מה זית וכו' בנהא יסתלקון בחשובין על שאר בני עלמא ולא עוד אלא דבעלה מתברך בכל ברכאן דלעילא וברכאן דלתתא בעותרא בבנין ובני בנין עכ"ל בקיצור וכתב המ"א דראוי לנהוג כהזוהר וביומא איתא במעשה דקמחית בזכות הצניעות היתירה שהיתה בה שלא ראו קורות ביתה אמרי חלוקה יצאו ממנה כהנים גדולים:

ביאור הלכה סימן עה סעיף ב

וכ"כ בתשובת ח"ס סימן ל"ו דכיון דכבר קבלו עלייהו אבות אבותינו בכל מקום ששמענו שנפוצים ישראל לאסור בזה א"כ ה"ל דין גמור שקיבלו עלייהו כהך דיעה האוסרת וכמש"כ המ"א סימן תקנ"א סק"ז ועי"ש שהאריך הרבה בזה וכתב לבסוף דבארצותינו שנתפשט המנהג ע"פ הזוהר איסור גמור הוא ויש לחוש

לרביצת האלה האמור בזוהר [ומובא במ"ב] ומי שחפץ בברכה ירחיק ממנו עכ"ל .

The Chofetz Chaim's son brings clearly in a letter that this Mogen Avrohom was accepted in his country (Lita). The Chofetz Chaim wrote a whole Sefer Geder Olom to deal with new problems cropping up with Tznius. There he speaks very strongly about covering the hair. The Oruch Hashulchon is clear that the Matzav he is crying about is a fairly new phenomenon.

What I am bringing out is: that the issue with Lithuanian women was not an old time custom (remember they used to shave their heads, and Vilna women had a harder time stopping to shave their heads than the men in shaving their beards). This was a new issue, started By the Gezeras Malbushi and exasperated by the march of modernity.

Let me remind you that Yeshiva Bochurim had a hard time finding Shiduchim in those times, and they were not exactly in the position to ask from their wives different requests in regards to their manner of dress. It is clear from the history books, that the issue with the manner of dress is Lita, was nothing more than a stain a win for the Haskalah. It should be pointed out that in Galicia they also had the issue of Haskalah and women there also stopped covering their hair, though not by the same percentages.

5. Reb Elya Meir Bloch writes BTW in a letter that most Lithuanian Rabbonim did not accept the Heter of the Oruch Hashulchon in regards to Erva. In a related case Rav Chaim Ozer Grodzhinsky called the idea, as being מגלה פנים בתורה שלא כהלכה. This is besides for the fact that Mishne Berurah disagrees with the Oruch Hashulchon.

6. in regards to the issue of long Sheitlach. I wanted to make a few points.

You make a true point, that a long Sheitel is considered a covering of the hair of the women, however it still may be considered non Tznius. Your Example with the Movie on top of hair covering is most apt. I just want to point out to a few more points.

We all know that there is Da'as Yehudis, which is the way that Jewish women walk around. A manner of dress which is not considered a Jewish way of going about is mentioned in the strictest of terms in Yirmiyahu. From here we learn of the idea of provocative, and that such things are not acceptable.

טז וַיֹּאמֶר יְ-הוָה-יְ-הוָה יֵעָן בְּי גְבֻהַּ בְּנֹת צִיּוֹן וַתִּלְכְּנָה נְטוּיֹת) כְּתִיב נְטוּיֹת (גְּלוֹן וּמְשַׁקְרוֹת עֵינַיִם הִלּוּד וְטָפוּרָה תִּלְכְּנָה

וּבְרִגְלֵיהֶם תַּעֲכֹסְנָה:

So we have here a list of things. One of them is:

הַלּוֹךְ וְטַפּוֹף תַּלְכְּנָה

Rashi

"הלוך וטפוף תלכנה - "לשון דבר צף על גבי חבירו כמו) דברים יא (אשר הציף ומתרגמינן דאטיף כד היתה ארוכה מהלכת בין שתי קצרות כדי שתהא נראית צפה למעלה מהם ויונתן תירגם ובפתהן מקפן היו קושרות פיאות נכריות קליעת שערות תלושין כורכות עם קליעותיהן שיראו גסות וטפופות.

We see here that the manner with which a woman wears her hair, means something.

The length of the hair is not so much connected to a married women, rather as to any women. There is a certain way one goes about, whether one accepts the Mogen Avrohom in Ayin Hei in its strictest terms or in a more open way.

This is a short piece on the topic,

<http://www.halacha2go.com/php/h2go/home2.php?number=214>

There are many Seforim that deal with this.

Btw see this video

<http://www.fridmanbooks.co.il/ProductInfo.asp?ProdId=4164&catId=446>

שו"ת שבט הלוי חלק ה סימן קצט

ובענין שערות סתורות, הנה מג"א סי' ע"ה כ' לת' הא דמבואר כאן דגם בפנויה, ובאו"ח שם דבתולות מותר ותי' דפרוטות ראש דכאן היינו שסותרות קליעת שיערה וזה אסור גם בפנויה בתולה, והאחרונים הקשו דהא המג"א עצמו הוכיח דבתולה מותר מריש פ"ב דכתובות דיוצאות וראשה פרועה לסימן שהיא בתולה הרי דבתולה כה"ג מותר ופרש"י שם דשערה על כתפה דהיינו סתורות, יע"ש במחה"ש, ועיין בעצי ארזים דהשיג מכח זה על מג"א לדינא וביד אפרים כ' לתרץ דרק אורך שיערה על כתפה אבל לא סתורות ממש, ויש שכתבו דהתם ביום חופתה לא חיישין לפריצות כה"ג.

ולפי דעתי פשוט דהא התם ראשה מכוסה בהינומא כמש"כ למעלה, אלא דיוצאות גם שערות עד כתפה גם אם הם סתורות מכ"מ כיון שעיקר ראשה מכוסה אין זה סתירת שיער שנאסר גם לבתולה, ושו"ר בפמ"ג באו"ח שם כנראה כיון לזה, ועכ"פ אין לדחות בקל דברי המג"א אף על פי שהרבה אחרונים כתבו שאין הלכה כמג"א בזה, מכ"מ אנן בתר זקני הפנים מאירות גרין שכל ח"א סי' ל"ה שדברי מג"א הם כיתד שלא תמוט, וכ"ה בתשובת שבות יעקב ח"א סי' ק"ג, ומזה הי' המנהג בכל בתים כשרים בישראל שאמהות היו מקלעין קליעת השער לבנותיהן שלא תלכנה סתורות שער.

וכבר כתבתי לעורר בהקדמת שבט הלוי ח"א שגם נשואות אלו ההולכות בפאה נכרית אסורים שתהי' הפאה נכרית סתורת שער כי עצם הסתירה הוא דבר פגום ופריצות גדולה יעש"ה, ומש"כ קצת אחרונים שהבתולות הולכות כך ואין חשש, הלב יודע ומכיר שגם בזמנינו פריצות הוא, והצנועות מתרחקות מזה.

I will also attach a few pictures from a Sefer which brings down different seforim on this topic. I do of course agree that if a women will end up not wearing any head covering then it is better to wear the long Sheitel, but I would say the same Rav Ovadia that it is better to wear pants then to wear a mini skirt.

7. I must ask your forgiveness but you say that Rabbi Pfeffer represents the Yeshivishe look at things. while I am not sure if that is so (And it is very telling that he quotes Shu"t Bnei Bonim, which with all due respect is not something quoted by your regular Yeshiva person). I mention this in regards to the Tefach of the hair issue. Many Roshei Yeshivos (including Rav Shneur Kotler) clearly hold that one may not reveal up to a Tefach of hair, and I am not convinced that this (that one may uncover up to a hair) is accepted among the Bnei Yeshivos.

I just want to bring the FULL Biur Halocho on this topic:

ביאור הלכה סימן עה סעיף ב

*שרגילין לצאת וכו' - עיין במ"ב בשם א"ר דאפילו נגד אשה אחרת מותר וכן משמע מסתימת כל הפוסקים ודלא כח"ס שהחמיר בזה בסימן ל"ו:

*מחוץ לצמתן - ואותן נשים הבאות מארצות שאין דרכן לגלותן מחוץ לצמתן למקום שדרכן לגלותן מותרין לגלותן אם אין דעתן לחזור [מ"א בשם הר"מ אלשקר] ולענין לקרות ק"ש כנגדו כתב בספר שולחן שלמה דנראה שמותר אפילו דעתן לחזור [טעמו דליכא הרהורא] ואם באו ממקום שדרכן לגלות למקום שאין דרכן לגלות לא יגלו אפילו אם דעתן לחזור [טעמו משום הרהור דאנשים] ואסור לקרות ק"ש כנגדן אפילו אם דעתן לחזור. ואם איש אחד בא ממקום שדרכן לגלות למקום שאין דרכן לגלות אסור לקרות ק"ש כנגדן בכל גווי ואם בא ממקום שאין דרכן לגלות למקום שדרכן לגלות מותר אם אין דעתן לחזור ועיין במשנה ברורה ס"ק י"ד מה שכתבנו שם. ולענין עיקר איסור גילוי שער דאשה כתב המ"א בשם התוס' דכתובות דדוקא בשוק אסור אבל בחצר שאין אנשים מצויים שם מותרים לילך בגילוי הראש [ומה שנרשם במ"א בשם א"ע קט"ו אינו מוכח שם כלל להמעין] אבל בזוהר פרשה נשא החמיר מאוד שלא יראה שום שער מאשה וכן ראוי לנהוג עכ"ל המג"א ודע דענין זה לא שייך כלל להדין דשער באשה ערוה האמור בסעיף זה ואפילו בביתה ובחדרה אסור לכו"ע לקרות כנגדה הואיל דדרכן לכסות בשוק אית ביה משום

הרהורא והוי ערוה כן פשוט להמעין וכ"כ היד אפרים אולם אפילו עיקר הדין לענין גילוי שער שהביא בשם התוספות לא ברירא דהנה הסמ"ג כתב בשם הירושלמי לאיסור וכן דעת הטור שם והב"ח כתב שם שכן דעת הרמב"ם ומפרש גם הש"ס שלנו כן שבגלוי ממש אפילו בחדרה אסור ובעל הבית שמואל בסימן קט"ו כתב דלפי מנהגינו הוי דת יהודית בגלוי ממש אפילו בחצרה וחדרה ואפילו אי תימא שלא תצא עבור זה בלי כתובה עכ"פ איסורא איכא וכ"כ בתשובת ח"ס סימן ל"ו דכיון דכבר קבלו עלייהו אבות אבותינו בכל מקום ששמענו שנפוצים ישראל לאסור בזה א"כ ה"ל דין גמור שקיבלו עלייהו כהך דיעה האוסרת וכמש"כ המ"א סימן תקנ"א סק"ז ועי"ש שהאריך הרבה בזה וכתב לבסוף דבארצותינו שנתפשט המנהג ע"פ הזוהר איסור גמור הוא ויש לחוש לרביצת האלה האמור בזוהר [ומובא במ"ב] ומי שחפץ בברכה ירחיק ממנו עכ"ל. וכ"ז לענין חצרה וחדרה אבל לילך בשוק וחצר של רבים לכו"ע אף אם תלך במטפחת לבד לכסות שיערה מיקרי עוברת על דת יהודית עד שתלך ברדיד מלמעלה ככל הנשים כן מבואר שם בסי' קט"ו. ודע עוד דהנשים שהורגלו לילך בשערות ראשן מה מאוד צריכה האשה העומדת על הטבילה להשגיח היטיב שלא יצאו משערותיה לחוץ ואפילו משהו משער אחד דאל"ה תשאר נדה גמורה וחייב עליה כרת ואם היא טובלת בליל ש"ק שא"א לה לטלטל את הנר ולהשגיח היטיב בזה תכרוך על ראשה בדבר דק (שקורין טול) שהוא מלא חללים כדי שיכנס המים בהם ולא יהיה חציצה ואף שהוא דבר פשוט מאד לכל מי שיודע דת ודין [עיין ביו"ד סי' קצ"ח סעיף מ'] מ"מ מפני חומר הענין שהוא נוגע לאיסור כרת לא מנעתי א"ע מלהודיע זה פה:

As an aside in this source the writer provides a nice list of Mareh Mekomos on the topic

<http://www.halacha2go.com/php/h2go/home2.php?number=492>

See also here

<http://www.halacha2go.com/php/h2go/home2.php?number=145>

8. He also take the Mishne Beruro's Kulo on the Shok, but not his many Chumros on the Matter (like the Din of Erva in regards to the hair (Which he just accepts the Oruch Hashulchon as the final say) or the idea that the MB does not hold of closing one's eyes in front of Erva).

9. Btw I must inform you that the MB in his Sefer Gedel Olom is very strict on not saying a Dovor Shbikdusho in front of the womens hair.

10. A few more comments: I am attaching from a article that once appeared in the OR Yisroel, proving that the Sheitlach the Poskim discussed years ago were in fact very very nice.

11. You say many times that Reb Moshe was the Moro De'asro of America. But let me

ask, on what are you basing that? And were there not many things that people disagreed with him? Also do you accept all his Chumros also?

Btw what do you say about the Pesichas Hoigros?

12. On the issue of Shok here is a nice article with many sources on the topic:

<http://www.halacha2go.com/php/h2go/home2.php?number=292>

13. It must be pointed out, that in times of the MB many women were short sleeves as can seen in pictures. Therefore one can't claim that in his times society was different.

14. I am surprised Rabbi Pffefer did not bring up in his discussion on pants, the issue of Pisuk Raglayim. He really completely glided over it, and this is a major disservice.

Here are some Teshuvos on the general topic

<http://hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=1597&st=&pgnum=511>

<http://hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=14510&st=&pgnum=168>

<http://hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=1416&st=&pgnum=127>

15. I would like to point out to another few Mekoros:

I am going to cut out the last words here:

"והכי נהוג בכל גבול ישראל דאפילו בפני אנשי ביתה אינה שרויה פרועת ראש בלא מטפחת וכפה
בראשה"

ב"ח אבן העזר סימן קטו

ומ"ש ודוקא שיוצאה כן ברשות הרבים וכו'. שם אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן קלתה אין בה משום פרועת ראש הוי בה רבי זירא היכא אילימא בשוק דת יהודית היא ואלא בחצר אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה אמר אביי ואיתימא רב כהנא מחצר לחצר ודרך מבוי ונראה מפירוש רש"י וכן כתבו התוספות (עב ב ד"ה ואלא) דהכי פירוש ואלא בחצר אפילו בלא קלתה נמי אין בה משום פריעת ראש שאם לא כן לא הנחת בת לאברהם אבינו וכן פירש הר"ן מביאו ב"י והקשה ב"י לפי זה בהא דכתב רבינו אבל במבוי שאינו מפולש וחצר שאין הרבים בוקעין בו לא תצא דמשמע לא תצא מבעלה ע"י כך אף על פי שהוא דבר שאינו הגון והא בחצר אפילו פרועת ראש ממש לית לן בה ובמבוי שאינו מפולש נמי בקלתה מיהא לית לן בה עכ"ל וע"ק דה"ל לרבינו לפרש דכל אשה בתוך חצרה מותרת בפרועת ראש

לכתחילה אבל בלשון הרמב"ם לא קשה שכ"כ בפכ"ד (הל' יב - יג) אם יוצאה לשוק או למבוי מפולש אף על פי ששערה מכוסה במטפחת הואיל ואין עליה רדיד עברה על דת יהודית ואם יצאה בראשה פרועה מחצר לחצר בתוך המבוי הואיל ושערה מכוסה במטפחת אינה עוברת על דת עכ"ל. משמע דאם אינה מכוסה במטפחת אלא פרועה לגמרי עוברת על דת היא ומשמע נמי דדוקא מחצר לחצר בתוך המבוי אבל בתוך חצרה מותרת לכתחילה בפרועת ראש לגמרי מיהו אפשר לפרש לאיסורא והכי קאמר דמחצר לחצר בתוך המבוי ומכוסה במטפחת ובלא רדיד לאו עוברת על דת היא שתצא אבל מיהו דבר שאינו הגון הוא דומיא דלא חגרה סינר דסמיך ליה בחלוקה אחת אבל בתוך חצרה הגון הוא כשמכוסה במטפחת אבל פרועה לגמרי אסור אפילו בחצרה ופירוש זה נראה עיקר בדברי הרמב"ם וכדמשמע נמי מלשון רבינו דאפילו יוצאה מחצרה לחצר שאין הרבים בוקעין בו לא תצא מבעלה ע"י כך כיון שמכוסה במטפחת אבל דבר שאינו הגון הוא אבל כשלא הלכה מחצרה דבר הגון הוא כיון דמכוסה במטפחת אבל פרועת ראש לגמרי אסור אפילו נשארה בחצרה והא דפריך בגמרא ואלא בחצר אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו הכי פירושו דאי בחצר קאמר דקלתה אין בה משום פרועת ראש הא פשיטא היא ולא איצטריך רבי יוחנן לאשמועין דאי איתא דקלתה בחצר לאו דבר הגון הוא לא הנחת בת לאברהם אבינו דכולן הולכות בחצר במכוסה במטפחת על ראשן בלא רדיד ומשני דאתא לאשמועין דאף מחצר לחצרו [ס"א לחצר] דרך מבוי נמי אין בה משום פרועת ראש אבל לעולם אף בחצרה בלא קלתה אסור בפרועת ראש לגמרי והא דכתב רבינו לא תצא היינו דוקא ביוצאה מכוסה במטפחת ומיירי ביוצאה מחצרה למבוי שאינו מפולש אי נמי מחצרה לחצר שאין הרבים בוקעין בו התם הוא דלא תצא אבל שאינו הגון הוא אבל בנשארה בחצרה דבר הגון הוא כשמכוסה במטפחת אבל פרועת הראש לגמרי אסור אפילו נשארה בחצרה זו היא דעת הרמב"ם ורבינו והיא דעת הערוך שכתב אבל בחצר בקלתה אין בה משום פרועת ראש דמשמע דאפילו בנשארה בחצרה בעינן קלתה והכי נהוג בכל גבול ישראל דאפילו בפני אנשי ביתה אינה שרויה פרועת ראש בלא מטפחת וכפה בראשה ודלא כפירוש רש"י ותוספות והר"ן :

דרכי משה הקצר אבן העזר סימן קטו

ד ולי נראה דודאי אף רבינו בעל הטור מודה לדבר זה, וכ"כ לעיל סימן כ"א דאין איסור ללכת בפריעת ראש אלא דוקא בשוק ולא נקט כאן לא תצא אלא למידק מינה דצניעות מיהא הוי ששום אשה לא תראה שערה כלל אפילו בבית וכמו שמצינו במעשה דקמחית (יומא מז א) שזכתה משום זה שיצאו ממנה כהנים גדולים :

One last thing in regards to tights below the knee (even if it's not Erva) see here:

ו. אם יש טעם להקפיד שילכו הבנות באנפילאות
כשאין מקפידין שלא יהו דקות כך שהבשר לא
יראה מתיכן

ובהא שיש אנשים שמקפידים שלא ילכו נשותיהן
ובנותיהן בלא אנפילאות על רגליהן אבל אין מקפידין
שהיו האנפילאות באופן שא"א להראות שכתר"ה הקשה
דאיה חלוק יש דאם חשיבין לערוה גם למטה
מהארכובת שקורין קני"א אין מועילין כלום דערוה
בעששית אסור ואם בהמ"ב שאינו בדין ערוה אין צורך
אנפילאות, האמת הוא שהוא לצניעות יותר מחמת
שלהלכה עד הקני"א אינו ערוה. אבל איכא גם טעם
להצניעות בזה משום שבעצם אין החושים אף
מהאנפילאות תדקין שייך שיראה בשר הרגלים הוראה
שכשהן צבועין לבן ושחור לא נראה בשר הרגלים ורק
מחמת שצבועין בצבע כמראה הבשר לכן נמצא שבעצם
הם מכוסין ולא נראין כלל רק שנדמה לאינשי כנראין,

I hope to send more sources over the next few days. Thank you

(Too see all the attachments [click here](#)).

P.S. I forgot to send this story in regards to Lubavitcher Rebbe

הרב ישכר דוד קלויזנר נחלת הר חב"ד, אה"ק

בס' "עבד לעבדי ה'" להגאון ר' מאיר מאזוז שליט"א [ראש ישיבת "כסא רחמים"] כתב בהקדמה:

"הדבר השני שהעולם טועים בו הוא ענין פאה נכרית. שחושבים כי לא יהיה חסיד כהלכה, אלא אם אשתו תלבש פאה נכרית. ויש לדעת, כי כל הפוסקים מודים שמטפחת עדיפא מפאה נכרית..."

"אלא שלפני כ-500 שנה באיטליא (בתקופת הרינסנס) פשתה המספחת לעזוב את המטפחת וללבוש פאה נכרית, ואז השתדל הרה"ג יהושע בועז (מחבר ספר "שלטי הגבורים" על הרי"ף ו"עין משפט" ו"מסורת הש"ס" ו"תורה אור" שסביב התלמוד), ללמד עליהם זכות מן הגמרא. וקמו כנגדו כמה גאוני עולם וסתרו דבריו. ובין האוסרים: הגאון בעל "באר שבע", הגר"א ב"שנות אליהו", הגאון יעב"ץ, "חתם סופר" ... ויש שהתירו וחזרו בהם ואסרו, כמו הגאון בעל "פרי מגדים". ויש אומרים שגם המתירים לא התירו אלא בחצר ולא ברשות הרבים. ולכל הדעות כל המתירים לא התירו בפאות נכריות שבזמננו העשויות משיער טבעי וארוכות ומסולסלות, ויש בהן גירוי יצר הרע שבעתיים מהשיער הטבעי של ההולכות בגילוי ... - ללבוש פאה (שהיא עצמה שיער טבעי של נכרית) ולהראות כגלוית ראש וכשחקנית ח"ו, הייטב בעיני ה'?" (וראיתי באגרות האדמו"ר מליובאוויטש שכתב להעדיף הפאה, כי כשתפגוש לפעמים החרדית בחברה חילונית, עלולה להתבייש ולהוריד המטפחת לגמרי מראשה, משא"כ בפאה, וטעם זה אולי שייך באמריקה, אבל בארץ ישראל ב"ה אין מתביישות במטפחת). וב"ה שרוב החרדיות ההולכות היום במטפחת או בכובע, מדקדקות גם בחומרת הזוהר שלא יראה מן השיער כלום, ואשריהן בעולם הזה ובעולם הבא". עכ"ל. עיי"ש באורך.

והנה ראיתי שהרב ש.ד.ב. וולפא שליט"א השיג ע"ז וז"ל: "מה שכתב ש"כאילו" אי אפשר להיות חסיד חב"ד אם האשה לא תלבש פאה נכרית. אכן בודאי שכן הוא הדבר בלי שום ספק, כי בדבר שנצטער עליו כל כך אותו צדיק כ"ק אדמו"ר, ותבע וביקש שכל אשה תלך עם פאה דוקא ולא כיסוי אחר, הרי לא יתכן שחסידת חב"ד תנהג אחרת מציווי הרבי שלה (ומכ"ש וק"ו ממה שתלמיד ישיבת "כסא רחמים" לא יוכל להחשב תלמיד בישיבה אם לא ישמע להוראות ראש הישיבה בעניני יראת שמים). וכל זה הוא אפילו לדעתו של הרב מאזוז שפאה נכרית היא "ירידה" בקיום המצוה, וכמפורש בגמרא (סוכה לב, ב) שרב אחא הידר לקחת הדס של "תרי וחד" (שלדעת שאר החכמים היה פסול) משום שכך "נפיק מפומיה דרב כהנא" שהיה רבו (ועד"ז הוא בפסחים קיד, ב. בענין אחר). וכ"ש וק"ו בענין הפאה נכרית, שכפי שיתבאר הרי זה מהודר יותר וצנוע יותר על פי ההלכה, וא"כ בודאי שאי אפשר להיות חסיד חב"ד, מבלי קיום תקנה נפלאה זו של הרבי". עכ"ל.

והנה מ"ש ש"א כן בודאי שכן הוא הדבר בלי שום ספק, כי בדבר שנצטער עליו כ"כ אותו צדיק כ"ק אדמו"ר, ותבע וביקש שכל אשה תלך עם פאה דוקא ולא כיסוי אחר, הרי לא יתכן שחסידת חב"ד תנהג אחרת מציווי הרבי שלה" אין זה נכון כלל, ולא שייך נדו"ד כלל להך גמ' דסוכה, דהואיל ונפק מפומי דרב כהנא וכו', דבס' 'משבחי רבי' להרב מרדכי מנשה לאופר שליט"א (תש"ס) כתב בפ"ד (ע' 61-62) כתב בענין כיסוי ראש וז"ל:

"רעייתו של הרה"ח ר' אוריאל צימר ז"ל סבלה מהקנטות של נשים שלעגו לה על שהיא חובשת מטפחת. הדברים הגיעו לידי כך שבבית-הכנסת מסויים בו התפללה ביום הכיפורים חשה אי נעימות מצד כמה נשים למרות יום הקדוש. כיון שגרו בויליאמסבורג לא התפללה בליובאוויטש. במוצאי יום הכיפורים בכתה לפני בעלה שרצונה לעבור לכיסוי של פאה נכרית, הסיבה לכך: היות שהן בביהכ"נ בו הם התפללו בויליאמסבורג והן בליובאוויטש נוהגות כן הנשים, ואינה יכולה לעמוד בהקנטותיהן של הנשים.

"לא יכול היה ר' אוריאל לעמוד בכך, וסוכם אצלם לשאול את חוות-דעת קדשו של הרבי וכאשר יורה כן יעשו.

"מיד במוצאי יום-הכיפורים נסעו ל770- והכניסו פתק דרך המזכירות על שאלתם, למחרת קיבלו טלפון מהמזכיר הראשי הרב חודקוב כי הרבי רוצה למסור את מענה קדשו בעל פה ולא בכתב, בימי חודש תשרי העמוסים לא נהג הרבי לקבל ל"יחידות" [את אנ"ש תושבי האיזור שלא יקשה עליהם להיכנס ל"יחידות" גם בשאר תקופות השנה - משא"כ האורחים] מחמת הטירדות העצומות, אך הפעם קבע להם באופן יוצא מן הכלל וחריג זמן ל"יחידות" בעיצומו של אחד מימי חול-המועד סוכות.

"בהיכנסם אל הרבי אמר להם הרבי (נמסר בזה רק תוכן הדברים) שהעדיף להסביר באופן ישיר ולא בכתב, כדי להסיר כל עגמת נפש, היות והוא מתכוון להציע לגב' צימר שלא לשנות כי אם להמשיך לחבוש מטפחת, כיון שהם זקוקים בביתם להשפעות בבני חיי ומזוני, וידוע מזה"ק פרשת נשא (חלק ג קכו עמוד א) עד כמה תלויות ההשפעות בתוספת הידור בענין שערות האשה, לכן רצוי להחזיק בחומרא של כיסוי המטפחת כדי שהקב"ה ישפיע שפע רב לבית. שמיעת הדברים מפי קדשו של הרבי באופן ישיר

ומשכנע הקלה על הגב' לעמוד בקשיים". עכ"ל.

ומסיים שם: "עוד על אותה "יחידות" סיפר הרה"ח ר' משה (ז"ל) וובר: אחר שקמו לצאת קרא הרבי לר' אוריאל ואמר לו: כיון שאני רואה שהדבר קשה לה, על-כך אבקשך לחזקה ולעודדה תמיד שתוכל לעמוד בנסיון".

הרי בהדיא דעתו של כ"ק אדמו"ר זי"ע, דאלו שמקפידים היטב שלא להשאיר חלק מהשער בלתי מכוסה, דעדיף מטפחת מפאה נכרית, והרי זה "תוספת הידור וחומרא כדי שהקב"ה ישפיע שפע רב בבני חיי ומזוני" ואין כל ענין כלל לשכנע אשה שמכסה היטב במטפחת להחליפה לפאה נכרית - וזוהי ממש איולת לעשות כך.

וכמו שאמר הגה"ח כו' מו"ה מענדל ווכטר שליט"א [ראש הכולל דנחלת הר חב"ד], שלהחליף ממטפחת לפאה (לאלו שמכסות היטב), הרי זה ירידה מקדושה חמורה לקדושה קלה, וז"פ מאד.

ברם הוראתו של כ"ק אדמו"ר זי"ע לחבוש פאה, היינו שמפני ירידת הדורות על הרוב לא מקפידים לכסות היטב במטפחת, וע"כ העדיף כ"ק אדמו"ר הפאה עליה כמובן אבל לא מפני שבעצם היא עדיפה ממטפחת, ואדרבה, היא דוקא פחותה ממטפחת, והיטב אשר דיבר בזה הגר"מ מזוז שליט"א שטעות לחשוב כך, ושמטפחת שמכסים בה היטב עדיפה מפאה נכרית.

וז"פ מאד.

Nochum Shmaryohu Zajac

Show Suggestions

I was thinking of a idea for the show; that is the Machlokes between the Chazon Ish and R Chaim Noah in Shiurim, but although this debate has generally been put to rest, there is a great debate nowadays whether the Amah is 48cm (original R Chaim Noah) or a smaller measurement of around 46-45 proposed first by R' Benish. I don't know who would speak about it, (R Mendel Noah [grandson of R Chaim] still strongly defends his grandfather and wrote a Sefer about it, although I'm not sure if he speaks English). You can also get people who defend the Chazon Ish l'maseh some still exist

Eliyahu Hirsch

What I actually feel should be discussed is a different issue. It is the lack of oversight of "Jewish" entertainment. I am referring to videos which parents purchase for their children. I have a number of examples; let me discuss the most egregious. Oorah sends its donors (of \$50 or more) a dvd called Oorah Shmorg. In last year's dvd they had a "Rabbi" tell kids for 20 minutes that - based on Rashi in the Chumash - as long as they don't worship idols, wild animals cannot hurt them. He then went into dangerous animal cages [even though most of them were not really dangerous, like kangaroos and monkeys, he would emphasize that they actually are very dangerous and could kill someone] over and over to prove to kids that the words of Chazal are true. Now, he based this on Rashi on the Passuk to Devarim 7:22. The problem is this Rabbi did not bother looking up the Rashi and tried citing it from memory. He misquoted the Rashi entirely, he made up the main point which he kept emphasizing. Rashi never says that if a person does not worship idols they will not be hurt by wild animals, Rashi says that if a person does NO SIN AT ALL they will not be hurt by wild animals (and by the way, Rashi was discussing the dor that entered EY, it is not at all clear this is a rule for all generations). I have emailed Oorah, I have called Reb Chaim Mintz. The first time I told him about it he took down my number and said he would get back to me. I never received a call back. I left messages, etc. I am not a large donor of theirs (though my wife has donated enough to purchase their Shmorg dvds) and therefore I am totally ignored. I would be more than happy to discuss this issue (and there are others, for example, on that very same Dvd where they sent a whole video k'negged a b'feirush halacha in Shulchan Aruch), and I feel parents should be warned of what their children are watching.

Please let me know your thoughts,

Zecharia Holzer

Can you do a discussion about having a Nest Thermostat on Shabbos? Is it a problem because of the motion sensor?

Aharon Rubenstein

Rabbi Pfeffer

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף סב עמוד א

דתניא: אין קורין צנוע - אלא למי שצנוע בבית הכסא.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף סא עמוד א

דתניא: לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפילו אשתו.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כד עמוד א

אמר רבי יצחק: טפח באשה ערוה. למאי? אילימא לאסתכולי בה - והא אמר רב ששת: למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים - לומר לך: כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף! אלא: באשתו, ולקריאת שמע. אמר רב חסדא: שוק באשה ערוה, שנאמר גלי שוק עברי נהרות, וכתוב תגל ערותך וגם תראה חרפתך. אמר שמואל: קול באשה ערוה, שנאמר כי קולך ערב ומראך נאוה. אמר רב ששת: שער באשה ערוה, שנאמר שערך כעדר העזים.

רש"י מסכת ברכות דף כד עמוד א

לאשתו ולקריאת שמע - אם טפח מגולה בה - לא יקרא קריאת שמע כנגדה.

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף עב עמוד א-ב

ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע. ראשה פרוע דאורייתא היא! דכתיב: ופרע את ראש האשה, ותנא דבי רבי ישמעאל: אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש! דאורייתא - קלתה שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי אסור. אמר רבי אסי אמר ר' יוחנן, קלתה אין בה משום פרוע ראש. הוי בה רבי זירא, היכא? אילימא בשוק, דת יהודית היא! ואלא בחצר, אם כן, לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה! אמר אביי, ואיתימא רב כהנא: מחצר לחצר ודרך מביי.

שו"ע אורח חיים - סימן עה סעיף א-ב

טפח מגולה באשה, במקום שדרכה לכסותו, אפי' היא אשתו, אסור לקרות ק"ש כנגדה: הגה - וי"א דוקא באשתו, אבל באשה אחרת אפילו פחות מטפח הוי ערוה הגהות מיימוני פ"ג. ונראה מדברי הרא"ש דטפח באשה ערוה, אפי' לאשה אחרת, רק שבעצמה יכולה לקרות אע"פ שהיא ערומה, כדלעיל סי' ע"ד:

שער של אשה שדרכה לכסותו, אסור לקרות כנגדו: הגה - אפי' אשתו, אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש, מותר: הגה - וה"ה השערות של נשים, שרגילין לצאת מחוץ לצמתן (ב"י בשם הרשב"א) וכ"ש שער נכרית, אפי' דרכה לכסות:

מגן אברהם סימן עה ס"ק ד

שרגילים לצאת מחוץ. וכתב ר"מ אלשקר סי' ל"ה אותן נשים הבאים מארצות שאין דרכן לגלותן למקום שדרכן לגלותן מותרים לגלותן אם אין דעתן לחזור (עיין סימן תס"ח) ועסי' קט"ו בא"ע שם משמע דוקא בשוק אסור אבל בחצר שאין אנשים מצויים שם מותרים לילך בגילוי הראש וכ"כ התו' בכתובות **אבל בזוהר פ' נשא ע' רל"ט החמיר מאוד שלא יראה שום שער מאשה וכן ראוי לנהוג.**

ט"ז אורח חיים סימן עה ס"ק א

וי"א דוקא באשתו כו'. בטור כתב וכן אם שוקה מגולה אסור כו' נראה שהוא קמ"ל דאפי' באשתו ופחות מטפח אסור שהוא מקום הרהור יותר משאר איברים:

משנה ברורה סימן עה

(ב) לכסותו - אבל פניה וידיה [ג] כפי המנהג שדרך להיות מגולה באותו מקום [ד] וכן בפרסות רגל עד השוק [והוא עד המקום שנקרא קניא בל"א] במקום שדרכן לילך יחף מותר לקרות כנגדו שכיון שרגיל בהן אינו בא לידי הרהור ובמקום שדרכן לכסות שיעורן טפח כמו שאר גוף האשה [ה] אבל זרועותיה ושוקה אפילו רגילין לילך מגולה כדרך הפרוצות אסור:

משנה ברורה סימן עה

(יב) שדרכן וכו' - עיין במ"א שכתב דלא ילכו בגילוי הראש רק אם שערותיהן קלועות ולא סתורות אבל המחצית השקל והמגן גבורים מקילין בזה. כתב הח"א נכריות שאינן מזהרות לכסות שערן צ"ע אם דינן בזה כבתולות:

משנה ברורה סימן עה

(יד) לצאת וכו' - ר"ל שמלבד כובע שעל ראשה יש לה צמת והוא בגד המצמצם השער שלא יצאו לחוץ ואותו מעט שא"א לצמצם ויוצא מהצמת ע"ז מקיל הרשב"א [חתם סופר סימן ל"ו עי"ש] ובזוהר פרשה נשא החמיר מאוד שלא יתראה שום שער מאשה דגרמא מסכנותא לביתא וגרמא לבנהא דלא יתחשבון בדרא וסטרא אחרא לשרות בביתא וכ"ש אם הולכות בשוקא כך ע"כ בעאי איתתא דאפילו קורות ביתה לא יחמון שיערה חדא מרישאה ואי עבדית כן מה כתיב בניך כשתילי זיתים מה זית וכו' בנהא יסתלקון בחשובין על שאר בני עלמא ולא עוד אלא דבעלה מתברך בכל ברכאן דלעילא וברכאן דלתתא בעותרא בבנין ובני בנין עכ"ל בקיצור וכתב המ"א דראוי לנהוג כהזוהר וביומא איתא במעשה דקמחית בזכות הצניעות היתירה שהיתה בה שלא ראו קורות ביתה אמרי חלוקה יצאו ממנה כהנים גדולים:

ביאור הלכה סימן עה סעיף א

במקום שדרכה וכו' - עיין במ"ב שכתבנו דאסור אפילו בעצימת עינים כ"כ בספר ח"א וכן משמע מביאור הגר"א

בסעיף זה בהג"ה דמדמה ענין זה להא דבסעיף ו' עי"ש ומש"כ דיש מתירין הוא מהב"ח ופמ"ג במ"ז אות ב' עי"ש והח"א הוכיח בנשמת אדם שלו דגם להרמב"ם יש להקל בעצימת עינים [ולפלא שלא הביא מש"כ הרבינו יונה בזה בפירוש ביותר מזה ורק דוקא במסתכל אסור עיין שם] אולם מכל מקום לדינא לא ברירא הך מילתא להיתרא דדברי רבינו יונה כמו שהשיגו הב"ח כבר השיגו ג"כ בספר האשכול שכתב שם דאין דעת רבותינו כן והסמ"ג כתב וז"ל טפח באשה ערוה כשהיא מגולה ולא יקרא עד שיחזיר פניו ממנה ואפילו היא אשתו משמע מלשון זה דאפילו אינו מביט בה בעת הקריאה ג"כ אסור ומ"מ בא"א בענין אחר המיקל וסומך על דברי הב"ח ופמ"ג להתיר בעצימת עינים אין מוחין בידו:

ערוך השולחן אורח חיים סימן עה סעיף ו-ז

כתבו רבותינו בעלי הש"ע בסעיף ב' שיער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדו אפילו אשתו אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש מותר וה"ה השערות של נשים שרגילין לצאת חוץ לצמתן וכ"ש שיער נכרית אפילו דרכה לכסות עכ"ל וזה שנתבאר באה"ע סי' כ"א דגם פנויות לא ילכו בגילוי ראש זהו בבעולות כמו אלמנות וגרושות ולא בתולות [חלקת מחוקק ובית שמואל שם] ויש מי שכתב דאף בתולה לא תלך כששערותיה סתורות ולא קלועות [מג"א סק"ג] וי"א דבחצר מותרות כל הנשים גם הנשואות לילך בגילוי ראש ועי' באה"ע"ז סימן קט"ו ובזה נשא הזהיר מאד בזה [שם סק"ד] והנשים הבאות ממקומות שאין דרכן לגלותן למקום שדרכן לגלותן ואין דעתן לחזור מותרות לגלותן [שם בשם אלשקר]:

ועתה בואו ונצווה על פרצות דורינו בעוונותינו הרבים שזה שנים רבות שנפרצו בנות ישראל בעון זה והולכות בגילוי הראש וכל מה שצעקו על זה הוא לא לעזר ולא להועיל ועתה פשתה המספחת שהנשואות הולכות בשערותן כמו הבתולות אוי לנו שעלתה בימינו כך מיהו עכ"פ לדינא נראה שמותר לנו להתפלל ולברך נגד ראשיהן המגולות כיון שעתה רובן הולכות כך והוה כמקומות המגולים בגופה וכמ"ש המרדכי בשם ראבי"ה בספ"ג וז"ל כל הדברים שהזכרנו לערוה דוקא בדבר שאין רגילות להגלות אבל בתולה הרגילה בגילוי שיער לא חיישינן דליכא הרהור עכ"ל וכיון שאצלינו גם הנשואות כן ממילא דליכא הרהור [והרי"ף והרמב"ם השמיטו לגמרי דין שיער וקול משום דס"ל דלאו לק"ש איתמר עב"י]:

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן עה ס"ק א

(א) ויש אומרים כו'. "בטור" כתב כו'. עיין ט"ז. מהציון הלז אחשוב אני שאדונינו ז"ל כיון כוונה גדולה. כי בגמרא (ברכות כ"ד א') אמר ר' יצחק טפח באשה ערוה, אמר רב חסדא שוק באשה ערוה שנאמר [ישעיה מז, ג - ד] גלי שוק [וגו'] ותגל ערותך. ויש ג' פירושים. א', בחידושי הרשב"א [שם ד"ה והא] (ועיין ב"י ד"ה טפח) לומר שוק הוה מקום צנוע באשה. ב', הב"ח [ד"ה טפח] כתב דשוק באשתו פחות מטפח הוה ערוה לקריאת שמע. ג', דרב חסדא בא לומר דבאשה אחרת פחות מטפח נמי, ונקיט שוק הוא הדין שאר איברים המכוסים, וכנהגות מיימוניות [קריאת שמע פ"ג אות ס]. (ועיין רש"י ד"ה שוק באשת איש, יורה כחידושי הרשב"א. והב"ח כתב בזה, עיין מה שאכתוב לקמן אי"ה ד"ה במה שכתב).

א"כ בגמרא י"ל כפירוש הג', ובטור אי אפשר לומר כן דפסק באחרת נמי טפח, בהכרח כפירוש הב' דבשוק באשתו שוק פחות מטפח אסור לקריאת שמע, ויורה על זה הלשון שכתב טפח מגולה באשה אסור לקרות קריאת שמע אפילו אשתו וכן שוקה, להסמיך שוקה לאשתו כאמור. והמחבר הביא לשון הטור ושינה בכוונה טפח מגולה אפילו אשתו אסור, כי סובר וכן שוקה כחידושי הרשב"א, ולכן השמיט בכאן שוקה. והר"ב יפרש כפירוש הג', והביאו. והט"ז ז"ל כתב כי למה השמיטו שוק, שי"ל שוק באשתו פחות נמי והוה חומרא, כי באפשר שניהם אמת, כי שוק אשתו כו' פחות מטפח. והגהות מיימוניות נמי מוכרח, מדאמר טפח "באשתו" ולא אמר אלא לקריאת שמע ויהיה אפילו באשה אחרת "לפיסול" קריאת שמע דאפילו חוזר וקורא, (עיין מה שאכתוב במ"א אות א אי"ה מזה, ועיין לחם משנה פרק ג' מקריאת שמע הלכה י"ו), שמע מינה באחרת פחות מטפח נמי אסור בקריאת שמע, וחוזר וקורא, והבן זה. ועיין מ"א בזה. והוי יודע דלשון שוק הוא מארכובה, (עיין רש"י ויקרא ז' ל"ב ובתוספות יום טוב פרק י' דחולין משנה ד', וכן פסק הר"מ ז"ל בהלכות מעשה הקרבנות פרק ט' הלכה י' ושוק לפעמים נקרא ירך), נמצא כל הרגל עד ארכובה שקורין קניא שם במקום שהולכין יחף ומגולה אפשר אין חשש, ובמקום שדרכן לכסותן טפח, ומארכובה למעלה פחות מטפח נמי. ועיין ב"ח [ד"ה וכן] כתב שוק מטונף כו', היינו מחמת מלאכה, יע"ש. עיין נחלת צבי [אות א] פירש דברי רב חסדא כן, חגיגה י"ג א' רש"י ד"ה רכובי, יע"ש. אפלפל קצת, הנה אמר שבאשתו ולקריאת שמע, ולא סתם לקריאת שמע, מוכח כהגהות מיימוניות. ומב"ח שהקשה על הטור איך כתב באשה אחרת טפח, דאסור בלא קריאת שמע להסתכל, שמע מינה דסבירא ליה אין חוזר וקורא. ותירץ דלהסתכל בלא נהנה שרי, (וכן משמע באה"ע סימן כ"א סעיף א'), ולקריאת שמע אסור. ולפי זה הגהות מיימוניות והר"ב נמי בראיה בעלמא מיירי ואין צריך לחזור ולקרות, (כמו שכתב הפרי חדש סימן ע"ג אות א בהרהור), והא דלא אמר לקריאת שמע מוכח כהגהות מיימוניות. אלא מרש"י ברכות [שם] ד"ה לאיסתכולי אם אשת איש היא, משמע פנויה שרי, אמאי לא מוקי לקריאת שמע סתם בפנויה, שמע מינה פנויה נמי פחות מטפח אסור וכהגהות מיימוניות. הן אמת שבאה"ע [סימן] כ"א סעיף א' וב' מבואר דאסור בתולה מדרבנן עכ"פ, עיין בית שמואל אות ב', וצ"ע כעת. מהלבוש [סעיף א] הבנתי שהשמיט הגהות רבו, שסובר דפסק כרא"ש [שם פ"ג סימן לז] דבאשה אחרת נמי טפח בעינן, ולזה סיים הלבוש ודווקא "לאיש" הא לעצמה והוא הדין שתי נשים קורין כן, וזה יורה כב"ח שהר"ב הסכים להמחבר, עיין מה שאכתוב במ"א אות א' מזה, זהו מה שרצינו לבאר בכאן. במה שכתב רש"י ברכות כ"ד א' ד"ה שוק וד"ה ערוה, כתבנו לעיל, וצריך תוספת ביאור, כי נאמר דבאשת איש המסתכל ונהנה אסור מן התורה אפילו במגולה, כמו שיראה הרואה באה"ע [סימן] כ"א [סעיף] א', הא בראיה בלא נהנה שרי וכמו שכתב הב"ח, ופשוט הוא, הא במכוסה אף ראה בעלמא אסור, וזה שכתב רש"י באשת איש, ויורה כחידושי הרשב"א, והבן זה. עיין בית שמואל אה"ע [סימן] קס"ט [ס"ק] ל"ב ובאר הגולה [שם סעיף לה] [אות] שי"ן, ובסדר חליצה רשמתי: [סעיף ד] מה שכתב המחבר בסעיף ד' אסור לקרות נגד ערות עכו"ם, הא נגד ערות בהמה שרי, פרי חדש [אות ד] ומבואר

הוא ברכות כ"ה [ע"ב] מהא דכתיב [יחזקאל כג, כ] בשר חמורים, אלמא בבהמה לית לן בה. הרהור מותר נגד ערוה, שבת ק"ן א' ורש"י שם [ד"ה ההיא], הביאותיו בסימן ע"ד [ריש אות א] מזה, יע"ש:

(ב)

רמב"ם הלכות אישות פרק יג הלכה יא

מקום שדרכן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית נותן לה בכלל הכסות רדיד הפחות מכל הרדידין.

חזון איש אורח חיים סימן כד אות ח

(ח) כ"ד א' שוק צאשה ערוה, צמי"ב סי' ע"ה סק"ז כי צמ"ב צמ"ב והע"ז דשוק אפי' כל שבו אסור, ואמנ"ס מדברי הרשב"א והראב"ד מצוהר דאשמועינן דגם שוק בכלל עפה צאשה ערוה דה"ל שוק קיל עפי משום שאין מקום לנוע צאיש ולפי"ז שיעורו עפה, וכן נראה דאי שוק כ"ש א"כ ענבות וצטן נמי כל שבו שהם עפי צמ"ב וה"ל לפרש צאשה במקום שיעורו עפה אלא ודאי פחות מעפה צאשה מותר דסתמא לא מטריד ולא החמירו חכמים צפחית מעפה והצ"ח עלמו צסוי"ס דבריו נראה דהזר צי ומפרש דשוק קיל עפי, והאי שוק נראה דהוא פרק התחתון מארכובה עד קפ העקב אבל מן הארכובה ולמעלה הוא לנוע צהחלע ולא אלתריך לאשמועינן והרי כתבו הראב"ד והרשב"א דצאיש הוא מגולה והצ"ח כתב שהוא תמיד מלוכך וכל זה אינו אלא צפרק התחתון אבל מן הארכובה ולמעלה הוא בכלל ירך וחמרו מה ירך צסתר [מ"ק ט"ז א'] וכבר כתבו ח"י מנחות ל"ז א' ד"ה קיבורת, דשוק המזכר צאדם היינו פרק התחתון, וכל עפה מגולה אסור, ויש לעי' ביד אי פרק התחתון צצין הזרוע והכף בכלל אסור ואי מהני לי' מנהגא, וצמ"ב סי' ע"ה סק"ב הקיל צפרק התחתון של הרגל עד ארכובה צמקום שהולכין מגולה ולהאמור הוי בכלל פרוצות ולא מהני לי' מנהגא, וצא"ח סי' ש"ג סעי' ויולאין צאלעדה צמניחין צזרוע וזרוע היינו פרק הענין של יד וכמ"כ ח"י מנחות ל"ז א' ומשמע דצקנה היינו הפרק צמקם היד עד הזרוע אינו מקום לניעות, וצמ"ב שבת כ"ג צ' אמרו צירית תתה אלעדה עומדה ואלעדה היינו צזרוע כדכתיב ש"ב א' י', ומשמע צצירית נמי צפרק עליון צצין הירך וצין הארכובה הנקרא שוק צצמה, וכן צהא דאמר צ"ק מ"ח א' למויפה צצו לניעותה פרש"י שם צמגלה זרועותיה, וכן נראה דאם צאנו לאסור גם פרק הקנה א"כ אף מקצתו אסור ולא נהיגי לאסור מקצתו, וכן צמקום דהולכות יחפות ע"כ מגולה קצת הפרק התחתון, ומכל זה היה נראה דשוק המזכר כאן היינו שוק שאכל הירך, ומש"כ הראב"ד שאינו מקום לנוע צאיש, אפשר דר"ל צציתו אינו מקפיד לילך מגולה קצת מן השוק, ולפי"ז לא נצבאר צמני' דפרק התחתון ערוה וחלוי צמנהג וכמ"כ הפמ"ג, וקשה להכריע צצבר, וצתשיבת רעק"א חנינא סי' כ"ח, כתב כיון דקרסול וכרעיס ורכובת חד הוא והוא צהחלע מה שקורין קני"א חיה המהצב עלם הארוך התחתון עם עלם אמלעי א"כ ע"כ שוק דמחני דאהלות היינו שוק צצמה, ואמנ"ס א"ל לפרש כן מחני דאהלות דהרי קהני ו' צפוסת הרגל ו' בכל אלצע ואח"כ השיב ו' צקורסל, ולמה לא השיב עלם הארוך צצין פוסת הרגל וצין הקרסול, ושם קרסול לא מכרעא שזה שם הנופל על כל הרכב עלם עם הצר, וכן שם שוק משחמש צלשון מושאל על עלם התחתון, אבל עיקרו על עלם האמלעי צצין וירך לצין ארכובה הנמכרת עם הראש, מיהו לפי סדר המשנה איין רק עלם אחד מארכובה עד הקטלית אע"כ דצצמה יש שם צ' עלמות כדאמר חולין ע"ו א', וצצכורות מ"ה א' אמרו רוב צצין צ' שוקיים וירך אחד וע"כ שוקיים היינו התחתון וירך כולל כל האורך מהקרסול עד הקטלית ולפי' הגרש"א לא יהי רוב הגודל.

חיי אדם חלק א כלל ד סעיף ב

כל גופה של אשה מה שדרכה להיות מכוסה נקראת ערוה. ולכן כשמגולה ממנה טפח. ובנשמת אדם שם כן כתבו כל הפוסקים דבפחות מטפח, מותר. ואף שרמ"א כתב די"א דאפילו פחות מטפח אסור, כבר כתבו הב"ח וא"ר דאף דעת רמ"א כן, ע"ש. וכן מוכח מלבוש תלמידו שכתב כדעת המחבר. ונ"ל דאפילו לדעת הגהות מימוני אינו אלא מדרבנן, דלא מסתבר כלל לומר דמה שהוא נקרא ערוה מן התורה לאחרים, לא יהיה ערוה לבעלה, דמאי שנא. אלא על כרחך דאינו אלא מדרבנן משום הרהור.

רמב"ם הלכות אישות פרק כד הלכה יב

ואיזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל, ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת יהודית: יוצאה לשוק או למבוי ה מפולש וראשה פרוע ואין עליה ו רדיד ככל הנשים, אף על פי ששערה מכוסה במטפחת, או שהיתה טווה בשוק וורד וכיוצא בו כנגד פניה על פדחתה או על לחיה כדרך שעושות הגויות הפרוצות, או שטווה בשוק ומראה זרועותיה לבני אדם, או שהיתה משחקת עם הבחורים, או שהיתה תובעת התשמיש מבעלה בקול רם עד ששכנותיה שומעות אותה מדברת על עסקי תשמיש, או שהיתה מקללת אבי בעלה בפני בעלה.

שולחן ערוך אבן העזר הלכות כתובות סימן קטו סעיף ד

איזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל. ואלו הם הדברים שאם עשתה אחת מהם עברה על דת יהודית: יוצאת לשוק או למבוי מפולש או בחצר שהרבים בוקעים בו וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים, אף על פי ששערה מכוסה במטפחות, או שהיתה טווה בשוק וורד וכיוצא בו כנגד פניה על פדחתה או על לחיה, כדרך שעושות העובדי כוכבים הפרוצות, או שטווה בשוק ומראה זרועותיה לבני אדם.

שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק ב סימן יב

בענין פאה נכרית עש"ק י"א תמוז תשכ"ב. מע"כ ידידי הנכבד מוהר"ר דוד לאפא שליט"א.

הנה בענין פאה נכרית שנשאלתי מרעיתך הרבנית הכבודה תחיה אשר כתר"ה רוצה לידע דעתי בזה. הנכון לע"ד אף שאיכא מאן דחושש לאסור פאה נכרית משום מראית עין עיין בעטרת זקנים או"ח סימן ע"ה, מ"מ רוב רבותינו וגם מאלו שסומכין עיקרי ההוראה עליהם מתירים והם הרמ"א שם ובסימן ש"ג בד"מ והמג"א והפמ"ג, וכן משמע גם מהגר"א שסובר כן שלא אסרו בזה משום מראית העין. וכמעט שמוכרח מהגמ' פ' במה אשה שאם איירי דיוצאה בפאה נכרית דוקא במכוסה לא היה שייך לומר דעל שערות זקנה לילדה ניחוש למחכו עלה. והטעם פשוט שכיון שלא מצינו בגמ' שאסרו אין למילף ממקומות אחרים שאסרו משום מראית עין, דאין למילף חדא מאידך, ולכן נאמר איסור מראית עין ביחוד בכל דבר שאסרו. ובפאה נכרית ודאי הא אין למילף חדא דאין זה איסור לאו אלא איסור עשה דעל האשה להיות צנועה ולכסות ראשה ואין למילף ממה שאסרו בשבת ועוד

איסורי לאוין. ועוד משום שברוב הפעמים ניכר שהשערות הם מפאה נכרית, ואף אם אינו ניכר לאנשים שאין מסתכלין כ"כ בנשים עד שיכירו מ"מ לנשים ודאי ניכר ברובא דרובא ואולי גם כולן ניכרות, ולכן בשביל מה שנזדמן לפעמים רחוקות שלא ניכר לא אסרו.

וכעין ראייה לזה מהא שמותר להתגלח הזקן במספרים כעין תער ולא אסרו משום מראית העין אף ששם הוא מאיסורי לאוין וגם הם חמש לאוין אלמא דלא בכל דבר אסרו. ואולי הוא נמי משום דברוב הפעמים ניכר להרגילים להתגלח שאינו גלוח דתער, לא אסרו בשביל פעמים רחוקים שלא ניכר, ואף שהם מצוים גם בין אנשים שאין מתגלחין שהם אין מכירין כ"כ מ"מ כיון שלהמתגלחים הוא ניכר כבר הוא כידוע זה לכל דחברך חבא אית ליה וידעו הכל שפלוני מתגלח במספרים ובסם וכדומה ולא בתער. וא"כ כ"ש באשה שעיקר היא נמצאת בין הנשים שהן מכירות שהיא פאה נכרית שאין לאסור בשביל שיטעו אנשים שאין מכירין זה דנחשב כידוע גם להם. ואף אם היא אשה שמלאכתה בין אנשים נמי כיון שעכ"פ ניכר לנשים אין לאסור, וממילא אין לאסור גם כשלא ניכר לפעמים, אף אם היה זה מאיסורי לאוין, וכ"ש שהוא רק מאיסורי עשה שאפשר שליכא כלל איסור מראית עין בזה.

ויש עוד טעם גדול במה שלא אסרו בפאה נכרית, דכיון דידוע לכל שיש ללבוש פאה נכרית שתהיה נדמית כשערות האשה עצמה אין לאסור דמה"ת יחשדוהו הרואים מרחוק ואלו שאין מסתכלין כ"כ בנשים שהשער הנראה הוא משערות האשה עצמה כיון שהיא מוחזקת לאשה כשרה ויודעין שמקרוב ודאי מכירין שאינן שערותיה והרואים אותה בקרוב ומסתכלין הרי ברוב הפעמים יכירו שהיא פאה נכרית. ואין לומר שבמדינתנו זו בזה"ז שנתפרצה שרוב נשים בעוה"ר אין מכסות ראשן שלכן יאמרו גם עליה שהיא מהפרוצות בזה, שלכן אף שלא אסרי רבנן אנן יש לאסור, חדא דאנן אין מחדשין איסור מה שלא אסרו מתחלה בגמ' והגאונים, ועוד הא א"א לחוש שיצא קלקול מזה דלהמכירין אותה לא יהיה שום חשד כיון שידעין שהיא אשה כשרה, ולהאין מכירין אותה ויאמרו שגם היא מהפרוצות בזה הרי לא ילמדו ממנה יותר משאר הפרוצות שהן הרבה בעוה"ר, ולא מצינו שאסרו בכה"ג. וטעם זה הוא גם על מה שלא אסרו לגלח במספרים כעין תער ובסם שנמי כיון שידוע שאפשר לגלח כעין תער בדבר המותר לא יחשדוהו, ואף שנתפרץ בעוה"ר שהרבה מגלחין בתער מ"מ אין לאסור עתה מה שלא אסרו מתחלה, וגם להמכירין אותו לא יהיה שום חשד כיון שהוא בחזקת כשרות ולהאין מכירין לא יצא מזה שום קלקול בזה שיחשבו עליו שגם הוא מהעבריינים יותר ממה שנמצאים שאר העבריינים.

ולכן לדינא אין כתר"ה יכול למחות ביד אשתו הרבנית החשובה מללבש פאה נכרית, שאף אם כתר"ה רוצה להחמיר אינו יכול להטיל חומרותיו עליה שזהו רק דין שלה, וכיון שהיא עושה כדן שהוא כרוב הפוסקים ושגם נראה כמותם, אינו יכול להחמיר עליה אף אם לא תכסה כלל הפאה נכרית, וכ"ש כשרוצה להלביש כובע עליה שיכסה רוב מהפאה נכרית שאין לכתר"ה להקפיד כלל. ואם כתר"ה הוא מהנהגין להתגלח בסם ומספרים כעין תער ולא חש על עצמו למראית עין שהוא רק מטעמים שבארתי ודאי לא שייך שיחמיר עליה בפאה נכרית שהרי הוא כסותר הנהגת עצמו שאותן הטעמים איכא בזה עוד מכ"ש כדבארתי. ידידו, משה פיינשטיין

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן קיב אות ד

ובענין שער באשה ערוה כיון שהוצרך להשמיענו דעצם השער אף כולן הוא ערוה דמסברא בעצמנו לא היינו יודעין א"כ ממילא אף אם נימא שהשער הוא ערוה גם לק"ש אין להחמיר יותר מהבשר שאם בלא הסתכלות ליהנות אינו בדין ערוה להמחבר בסי' ע"ה. ובשער מסתבר שאף להרמ"א דסובר שבבשר אפילו פחות מטפח הוי ערוה לאחרים יודה דבשער הוא טפח דבבשר שהדרך לכסות בעצם סובר שהוי ערוה לאחרים אפילו בפחות מטפח אף שאין זה ערוה גמורה כדחזינן מהא שבעלה מותר לקרות משום דהרי מצד חשיבות ערוה הן מכסות לכן אף שאינה ערוה גמורה בפחות מטפח אסור לאחרים והטעם דלאחרים שבעצם כל בשר האשה היה לן לאסור דשייך הרהור כדחזינן שאסור להסתכל ורק מה שדרכן לגלות עושה ההיתר לכן במקום שדרכן לכסות שליכא ההיתר אסור אף שהוא משהו ולבעלה שבעצם היה לן להתיר רק מה שדרכן לכסות עושה האיסור לא נאסר בפחות מטפח שרק בשיעור זה הוא חשיבות ערוה אבל בשער שאין דרכן לכסות בעצם מצד חשיבות ערוה דהרי פנויות אין מכסות ורק מצד דין התורה לכסות לכן הוי חדוש התורה שגם השער בנשואות יש להחשיב כבשר אבל ממילא כיון שהאיסור הוא חדוש אין לאסור בפחות מטפח אף לאחרים כמו בבשר לבעלה שהוא מטעם שהאיסור הוא חדוש. ול"ד לשוק להט"ז שאף לבעלה אסור אף בפחות מטפח משום דהוא נחשב כערוה ממש לא רק משום שדרכן לכסות והראיה ממה שנקט שוק לדין בפני עצמו. והשערות שמחוץ לצמתן שאינן ערוה הוא אף ביותר מטפח, אבל ודאי המחמרת יותר עדיפא. והנני אביך אוהבך, משה פיינשטיין.

שו"ת יביע אומר חלק ו - יורה דעה סימן יד

ב"ה. אדר א' תשל"ג. אל תשב פני משיחך, לפ"ק. לכבוד הרב... מנהל בית הספר תיכון דתי. הי"ו. - שלום וברכה. אודות בנות המופיעות בבית הספר תיכון דתי בחצאיות קצרות ביותר (מיני), ואין בידו למחות, כי לדאבון לבנו נפרצו גדרי הצניעות, ולא ישמעו לקול מורים, ושאל, אם אין להעדיף מכנסים ארוכות על חצאיות כאלה, ובפרט בימות החורף שיש סיכויים סבירים שיסכימו לקבל עצה להעדפת מכנסים על החצאית.

(א) טרם כל ראיתי לנכון להסביר בקצרה חומרת הדברים בלבישת חצאיות קצרות כאלה, כי מלבד המכשלה הגדולה שנגרמת לאנשים המסתכלים בבנות הלובשות חצאיות קצרות בגילוי שוק וירך, ובהכרח מלבוש שחץ זה מושך תשומת לב, ועין רואה והלב חומד, ומגרות יצר הרע באנשים, ומה יעשה אותו הבן ולא יחטא, שאין יצר הרע שולט אלא במה שעיניו רואות (סוטה ח). וגזל ועריות נפשו של אדם מחמדתן (חגיגה יא). והרהורי עבירה קשים מעבירה (יומא כט). וגרסינן בב"ב (נז:): ועוצם עיניו מראות ברע, א"ר חייא בר אבא זה שאינו מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה, (פרש"י / פי' רשב"ם), שצריכות לגלות שוק לעמוד בנהר). היכי דמי, אי דאיכא דרכא אחרינא, רשע הוא, (פיר"ש, ואף על פי שעוצם עיניו נקרא רשע שלא היה לו להתקרב לשם, אלא להרחיק עצמו מן העבירה, כדאמרי' (חולין מד:): הרחק מן הכיעור), ואי דליכא דרכא אחרינא אנוס הוא, לעולם דליכא דרכא אחרינא ואפ"ה מבעי ליה למינס נפשיה. ובשבת (סב:): יען גבהו בנות ציון וכו' הלוך וטפוף תלכנה וברגליהן תעכסנה, שהיו מטילות מור ואפרסמון במנעליהן, וכיון שמגיעות אצל בחורי ישראל היו

בועטות בקרקע ומתיזות עליהם ומכניסות בהם יצר הרע כארס בכעוס. ואף כאן שהולכות בגילוי שוק וירך מגרות יצר הרע בבחורי ישראל, וכמו שאמרו בברכות (כד) שוק באשה ערוה שנא' גלי שוק עברי נהרות, תגל ערותך וגם תראה חרפתך. ובזוה"ק פרשת נשא (דף קמב רע"א), והכי תאנא, קול באשה ערוה, שער באשה ערוה, שוק באשה ערוה, יד באשה ערוה, רגל באשה ערוה, ואף על גב דתריין אלין לא שנייה חברייא תריין אלין יתיר מערוה אינון. וברור שירך חמור יותר משוק, שהירך למעלה מן הברך, והשוק למטה ממנו. (ע' תוס' מנחות לז בד"ה קיבורת. ורד"ק שופטים טו, פסוק ח. ובתשו' רעק"א מה"ת (סי' כח), ובשו"ת צור יעקב ח"ב (סי' א). ודלא כהפמ"ג סי' עה במש"ז סק"א. ואכמ"ל). ומ"ש הזוה"ק יד באשה ערוה, היינו הזרוע שבין המרפק שנקרא אציל לבין הכתף, שצ"ל מכוסה, כמ"ש בגיטין (צ:) שהמראה זרועותיה לבני אדם מצוה מה"ת לגרשה. וכ"ה בכתובות (עב:). ע"ש. ומ"ש הרמב"ם (בפ"ד מה' חובל הט"ו) ובתשו"ע אה"ע (סי' פג ס"א) החובל באשת איש, אם בגלוי כגון שחבל בפניה ובצוארה או בידה וזרועותיה הנזק שלישי שלה ושני שלישים לבעל, ואם בסתר השליש לבעל ושני שלישים לאשה. נראה דהכוונה לחלק הזרוע שבין כף היד למרפק, שזה מותר מן הדין לגלותו. וכמ"ש הגרי"ח בס' עוד יוסף חי (פרשת בא אות א). וע' בדברי חמודות (פ"ג דברכות אות קטז). ע"ש. ועכ"פ שוק וירך בודאי שהם ממקומות המכוסים, ולבישת חצאיות מיני, שיש בהן משום גילוי שוק וירך, מלבושי תועבה הן, שומר נפשו ירחק מהן, ואפי' אם לובשות גרבי ניילון, הואיל ושקופות הן, ובשרן נראה דרך הגרבים, כמאן דליתנהו דמי. וכמ"ש בה"ג (פרק מי שמתו), דאי לבישא לבושא חלישה ומתחזיא בגויה אסור, דאמר רבא ערוה בעששית אסור לקרות שמע כנגדה דכתיב ולא יראה בך ערות דבר והא קא מתחזיא. וכ"ה במג"א וא"ר ומחב"ר (ר"ס עה), וכ"כ בס' מנחת אהרן (דצ"ט ע"א), שאם לובשת בגד דק עד שבשרה ניכר מבחוץ מרוב דקותו הו"ל כערוה בעששית שאסור לקרות כנגדה. ע"ש. נמצא שאיסור גמור הוא ללכת בחצאיות קצרות אפי' לובשות גרבי ניילון. ומכל שכן כשאיש מלמד אותן בבית הספר דברי קדושה, והן יושבות לפניו ברגלים מגולות, דהוי תרתי לריעותא, שנוסף על איסור פריצות, איסור אמירת דברי קדושה מול טפח באשה ערוה, ושוק וירך ערוה. (וע' בשו"ת לבושי מרדכי מה"ת סי' כא). ומה גם שכאשר יושבות, הן בבתי הספר, והן באוטובוס, החצאיות מתרוממות עוד יותר, וכל ירוכותיהן חשופות לעיני הנוכחים ומגרות בהם יצה"ר, אש בנעורת ולא תהבהב? כי טוב מראה עינים מהלך נפש, טוב מראה עינים בגופה של אשה יותר מגופו של מעשה (יומא עד:). ופי' המהר"ם בן חביב בתוספת יוהכ"פ שם, דנ"מ לענין הרהורי עבירה שקשים מעבירה. ועי' להרמב"ם בספרו מורה הנבוכים (ח"ג פרק ח') שכל, שיש בזה ענין נפלא מאד, כי כשיחטא האדם בפועל בגופו אמנם ימרה פי' ה' מצד המקרים הנמשכים אחר חומריותו, ומ"מ לא המרה אלא רק בבהמיותו, אבל המחשבה היא מסגולות האדם בחלק הכי נכבד שבו, וכשהוא מהרהר בעברה נמצא שחטא בשכלו שהוא חלק הנכבד שבו, ואינו דומה חטאו של מי שעבר ושעבד עבד סכל כחטאו של מי שהעביד שר נכבד וחשוב. ע"ש. (והנה בעוה"ר אלפי בחורים של צה"ל נהרגו במערכה של מלחמת יוהכ"פ האחרונה, הי"ד, ומי יודע אם לא בעון החמור הזה, דתבר גזיזי, כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה. וכמו שנאמר: כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך להצילך וכו', ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך. ועל כן על בחוריו לא ישמח ה', כי כלו חנף ומרע וכל פה דובר נבלה, ה' הטוב יכפר בעד, והיה המחנה הנשאר לפלטה גדולה). ונוסף לכל זה נראה לפע"ד שכל ההולכות ע"פ האופנה

השחצנית הזאת בחצאיות (מיני), עוברות גם על ובחקותיהם לא תלכו, שבכלל איסור זה שלא להדמות להם במלבוש המיוחד להם, וכמ"ש הרמב"ם (בפרק יא מה' ע"ז ה"א). ומכיון שנצטוינו ללבוש בגדי צניעות ולהתרחק מבגדי פריצות, הרי אופנה זו מיוחדת רק לגוים, והמתנהג ע"פ אופנה זו עובר על ובחקותיהם לא תלכו. ונודע מ"ש מהר"י קולון (שרש פח) והובא להלכה בבית יוסף יו"ד (סי' קעח), שאין לאסור משום ובחקותיהם לא תלכו אלא בדבר ששייך בו פריצת דרך הצניעות ונהגו בו העכו"ם, הלא"ה אפי' היה מלבוש מיוחד לעכו"ם, אם אין מלבוש ישראל מורה על יהדות או צניעות יותר מאותו של עכו"ם אין שום איסור לישראל ללבוש מלבוש הנהוג בין העכו"ם. ע"כ. וכ"פ הרמ"א ומהריק"ש שם. ונמצא שההולכת בחצאית מיני שהיא בגד בוגדים של פריצות נוראה, וכל מגמתה ללכת בדרכי האופנה לשמור ארחות פריז המביאה לידי זמה, בודאי שיש בזה הלאו של ובחקותיהם לא תלכו. וכיו"ב כ' בשו"ת בית שערים (חיו"ד ס"ס רלו) ד"ה אלא. וע"ע בשו"ת ערוגת הבושם (חיו"ד סי' קלח אות ד). ובשו"ת אגרות משה (חיו"ד סי' פא). ובשו"ת משנה הלכות ח"ד (סי' קטו). ולכן מצוה רבה להוכיח עכ"פ את הבנות הלומדות בבית ספר דתי, ולשקוד על תקנת בנות ישראל להדריך בדרכי הצניעות כמנהג אמותינו הקדושות. ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב.

(ב) ומעתה הבוא נבוא לענין בנות הלובשות מכנסים ארוכות אם אין בזה משום איסור לא יהיה כלי גבר על אשה. והנה בניזיר (נט) תניא, לא יהיה כלי גבר על אשה, מה ת"ל, אם שלא ילבש איש שמלת אשה, ואשה שמלת איש, הרי נאמר כי תועבה היא, ואין כאן תועבה, אלא שלא ילבש איש שמלת אשה וישב בין הנשים, ואשה שמלת איש ותשב בין האנשים. ר' אליעזר בן יעקב אומר מנין שלא תצא אשה בכלי זין למלחמה ת"ל לא יהיה כלי גבר על אשה. (פירש רש"י: וזהו שמצינו ביעל אשת חבר הקיני שלא הרגה את סיסרא בכלי זין שנא' ידה ליתד תשלחנה. וכ"ה בתרגום יונתן שופטים ה' פסוק כו, ובמדרש משלי פסוק ידיה שלחה בכישור, ובילקוט שמעוני שופטים שם). ולא ילבש גבר שמלת אשה שלא יתקן בתיקוני אשה. ע"כ. נמצא דלת"ק פי' לא יהיה כלי גבר על אשה, באופן שיושב בזה בין האנשים. ולא ילבש גבר שמלת אשה, באופן שיושב בין הנשים, שע"י כן יבאו לידי ניאוף, הלא"ה לא קרינן בהו תועבה היא. ולראב"י גם במלבוש לבד, או בכלי זין לאשה, עוברים על הלאו. וז"ל הרמב"ם (פי"ב מה' ע"ז ה"ו): לא תעדה אשה עדי האיש, כגון שתשים בראשה מצנפת או כובע או שתלבש שריון וכיו"ב, או שתגלח שער ראשה כאיש, ולא יעדה איש עדי אשה, כגון שילבש בגדי צבעונין וחלי זהב במקום שאין לובשים אותם הכלים ואין משימין אותו חלי אלא נשים, הכל כמנהג המדינה. ואיש שעדה עדי אשה ואשה שעדתה עדי איש לוקין. וכן פסק בטוש"ע יו"ד (סי' קפב ס"ה). וכ' מרן בכסף משנה ובבית יוסף שפסק רבינו הרמב"ם כראב"י משום דקי"ל משנת ראב"י קב ונקי, ולכן לא הצריך שהאיש ישב בין הנשים והאשה תשב בין האנשים. אלא גם בלא זה לוקין. ושכ"מ בתרגום אונקלוס. ולפמ"כ יש להסתייע גם מתרגום יונתן בן עוזיאל הנ"ל. (ובתרגום יונתן (פר' כי תצא כב, ב) לא יהיה גולין דציצית ותפילין דאינון תיקוני גבר גבר /תיבה זו כפולה במקור/ על איתתא וכו'. אולם בעירובין (צו) מיכל בת שאול היתה מנחת תפילין ולא מיחו בה חכמים. וע' בס' הלבוש א"ח (סי' יז), ובס' ארצות החיים שם (בהמאיר לארץ ס"ק טו). ובשו"ת מהר"ם שיק (חיו"ד ס"ס קעג). ובשו"ת מי יהודה (חאו"ח סי' ה). ע"ש. ואכמ"ל). והנה הגם שמרן הכ"מ (ספ"ב מה' בית

הבחירה) כ', ופסק רבינו כרשב"י, ואף על גב דמשנת ראב"י קב ונקי, אפשר דה"מ במשנה אבל בברייתא לא. ע"ש. זה סותר למ"ש הכ"מ כאן דקי"ל משנת ראב"י גם בברייתא. וכ"ה בפירוש רשב"ם ב"ב (קלח). וכ"כ מרן הכ"מ בכמה דוכתי. וכבר עמד בזה בס' יד מלאכי (כלל תט"ו). עש"ב. ואף שבח' הרשב"א (חולין סד) בשם בעל העיטור כ' ג"כ דכללא דמשנת ראב"י קב ונקי אינו אלא במשנה ולא ברייתא, וכ"כ הרדב"ז (בפ"י מה' מעשר שני הל' יג), מ"מ העיקר כד' רוב הראשונים דהאי כללא איתיה גם בברייתא. וכ"כ הר"א ממיץ בס' יראים (סי' צו), דקי"ל כראב"י דמפרש לקרא דלא יהיה כלי גבר על אשה כפשוטו, וכתרגום אונקלוס, ואמרינן בגיטין (סו) משנת ראב"י קב ונקי. ע"ש. וע' בערך השלחן א"ח (סי' תקיג סק"ח). ובס' יעיר און (מע' מ אות ט). ובשואל ומשיב קמא (ח"א ס"ס רי). ובשדי חמד (דברי חכמים סי' נד). ואכמ"ל.

(ג) ועינא דשפיר חזי להב"ח ביו"ד (סי' קפב) שכל, שבאיסור של לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה, יש היתר בשני דברים, האחד, שאין איסור אפי' בדבר שהוא נוי וקישוט אלא באשה הלובשת מלבושי איש כדי להתדמות לאיש, ואיש הלובש בגדי אשה בכדי להתדמות לאשה, אבל אם לובשים להגן מפני החמה או מפני הצנה מותר. וראיה לזה ממ"ש בנזיר (נט) בעא מיניה רב מר' חייא, מהו לגלח (שער בית השחי ובית הערוה), א"ל אסור, אמר ליה והא קא גדיל (וקא מצער ליה), א"ל זמן יש לו כל זמן שהוא גדל נושר. וכ' התוס', שמכאן מוכח שאם אינו מתכוין לנוי אלא להנצל מצער אין בו משום לא יהיה כלי גבר על אשה וכו'. ולכן מותר להסתכל במראה בעת שמסתפר כדי שלא יחבול בעצמו. וכן אומר הר"פ בשם רבו הר"ר שמואל מאיברא שהיה מסתפר במראה. ע"כ. וכיו"ב כ' המרדכי (פ' במה טומנין סי' שכז) שבני אדם שיש להם ריבוי שערות על ידיהם ובושים להראות בין אנשים מותר להסירן שאין לך צער גדול מזה. ע"ש. וה"נ הכא כל שעושים להנצל מצער צנה מותר. והשני שאפי' עושים להתדמות אין איסור אלא בדברים העשויים לנוי ולקישוט, כדאיתא בספרי פ' כי תצא, ראב"י אומר שלא תלבש אשה כלי זין ותצא למחמה, ושלא יתקשט האיש בתכשיטי נשים. וכ"כ רש"י (נזיר נט) שלא יתקן איש בתיקוני אשה שלא יכחול ולא יפרכס במיני צבעונים של אשה. וכ"כ הרמב"ם לא תעדה אשה עדי איש כגון מצנפת או כובע וכו', משמע שאין איסור אלא במצנפת וכובע ושריון וכיו"ב שהם נוי וקישוט לאיש, וכן איש המתקשט בבגדי צבעונין וחלי זהב במקומות שהנשים לבדן עושות כן. אבל במלבושים לבד אין איסור כל שאינו הולך ויושב בין הנשים והאשה בין הנשים. ולכן מלבושים של איש שקורין זופיצ"א וכיו"ב שנוהגות הנשים לילך בהן לשוק ולישב בהן בחנות אין בהן איסור, חדא שאין עשויים כי אם ללבישה ולכסות, ולא לנוי ולקישוט, ועוד שאין האשה לובשתו אלא כדי שלא להצטער בצנה ובחמה ואין כוונתה להתדמות לאיש, ולכן אין בזה שום צד משני צדדי האיסור. ע"כ. ולכאורה יש להביא ראיה שבמלבוש לבד ואין הכוונה להתדמות מותר, ממ"ש בנדרים (מט:), דביתהו דר' יהודה עבדת גלימא, כד נפקת לשוקא מכסיא ונפקת בה, וכד הוה נפיק ר' יהודה לצלויי הוה מכסי ומצלי בה, ומברך ברוך שעטני מעיל. אולם י"ל דמיירי בבגד שמנהג המקום להתכסות בו בין אנשים בין נשים, דבכה"ג ליכא ביה משום לא ילבש גבר שמלת אשה. וכמ"ש הרמב"ם והטור והש"ע הנ"ל. וכ"כ המהרש"א בח"א שם, דאע"ג דאתתיה דר' יהודה הות נפקא ביה לשוקא, לית ביה משום לא ילבש גבר שמלת אשה, דליכא איסורא אלא בבגד המיוחד לאשה, אבל מעיל כזה שמויחד לשניהם לית לן בה.

ע"כ. וכן ראיתי להגאון מהריק"ש בשו"ת אהלי יעקב (סי' ע), שנשאל במדינה שאין הפרש בין בגדי איש לאשה, ואיש עשה בגד לעצמו והוא שלו אם מותר לאשה ללבושו, וכן להיפך. והביא הסוגיא דנדרים (מט:) הנ"ל, וכתב, הרי לפנינו שחסידיים ואנשי מעשה עבדי עובדא בנפשייהו ללבוש המלבוש אחד האיש ואחד האשה, כיון שאין במקום ההוא שינוי בין בגד איש לשמלת אשה. אלא שיש לפקפק קצת ולומר דהתם לא נעשה מתחלתו בייחוד לא לאיש ולא לאשה, ולעולם י"ל שאם נעשה מעיקרו בייחוד לאיש או לאשה אין ללבושו מי שלא נעשה לו. אולם המדקדק בדברי הפוסקים ידע בבירור שלא נאסר לאשה אלא מלבוש שמיוחדת צורתו לאיש, וכן אינו אסור לאיש אלא שמלה שמיוחדת צורתה לאשה, אבל מלבוש שצורתו שווה לאיש ולאשה מותר לכולם. וכדמוכח ממ"ש הרמב"ם (פי"ב מה' ע"ז), ולא יעדה איש עדי אשה כבגדי צבעונין וחלי זהב במקום שאין לובשים אותן כלים ואין משימין אותו החלי אלא נשים. הכל כמנהג המדינה. וכ"כ הטור וש"ע (סי' קפב), לא תלבש אשה בגדים המיוחדים לאיש לפי מנהג המקום וכו'. הרי שתלו הדין במנהג המקום, ולא תלו הדבר במי שנעשה לו. ולכן אין להחמיר בזה כלל אפי' חסידיים ואנשי מעשה, וכההיא עובדא דנדרים (מט:) ע"כ. וכן פסק הגאון ר' חיים פלאג' בשו"ת לב חיים ח"ג (סי' כו). ע"ש. ובזה ניחא ג"כ מ"ש בגמ' (שבת יב) אין פולין לאור הנר ואין קורין לאור הנר, א"ר יהודה ואפי' להבחין בין בגדיו לבגדי אשתו, ולא אמרן אלא דבני מחוזא וכו', ופרש"י, בני מחוזא מפנקי הוו ולא עבדי מלאכה ובגדיהם רחבים כבגדי אשה ולכן צריכים עיון להבחין ביניהם. ע"ש. ומשמע שאין בזה איסור כלל משום לא ילבש גבר שמלת אשה, משום שכך מנהג המקום, אלא שיש לדחות דהתם היה שינוי קצת ביניהם רק שצריך עיון להבחין ביניהם. ומכל מקום הדבר ברור שמלבוש השווה צורתו בין לאנשים בין לנשים אין בו איסור כלל משום לא ילבש גבר שמלת אשה, וממילא אין ראייה מההיא דנדרים (מט:) לסברת הב"ח שמתיר לאשה ללבוש בגדי איש כל שאינו דרך עדי לנוי ולקישוט, אלא דרך מלבוש. (ומכ"ש שהב"ח מתיר בזה אפי' במתכוונת להתדמות לאיש, ולזה בודאי אין הוכחה מהש"ס הנ"ל). ואדרבה מדברי המהריק"ש ומהרש"א משמע שגם בדרך מלבוש איכא לאו דלא יהיה כלי גבר על אשה וכו', וההיא דנדרים (מט:) מיירי שצורת המלבוש היתה שווה לאנשים ולנשים במקום ההוא. וכן מתבאר בתשובת רב שרירא גאון ורב האי בנו בשו"ת הרשב"א ח"ה (סי' קכא). ע"ש. וכן מוכח ממ"ש מרן הב"י (סי' קפב), ופסקו הרמ"א בהגה (סעיף ה), שאפי' באחד מן הבגדים אסור משום לא יהיה כלי גבר על אשה וכו', אף על פי שניכרים בשאר בגדיהם שהוא איש או אשה. ע"ש. ולפ"ז אף בנ"ד שהמכנסים הם דרך מלבוש ולא לנוי ולקישוט אין לנו להסתמך על הב"ח להקל בזה, אא"כ היו המכנסים ממיני צבעונים כאלה שאין האנשים רגילים ללבוש כיוצא בהם, שאז אין בזה איסור זה כלל. וע"ע בסמוך.

(ד) והנה הט"ז (סי' קפב סק"ד) כתב, לא תעדה אשה כלי איש, משמע דדוקא דרך עידוי וקישוט אסור, אבל אם עושה כן להגן מפני החמה או הצנה או הגשמים מותר, כן נ"ל פשוט. וכן מוכח ממ"ש לעיל סי' קנ"ו שמותר להסתפר במראה כשיש צורך בדבר. ע"כ. וזה כסברת הב"ח הנ"ל שהתיר כשעושה להגן מפני החמה והצנה, כיון שאינה עושה כדי להתדמות לאיש. והש"ך (שם סק"ד) הביא מ"ש הב"ח שאין איסור זה נוהג אלא כשעושה להתדמות לאיש, ואפי' בזה בעין שעושה כן לנוי ולקישוט, וכתב עליו, ואין דבריו מוכרחים כל כך, ועכ"פ נראה

שאם לובש ממש בגדי אשה עד שאינו ניכר שהוא איש וכן להיפך אסור בכל ענין. וכ"מ בס' יראים. ע"כ. ומשמע שמודה להב"ח להקל באופן שהוא ניכר ע"י שאר מלבושים. והרב בית לחם יהודה הביא להלכה דברי הט"ז. וע"ע בס' עצי לבונה. אולם בס' יד הקטנה (דף רע"ט ע"ב) האריך לדחות דברי הב"ח והט"ז הנ"ל, דאף דקי"ל בעלמא דבר שאינו מתכוין מותר, ה"מ כשעושה פעולה המותרת וממילא בלא כוונה יתכן שנעשית מלאכה, כגון המהלך ע"ג עשבים בשבת, שההליכה מותרת, אלא שיש חשש שיתלוש עשבים דרך הילוכו, ואמרינן (עירובין ק: והרמב"ם פ"א מה' שבת ה"ה) דהו"ל דבר שאינו מתכוין ומותר, אבל איש הלובש בגדי אשה או להיפך עצם המעשה של הליבישה אסור, ואפי' אינו מתכוין להתדמות לאשה, הרי מתכוין הוא ללבוש הבגד שאסרה התורה עליו. [וכיו"ב כ' התוס' ביצה לג, סד"ה מלמטה למעלה]. ועוד הא אמרינן מודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות, וכשלוש בגדי אשה אין לך פסיק רישיה גדול מזה אף על פי שאינו מתכוין להתדמות. ולכן אין לסמוך להקל באיסור התורה ע"ד הב"ח והט"ז הנ"ל. וע"כ מה שנהגו הנשים להקל כשנוסעות בדרך בימי הגשמים ללבוש מלבושים המיוחדים לאנשים, וכן בעת הקור, יש בזה איסור תורה גמור, ואף שלפ"ד האחרונים יש להקל בזה מ"מ יש להחמיר. ע"כ. וע' בחכמת אדם (בינת אדם סוף כלל צ) ע"ש. אולם בשו"ת מהר"ם שיק (חיו"ד סי' קעג) כ' ליישב דברי הב"ח והט"ז, ע"פ מ"ש הרשב"א בחידושו לשבת (קלג) בהא דאמרינן התם, ימול בשר ערלתו, ואף על פי שיש שם בהרת יקוץ, ופריך ל"ל קרא, הא קי"ל דבר שאינו מתכוין מותר, והקשה הרשב"א, שהרי מתכוין הוא לקציצה אלא שאינו מתכוין לטהר אלא למול, ואין זה נקרא דבר שאינו מתכוין אלא מלאכה שא"צ לגופה, דדמי למכבה גחלת של עץ שברה"ר, שמתכוין הוא לכבות אלא שאינו צריך לפחמים אלא שלא יזקו בה רבים, דחשיב ליה (בשבת מב) מלאכה שאצל"ג. וי"ל דאי כ' רחמנא השמר בנגע הצרעת שלא תקוץ, הכי נמי, אלא השמר בנגע הצרעת לשמור מאד ולעשות ככל אשר יורו אתכם הכהנים תשמרו לעשות, כתיב, כלומר שלא יטהרנו שלא בהוראת כהן, ואנן הוא דאמרינן שכיון שכן אסור לקוץ בהרת, שע"י קציצתו הוא מטהר, הילכך כשזה קוצץ לשם מילה הו"ל דבר שאינו מתכוין אצל טהרה. ע"כ. וה"נ כיון דמסיים קרא כי תועבת ה' אלהיך כל עושי אלה, נראה דמפרש טעמא דקרא שלא יהיה כלי גבר על אשה, משום שדברים אלו מביאים לידי תועבה וזמה, ולכן כשאינה מתכוונת להתדמות לאנשים הו"ל דבר שאינו מתכוין. עכת"ד. ובאמת שהחילוק מבואר בין נ"ד למ"ש הרשב"א, דהתם לא כתיב לא תקוץ כלל, אלא השמר בנגע הצרעת וכו', ורק אנו מפרשים הפסוק שכיון שכן אסור לקוץ, אבל כאן שמפורש בכתוב לא יהיה כלי גבר על אשה, י"ל שאף בלא כוונה להתדמות לאיש אסור, וקרא דתועבה היא אתי לאשמועין שאפילו לא שינתה דבר מכל מלבושיה אלא נתנה עליה כלי זין בלבד אסור, וכן האיש אפי' לא שינה בגדיו אלא שתיקן עצמו בתיקוני אשה אסור, מפני שהם מדברים המביאים לידי תועבה, וכמ"ש כל זה מרן בבית יוסף. ומ"מ אף בלא הראיה מדברי הרשב"א, יוכלו הב"ח והט"ז לומר דמגופיה דקרא דיהיב טעמא כי תועבה היא, ילפינן דדוקא כשעושה כן להתדמות הלא"ה מותר, (ולא יסברו כדברי מרן הב"י). וכ"כ בשו"ת ערוגת הבושם (חיו"ד סי' קלח אות ד) ליישב קושית הרב יד הקטנה הנ"ל, דס"ל להב"ח והט"ז שהואיל ומפורש בכתוב הטעם כי תועבה היא כל שלובשת מפני הצנה והגשמים לא מיתסר. ולפ"ז מ"ש הש"ך שאם משנה כל בגדיו עד שאינו ניכר שהוא איש וכן להיפך אסור בכל ענין, אינו מוכרח לחלק בזה, כיון דשמעינן מקרא דשרי, ואפשר דמדרבנן קאמר. עכת"ד. (ומיהו מ"ש הערוגת הבושם בסוף דבריו,

שלפמ"ש הרמב"ם שטעם מצוה זו משום שכן היה חוק לע"ז, הא דאצטריך קרא לכתוב כן בהדיא, אף על גב דבלא"ה כתיב ובחקותיהם לא תלכו, מ"מ נפקא מינה לענין מלקות, כי על לאו של ובחקותיהם לא תלכו אפשר שאין לוקין משום דהו"ל לאו שבכללות. ע"כ. אשתמטיתיה לשון הרמב"ם (פי"א מה' ע"ז ה"א) שכתב שהעושה אחד מדברים אלו של חקות הגוים לוקה, וכתב הכסף משנה, דלא חשיב לאו שבכללות, אלא כגון לא תאכלו על הדם שכולל ענינים שונים כמ"ש בסנהדרין (סג). משא"כ כאן שכל הנכללים בלאו זה כולם אסורים משם אחד שהולך בחקות הגוי ועונשן שוה דהיינו מלקות. ע"ש. וכ"כ כיו"ב בחי' הריטב"א לשבועות בכת"י הובאו דבריו בברכי יוסף חו"מ (סי' כז סק"ב). ובס' יד מלאכי (כלל שצב) כ' כן בשם הראש יוסף. ע"ש. ובס' החינוך (סי' רסב) כ' ג"כ כדברי הרמב"ם הנ"ל שלוקים על לאו של ובחקותיהם לא תלכו. ע"ש). ומן התימה על הגאון מהר"ח מצאנז בשו"ת דברי חיים ח"ב (סי' סב) דפשיט"ל לאסור בכה"ג אפי' במקום צער. ולא העלה על דל שפתיו דברי רבותינו האחרונים הב"ח והט"ז והש"ך הנ"ל. ושו"ר בשו"ת אבני צדק (חיו"ד סי' עב) שהעיר כן על הדברי חיים. ואיהו ז"ל פסק להתיר כהב"ח והט"ז הנ"ל. ע"ש. וכ"כ בשו"ת מחנה חיים (ח"ב מיו"ד סי' ל). ע"ש. וה"ט כמו שהסברנו לעיל דילפינן מטעמא דקרא דכתיב כי תועבה היא, אלמא שלא נאסר אלא כשעושים להתדמות שמביא לידי תועבה. וכיו"ב ראיתי להגאון הנצי"ב בס' עמק הנציב על הספרי (ר"פ כי תצא), שכתב לפרש ד' הספרי, שגם ראב"י מודה לת"ק שאין לאסור אלא בדבר המביא לידי תועבה, אלא שהוסיף לדרוש שבדבר המיוחד לאיש מצד הטבע, כגון לחגור כלי מלחמה, שאיש דרכו לכבוש ואין אשה דרכה לכבוש (יבמות סה:), וכן בדבר המיוחד לנשים, כגון תכשיטין, שאין אשה אלא לתכשיטין (כתובות נט:), עוברים אפילו שלא יבאו לידי תועבה, אבל בבגד אחד הנהוג לנשים, אבל אינו מיוחד מצד הטבע שלהן, אלא רק שנהגו כך, אינו עובר אא"כ שינה כל בגדיו שע"י כך יבאו לידי תועבה. וסיים, ולפי זה יפה פסקו האחרונים הב"ח והט"ז והש"ך שאם לובשות כדי להגן מפני החמה והצנה מותר לשנות בגד אחד, ואפילו בכל הבגדים י"ל שמותר כשאין יכולות ללכת כן בין האנשים, וכן להיפך, ובס' יד הקטנה הל' ע"ז הרעיש העולם על זה, ואין דבריו מוכרחים. עכת"ד. וכ"כ בספרו מרומי שדה (נזיר נט). ע"ש. (אבל הגאון ר' דוד פארדו בספרי דבי רב (דרס"ג ע"ג), אף שגם הוא פי' דברי ראב"י שבא להוסיף על דברי הת"ק, כ' שמודה ראב"י שאפי' כשאינו דרך תכשיט אסור מיהא מדרבנן. ע"ש). וע"ע בס' תולדות זאב על שבת ח"ב (דף קעג ע"ב) במ"ש ליישב דברי הב"ח והט"ז הנ"ל. ע"ש. וע' בס' אגורה באהלך (דף כט ע"א) בדין מי שעלול לנזילות וחולי עינים, ואם יגדל בלורית ינצל מכך, האם מותר לו להניח בלורית לשם רפואה. והשיב להתיר בזה כיון שכוונתו לשם רפואה, וכמו שהתירו לקרובים למלכות לספר קומי, ואף על פי שהוא איסור תורה משום ובחקותיהם לא תלכו, כיון שמסרו הכתוב לחכמים וכו', וכמ"ש בב"י (סי' קעח). (והב"ח שם כ' דה"ט משום שאינם מתכוונים להדמות לעכו"ם. ע"ש). וע' בירוש' פ' במה אשה שהתירו לבית ר"ג שהיו רואים במראה ולספר קומי, וכשם שמותר להסתכל במראה משום רפואה, ה"ה לספר קומי וכו'. ע"ש. וכ"כ כיו"ב בשלחן גבוה (סי' קעח סק"ג). ע"ש. וע"ע להגאון רמ"מ עפשטיין בשו"ת לבוש מרדכי (סי' כד). ודו"ק. (וע' בס' פנים יפות פר' כי תצא בפסוק לא יהיה כלי גבר על אשה).

(ה) וגדולה מזו מצינו להגאון מהר"י מינץ בתשו' (סי' טז דל"ב ע"א), שמותר לאיש ללבוש בגדי אשה, כשעושה

כן לשמחת פורים, ואינו מתכוין לשם ניאוף, ושכן מוכח בסמ"ג (סי' ס). ע"ש. וכל הרמ"א בהגה א"ח (ס"ו תרצו) שכן המנהג להקל. אולם רבינו הב"ח (ס"ו קפב) כתב, שדברי מהר"י מינץ הנ"ל דחויים הם מהלכה, ממ"ש להדיא הר"א ממיץ בס' יראים, שאף במשתה של חתן וכלה אסור לאיש ללבוש בגדי אשה אף על פי שאינו מתכוין אלא לשמחם. אלמא דאף מה שעשה לשמחת מצוה יש איסור בדבר, ולא דמי ללובשת בגד איש להגן מפני הצנה שמותר, דשאני התם שאינה עושה אלא להנצל מן הצער שא"א באופן אחר, אבל לשמחת חתן וכלה, וכן לשמוח בפורים, כבר אפשר בהרבה מיני שמחה, ולא יעברו על לאו זה. ע"כ. וכן מבואר בתשו' הרמב"ם שהובאה במעשה רוקח (דף א ע"א), שיש לבטל המנהג שנהגו שהכלה יוצאת במחול במצנפת או כובע על ראשה, או שהחתן מתקשט בעדי אשה, ולא יעלה על הדעת שהותר להם איסור תורה בשביל שמחת חתן וכלה. ע"ש. וכן הסכימו האחרונים בדיון שמחת פורים. כמבואר בכנה"ג (ס"ו תרצה) ושכן פסק מהר"ש אבוהב בס' הזכרונות. וכ"כ הגאון מהר"י פינטו בשו"ת נבחר מכסף (סי' טז). וכן העלה מרן החיד"א בשו"ת ברכה יו"ד (סי' קפב סק"ג), ונסתייע מד' הרמב"ם הנ"ל. וכ"כ הגאון מהר"ד פארדו בספרי דבי רב (דף רסג ע"ג). וכ"כ הגאון מהר"ח פלאגי בשו"ת סמיכה לחיים (חאו"ח סי' א ד"א ע"ב). ועוד אחרונים. (ועמ"ש"כ בשו"ת יביע אומר ח"ה חיו"ד סי' יד אות ג). והנה בהיותי בזה ראיתי להגר"י ידיד הלוי זצ"ל בשו"ת ימי יוסף בתרא הנד"מ (בחיו"ד סי' ו עמוד קכד), שכ' להוכיח שאיסור לא ילבש גבר וכו' אינו אלא כשמכוין לשם קישוט להדמות לאשה, אבל כשעושה כן לשם כוונה אחרת מותר, ממ"ש בשו"ת תרומת הדשן (סי' קצו) בשם ספר חסידים (סימן ר'), שאם צרו עכו"ם על עיר, וכן נשים שהולכות בדרך, ויראות פן יפגעו בהן עכו"ם ויאנסו אותן, מותר להן ללכת בבגדי אנשים ולחגור בחרב, כדי שיהו סבורים שהם אנשים. וכן בחורים שאין להם זקן יכולים ללבוש בגדי נשים להנצל מאויבים. ע"כ. ומוכח שמכוין שאינן עושות כן במתכוין להדמות לאנשים אלא להנצל מעכו"ם מותר, שאין לומר שזהו מטעם דיחוי, דשרינן להו לעבור על לאו כדי להנצל מאיסור ערוה, שהרי בודאי אין להתיר לעבור על לאו מן התורה בקום ועשה משום כך, דקרקע עולם הן וכו'. ומכאן סיוע למ"ש מהר"י מינץ, וכ"כ הרמ"א בס' תרצו, שמותר לאנשים ללבוש מלבושי נשים בפורים מפני שאינם עושים כן אלא לשמחה ולא בכוונה להדמות לנשים. אלא שמכל מקום כיון שהוא ענין חמור והרבה אחרונים החמירו בזה מי יקל ראשו כנגדם, והמוותר להקל בענינים אלו יוותרו חייו. ע"כ. ולכאורה ממ"ש בס' חסידים (סי' ר) הנ"ל בראש דבריו, עת לעשות לה' הפרו תורתך, ואף על פי שכתוב לא יהיה כלי גבר על אשה וכו', אם צרו עכו"ם על עיר וכו', משמע שהוא מטעם דיחוי, שאל"כ למה פתח בפסוק עת לעשות לה' הפרו תורתך, כיון דמעיקרא לא שייך לאו זה כשעושים להנצל מעכו"ם. אולם אף למטוניה של הרב מהר"י ידיד, הרי מבואר החילוק בב"ח הנ"ל בין כשעושה להנצל מצער, ובין כשעושה לצורך שמחה, ומההיא דהס' חסידים דמיירי להנצל מצרה, אין כל סיוע לד' מהר"י מינץ דמיירי בשמחת פורים. ועכ"פ היה לו למהר"י ידיד להזכיר דברי היראים הנ"ל שלפי הבנתו הוא חולק על היתר הס' חסידים, כדי שיבוא למה שהעלה במסקנתו לאסור בתוקף רב, (וכן דברי הרמב"ם שהובא באחרונים הנ"ל), אבל לפמ"ש"כ גם הס' חסידים י"ל שמודה לאסור בשמחת פורים וכן בשמחת חתן וכלה. וע' בס' יראים השלם ח"ב (סי' שפה עמוד רב) ובתועפות ראם שם. ובשו"ת מהרש"ם ח"ב (סי' רמג). ודו"ק.

(ו) ניהדר אנפין לנ"ד, כי הנה הלובשות מכנסים להגן מפני הצנה או מפני החמה ואינן מתכוונות להדמות לאנשים, בודאי שיש להן ע"מ שיסמוכו, מאחר שרבים וכן שלמים הסכימו לדעת הב"ח והט"ז והש"ך שמתירים בזה. וכנ"ל. ועוד שאפילו אם אינן עושות כן להגן מהצנה והחמה, יש לומר שאין בנ"ד משום לא יהיה כלי גבר על אשה, מכיון שיש הבדל ניכר בין מכנסי גברים למכנסי נשים, שמכנסי הנשים עשויות ממיני צבעונים שאין האנשים לובשים דוגמתן כלל. (ע' בשו"ת הרשב"א ח"ה סי' קכא). וגם עשויות בצורה שונה משל מכנסי גברים. וכבר נשאל בשו"ת אבני צדק (חיו"ד סי' עב), אם מותר לנשים ללבוש מכנסים בחורף להגן מפני הצנה, והשיב, יש לסמוך ע"ד הב"ח והט"ז להתיר אפי' במלבוש איש ממש כשעושה להגן מפני הצנה, וגם הש"ך לא אסר אלא כשלבשת ממש בגדי איש בכל המלבושים עד שאינה ניכרת שהיא אשה, אבל מכנסים שהם רק בגד אחד אפי' ללבושו למעלה על המלבושים מותר, שהרי הב"ח התיר גם בבגד העליון שנקרא זיפוצא. ועוד שאפי' לד' האוסר יש להתיר המכנסים האלה, כי לאחר חקירה ודרישה נודע לי שהמכנסים של נשים ניכרים ומשונים ממכנסי אנשים, ונמצא דאיכא הכא תרתי לטיבותא שאינן להדמות לאנשים, וגם יש היכר בין מכנסים אלה של הנשים למכנסי האנשים. וכן נהגו להקל בזה כאן ובפולין אפי' נשים צנועות ואין פוצה פה. ע"כ. (ומה שסיים האבני צדק, שבכל זאת יש להחמיר בכובע הנקרא קאפילוטש שהגם שמשונה משל אנשים מ"מ שמו עליו, ואין זה אלא להדמות לאנשים, וזה מכוער מאד, וצויתי להכריז שאסור לנשים, יש לחלק בין זה למכנסים של זמנינו. וכמו שחילק האבני צדק עצמו בין המכנסים לכובע). ומכ"ש שבזה"ז נתפשטה מאד לבישת המכנסים לנשים, אף על פי שהצנועות נזהרות מהן, מ"מ לא שייך בזה איסור של לא יהיה כלי גבר על אשה כיון שאינו בגד המיוחד לאנשים דוקא וכיו"ב מצינו להפרישה (סי' קפב סק"ה), לענין מ"ש הטור בשם הרמב"ם שלא אסרו העברת שער בית השחי ובית הערוה לאנשים אלא במקום שאין מעבירין אותו אלא הנשים, כדי שלא יתקן עצמו בתיקון נשים, משא"כ במקום שגם האנשים מעבירין אותו, וכתב הפרישה, נראה דר"ל אנשים גוים מעבירין אותו, דכיון דנהוג נהוג ולמדין ממנהג עכו"ם בזה. א"נ י"ל שעל ישראל קאמר שאם הנהיגו כן כולם יחד אין מוחין בידם. ע"כ. והובא בשו"ת פרח שושן (חיו"ד כלל ו' ס"ס ב). ובחידושי הגאון רעק"א ליו"ד (ר"ס קפב). ע"ש. וכ"כ בשו"ת בית ישראל (סי' נז). ע"ש. נמצא שלפי תי' הא' גם כאן למדין ממנהג העכו"ם ושאינן צנועות שלא יהיה בזה הלאו דלא יהיה כלי גבר על אשה. איברא דבשו"ת הרשב"א ח"ד (סי' צ), הביא מ"ש הגאונים הראשונים שאיסור העברת שער בית השחי ובית הערוה משום לא ילבש גבר שמלת אשה, הוא דוקא במקום שרק הנשים מעבירין אותו, ובכ"מ שדרך אנשים ונשים להעבירו מותר, שהכל לפי המקום והזמן, וכל ע"ז, ואינו מחוור בעיני דהא בנזיר (נט) מוכח שאף שכל העם זולתי היחידים היו מעבירין אותו אפ"ה תלמידי חכמים היו נוהגים בו איסור, ואמאי הא לא הוי בדורם שמלת אשה, וחזר להיות שמלת איש, אלא ודאי שכל דבר הראוי לנשים ולא לאנשים והנשים עושות כן אסור לאנשים משום שמלת אשה. ומי שהרגיל בדבר האסור ונמשכו רבים בכך אין האיסור חוזר להיתר, שא"כ נמצא חוטא [נשכר] ומאריך. ע"כ. ומוכח מזה היפך תירוץ הא' של הפרישה. אולם מכיון דקי"ל כדעת הרמב"ם והטור והש"ע שהסכימו לדברי הגאונים הראשונים (שהובאו בשו"ת הרשב"א ח"ה סי' קכא), שבמקום שהאנשים מעבירין אותו אין בזה הלאו של לא ילבש גבר שמלת אשה, וכ"כ הר"ן (ע"ז כט), וע' בשו"ת מהר"י מינץ (דל"א ע"ב), שוב אין להקשות מד' הרשב"א לתירוץ הפרישה הנ"ל. (וע' בשו"ת גנת

ורדים (כלל ו סי' יב), שג"כ העלה שהעיקר כדברי הגאונים, ואף שהרמב"ם והטוש"ע כתבו שבמקום שמעבירין אותו האנשים והנשים אין מכין אותו מכת מרדות, אגב רישא נקטי הכי, ולעולם שאף לכתחלה מותר כסברת הגאונים. וע' בשו"ת רב פעלים ח"ג (חיו"ד סי' יח) שכן מנהג בגדאד להקל. וע"ש. ודו"ק). ועוד שבארחות חיים ח"ב (עמוד רלב) כ', שהרשב"א כתב שבכל מקום שנהגו האנשים להסתכל במראה כמו הנשים אין כאן משום שמלת אשה וש"י (וכן הובא בבית יוסף בבדק הבית סי' קנו). וע' בשו"ת ערוגות הבושם (חיו"ד סי' קלח אות ה) שהביא דברי הפרישה הנ"ל, וכ' שיש לתלות ד"ז בטעמי האיסור, שאם נאמר כמ"ש החינוך שהוא משום גדר שלא יבאו לידי יחוד א"כ שפיר י"ל דמהני מנהג הגוים בזה שהרי עכ"פ שוב אין עדי זה מיוחד לנשים, אבל לרמב"ם שהטעם משום חוקי ע"ז, נראה דבעינן שינהגו בזה ישראל כולם. וצ"ע אם התחילו לנהוג כן באיסור ונשתרבו המנהג בין האנשים אם מותר אח"כ מדינא, כיון דהשתא מיהת אין מלבוש זה מיוחד לנשים דוקא, א"ד כיון שהתחילו באיסור לא מהני, ולפ"ז נצטרך לומר שהדין שאמרו שאם נהגו בו האנשים ג"כ מותר היינו שנהגו כן הגוים כמ"ש הפרישה. וצ"ע. ע"כ. ולא זכר שר מדברי הרשב"א בתשו' הנ"ל. ובתשו' אבני נזר (חחו"מ סי' קג) מסתמך ואזיל ע"ד הרשב"א. וע"ע בשו"ת שרגא המאיר (סי' נה) ע"ש. (גם בשו"ת מהרש"ם ח"ב סי' רמג) בד"ה והנה מ"ש וכו', הסכים לתירוץ השני של הפרישה ודחה מהלכה תירוצו הראשון. ע"ש). ומ"מ נ"ל מדקדוק לשון הרשב"א שלא החמיר בזה אלא בדין העברת שער בית השחי ובית הערוה, שאינו ראוי מצד הטבע אלא לנשים, משא"כ במלבושים וכיו"ב גם הוא יודה דלא שייך איסור זה אלא בבגד המיוחד לאנשים בלבד, או לנשים בלבד, הלא"ה אין בזה איסור משום לא ילבש גבר. וה"ה כאן לאחר שנתפשט הדבר בזה"ז בלבשת מכנסים לנשים בהרבה מקומות, אין בזה איסור משום לא יהיה כלי גבר על אשה, כיון שעכ"פ אינו מיוחד לאנשים דוקא. ומכ"ש שיש הבדל ניכר בין המכנסים של נשים למכנסי גברים. והרי זה כמבואר.

(ז) וראיתי בשו"ת מנחת יצחק ח"ב (סי' קח) שפסק, שאיסור גמור הוא לנשים ללבוש מכנסים מודרניות, אף שהן ממיני צבעונים שאין האנשים לובשים דוגמתם כלל, כי מכנסים אלה בגדי שחץ הם, וגם עשויים מתחלה לעבירה ומביאים לידי תועבה וזימה, ועוד שבאמת הם בכלל כלי גבר ממש, ויש בזה משום לא יהיה כלי גבר על אשה, והגם שהם משונים קצת ממכנסים של גברים, מ"מ עדיין שם מכנסים עליהם וכמ"ש כיו"ב בשו"ת אבני צדק (חיו"ד סי' עב) שאסור לנשים ללבוש כובע שנקרא קאפילוש, שאין זה אלא להדמות לאנשים, הגם שמשונה קצת מכובע של איש, מ"מ שמו עליו, ומכוער מאד, וצויתי להכריז שאסור לנשים ללבושו. ע"ש. וא"כ כ"ש במכנסים אלה שנעשו מתחלה לעורר לעבירה ולזימה. ואף היכא דלא שייך שום טעם אסור משום גזרת הכתוב, כמ"ש במנחת חינוך מצוה תקמג. עכת"ד. ולפע"ד לא כן אנכי עמדי, ואין בזה הלאו של לא יהיה כלי גבר על אשה, וכמש"כ לעיל בשם המהריק"ש בשו"ת אהלי יעקב (סי' ע) שהמדייק בדברי הרמב"ם והפוסקים ידע בבירור שלא נאסר לאשה אלא מלבוש המיוחדת צורתו לאנשים בלבד, וכן להיפך, אבל מלבוש שצורתו שוה הן לאנשים והן לנשים מותר לכולם, כמבואר בנדרים (נ:). ע"ש. וכ"כ מרן החיד"א בס' פתח עינים (נדרים נ:). ע"ש. וכן פסק בשו"ת לב חיים ח"ג (סימן כו). וע"ע בשו"ת מהר"י שטייף (סימן צז). ע"ש. ומכ"ש מכנסים אלה שצורתם משונה ממכנסי גברים, וגם עשויים ממיני צבעונים שאין האנשים רגילים ללבוש כדוגמתם כלל. ובשו"ת

אבני צדק עצמו שם התיר לבישת מכנסים לנשים מפני שעשויים להגן מפני הצנה, ולא להדמות לגברים, וגם שצורתם משונה ממכנסי גברים, ובכל טעם בפ"ע יש בכדי להתיר. וכבר כתבנו לעיל שיש לחלק בין זה למה שסיים האבני צדק להחמיר בכובע שכנראה שדמיונו רב לכובע של גברים, ודרכו להיות מלבוש לגברים בלבד. משא"כ במכנסים אלה שמיוחדות לנשים. ועכ"פ דברי מהריק"ש והאחרונים יותר עיקר לסמוך עליהם, ולכן כיון שנתפשט המנהג בין הנשים בלבישת מכנסים כאלה, לא שייך בזה הלאו דלא יהיה כלי גבר על אשה. וכן מצאתי לידידי המנוח הרה"ג ר' עובדיה הדאיה זצ"ל בשו"ת ישכיל עבדי ח"ה (חיו"ד סי' כ), שדחה דברי הרב השואל נר"ו שעלה על דעתו שנשים הלובשות מכנסים כאלה עוברות על לאו דלא יהיה כלי גבר על אשה, מכיון שאין השינוי ניכר כל כך בין מכנסים אלה למכנסי גברים, וכתב ע"ז, דליתא, שהרי השדי חמד (מע' ל כלל קטז) כתב בשם מהריק"ש ולב חיים שאפילו מלבוש שצורתו שווה לאנשים ולנשים אין בו משום לא ילבש גבר שמלת אשה, ואבותינו סיפרו לנו שכן נהגו בדורותם שהנשים היו לובשות חלוק פתוח מצד הפנים עם כפתורים וחגורה כמו האנשים ממש, ואין פוצה פה. ואין איסור אלא בבגד המיוחד וצורתו ניכרת שהוא של איש בלבד, שאסור לאשה, וכן להיפך, אבל כשהן שוים בצורתם אין כאן מקום איסור מאחד לשני, זולת ממדת חסידות. וכ"ש כשנעשה במיוחד לנשים שמותרות ללבושו. ולכן המכנסים האלה אין בלבישתן לנשים משום לא יהיה כלי גבר על אשה, שאין זה כלי גבר אלא כלי אשה, שהרי נעשה מתחלה לאשה. עכת"ד. ודבריו נכוחים למבין, על דרך שכתבנו בס"ד. ומכל מקום מודה אני שאין להתיר כאן לכתחלה לבישת מכנסים אלה לבנות, כי בגדי שחץ הן, ומעוררות תשומת לב מיוחדת לרואיהן יותר מאשר שמלה או חצאית רגילה, ומביאות לידי הרהורים רעים. ואין לבנות ישראל הכשרות ללכת בהן כלל. ובפרט במכנסים המהודקות ממש על הגוף שגורמות הסתכלות והרהורים רעים ביתר שאת. וכן העלה בשו"ת ישכיל עבדי שם, שעכ"פ יש לאסור לבישת המכנסים האלה לנשים, שהוא מלבוש פרוע ופרוץ ומביא לידי הרהור וניאוף, בפרט בזה"ז שאין גדר ומחיצה בין הבחורים לבחורות ועלול הדבר להביא לידי ניאוף וזימה. ע"ש. (והניף ידו שנית בשו"ת ישכיל עבדי ח"ו חאה"ע סי' נד ע"ש) ומכל מקום אם אין הבנות שומעות לקול הורים ומורים להמנע מלבישת חצאיות קצרות ביותר, והולכות בשוק וירך מגולות, שהיא פריצות יתירה, יש לבחור הרע במיעוטו, ולהורות להן כהוראת שעה ללבוש מכנסים, ודמי למ"ש בסוטה (מח), זמרי גברי ועני נשי פריצותא, זמרי נשי ועני גברי כאש בנעורת, למאי נפקא מינה לבטולי הא מקמי הא ופירש רש"י, שאם אין שומעים לנו לבטל שניהם נקדים לבטל את זה שהוא כאש בנעורת שהיא פריצות יותר גדולה. ע"ש. ובפ"ק דע"ז (טז), של בית רבי היו מקריבין שור של פטם ביום אידם, חיסר ארבע ריבבן שאין מקריבין אותו חי אלא שחוט, חיסר ארבע ריבבן שאין מקריבין אותו כל עיקר. ע"ש. ובס' חסידים (סי' קעו), מעשה באחד ששאל אם יצרו מתגבר עליו וירא פן יחטא לשכב עם אשה נדה, אם יכול להוציא זרעו כדי שלא יחטא, והשיבו לו שאם א"א מוטב שיוציא שכבת זרע ולא יחטא באשה, אבל צריך כפרה. ע"כ. ובתשו' הרשב"א ח"ה (סי' רלח) שבכדי להסיר המכשלה מן העם צריך החכם לעלות מן החמורה אל הקלה ואין נוטלין כל החבלה/החבילה/ ביחד, ואחר כוונת הלב הדברים אמורים, וכמ"ש (נזיר כג): גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה. וכן בפ"ק דע"ז (טז) אמרו של בית רבי היו מקריבין וכו', ומסקינן דרבי למיעקר מילתא קא אתי, ועקר אותה פורתא פורתא. ולכן יעלים עין מן הקלות ולא יכנס במחלוקת וכו'. ע"ש. וע'

בפרש"י מ"ק (יז) אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילבש שחורים וילך למקום שאין מכירין אותו ויעשה מה שלבו חפץ. ופרש"י, ואמר לנו רבינו בשם רב האי גאון, דר"ל דודאי כיון שלבוש שחורים וכו' ערב אני בדבר שיכנע יצרו ולא יחפוץ עוד בעבירה. וכ"כ התוס' שם בשם הר"ח. אבל התוס' (חגיגה טז) דחו פי' הר"ח בזה, וכתבו שהדברים כפשטן שמוטב לו שיעשה חפצו בסתר ולא בפרהסיה משום חילול ה', וכדמוכח בסוגיא שם. ע"ש. וע' בשו"ת חיים שאל ח"א (סי' ו) שהסתמך בנידונו על ההיא דסוטה (מח) הנ"ל. (וע"ע בשו"ת מהר"ש ענגיל ח"ז (סי' קלח). ובשו"ת משיב דבר (חיו"ד סי' מד). ע"ש. ודו"ק). והכא נמי דטבא להו עבדין להו, ואין לדחות אבן אחר הנופל, ושמאל דוחה וימין מקרבת.

(ח) מסקנא דדינא, איסור גמור לבנות ישראל ללכת בחצאיות קצרות או שמלות קצרות (הנקראות מיני, למינים ולמלשינים אל תהי תקוה), ואיסור זה יש בו גם לאו מן התורה, שנא' ובחקותיהם לא תלכו. וכן אין להתיר לכתחלה לבנות ישראל ללבוש מכנסים, משום שהן בגדי שחץ ופריצות. ובנות הלובשות חצאיות קצרות או שמלות קצרות למעלה מן הברך, צריך להשתדל להשפיע עליהן בדרכי נועם ללבוש חצאיות או שמלות צנועות, באופן שמכסות את הברכים גם בעת ישיבתן. ובמקום שלא ישמעו לנו הבנות ללבוש חצאיות או שמלות המכסות את הברכים, יש להעדיף מכנסים על חצאיות ושמלות קצרות, עד שיוכלו להשפיע עליהן ללבוש בגדי צניעות ככל בנות ישראל הכשרות והנלע"ד כתבתי. בכבוד רב עובדיה יוסף ס"ט

שו"ת שבט הלוי חלק ב סימן סג

כבוד ידידי ואהובי הרב הגאון הצדיק עמוד הטהרה והיראה כש"ת מוה"ר חי"ל דייטש שליט"א האב"ד דהעלמעץ, קליוולאנד יצ"ו. אחדשה"ט.

שורותיו היקרים קבלתי והאותיות שאלוני אודות מה שנפרץ בזמנינו שהנשים לובשות מכנסיים כאנשים ומענה בפיהם שכיון שהם משונים מאותן של אנשים אין בו משום לא ילבש וגו', תמן תנינא בספרי פ' כי תצא ונזיר נ"ט לא יהי' כלי גבר על אשה מה ת"ל, אם שלא ילבש גבר שמלת אשה ואשה שמלת איש הא כבר נאמר תועבה היא ואין כאן תועבה אלא שלא ילבש איש שמלת אשה וישב בין הנשים ואשה שמלת איש ותשב בין האנשים. ר"א בן יעקב אומר מנין שלא תצא אשה בכלי זיין למלחמה ת"ל לא יהי' כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה שלא יתקן בתקוני אשה, ע"כ. - ובסמ"ג והובא בב"י סימן קע"ז ואומר אני שראב"י מודה בזאת לת"ק (דקאי על מלבושים ולא דוקא תיקוני איתתא) שאין מקרא יוצא מידי פשוטו ע"כ. והמוכח מדעת הב"י שם דאף דראב"י מודה לת"ק, היינו לחומרא שהלאו קאי גם על מלבושים סתם, אמנם אין ראב"י מודה בזה לת"ק דדוקא בלבוש ויושב בין הנשים, דבהא ס"ל לראב"י דאפילו אינו יושב בין הנשים ואפילו בלבוש בגד אחד מן המלבושים המיוחדים למין האחר דאסור שהרי כ"כ בב"י בא"ד דאפילו לא שינתה דבר מכל מלבושי' אלא שנתנה כלי זיין וכן האיש אפילו לא שינה דבר אלא שתקן בתקוני אשה אסור מפני שהם מהדברים המביאים לידי תועבה, וכ"ש היכא דהחליפו שמלותיהם דהוא מביא לידי תועבה דאסור אעפ"י שאינו יושב בין הנשים וכו'.

ולענין חילוף מלבושים כתב הב"י למעלה מזה בא"ד: ואעפ"י שאינו מחליף אלא בדבר א' ובכל שאר דבריו הוא

ניכר יפה אפ"ה אסרתו תורה וכו'. הרי ברור שיטת הב"י דלראב"י דקיי"ל כוותי' כמבואר ברמב"ם פ"ב מע"ז ה"י ובשאר פוסקים, תקוני איתתא אסור אפילו באחת, וק"ו מלבושים ממש דאסור אפילו באחת מהן, אפילו אינו יושב בין הנשים, והא דמודה ראב"י לת"ק, היינו בהא שלא תימא דראב"י כלי זיין וכיו"ב דוקא נקט, דבר שאינו שייך בנשים כלל, וכן תקוני איתתא אבל מלבושים דשייך בשניהם אלא שמשונים זה מזה לא נאסר, קמ"ל כנ"ל. והא דדרש ראב"י לאסור אפילו כלי זיין וכיו"ב היינו דדייק לשון כלי גבר דמשמע אפילו אינו מלבוש אלא כלי המיוחד לגבר וכיו"ב כלי המיוחד לאיתתא כמש"כ ג"כ בפ"י רבינו הלל בספרי פ' כי תצא.

אמנם הב"ח רוח אחרת לו בזה, דלדעתו הא דראב"י מודה לת"ק, היינו דבמלבושים ס"ל ממש כת"ק דאינו אסור אלא בלובש ויושב בין הנשים, ומשמע לדבריו דהה"ד דאינו אסור במלבושים אלא בלובש כולם עד שאינו ניכר בין איש לאשה דזה ענין לובש ויושב בין הנשים.

והנה להלכה דעת המחבר והרמ"א להחמיר שהרי כתב בסוף סעיף ה' ואפילו בא' מן הבגדים אסור עפ"י שניכרים בשאר בגדיהם, והיינו אפילו מלבושים ובגדים סתם כמש"כ רמ"א למעלה מזה, והוא מלשון הטור ממלבושי האיש לפי מנהג המקום ההוא וכ"כ בד"מ סק"ג, ועיין בט"ז ס"ק ו' משמע דהסכים לדבריהם. ואעפ"י שבש"ך ס"ק ז' העתיק שיטת הב"ח בקצור מ"מ המעיין יראה דלא ניחא ל' בהבנת הב"ח ואעפ"י שכתב הש"ך בתו"ד אבל אם לובש ממש בגדי אשה עד שאינו ניכר שהוא איש וכן איפכא בכל ענין אסור, ומשמע דאינו חולק אלא בהא דמקיל הב"ח דגם זה לא אסור אלא ביושב בין הנשים ורק בהא מחמיר הש"ך דבכל ענין אסור, אבל בהא דאינו אסור אלא בלובש עד שאינו ניכר ר"ל כל המלבושים, משמע לכאורה דמודה ל' הש"ך דאינו אסור עכ"פ בלבישת מלבוש אחד דהו"ל תרתי לטיבותא, חדא דאינו יושב בין הנשים ועוד דהא ניכר בין אשה לאיש.

מ"מ יראה דהש"ך לדבריו דהב"ח קאמר ולי' לא ס"ל הכי שהרי כתב למעלה דאין דברי הב"ח מוכרחים. ואפילו את"ל דלהש"ך הכי ס"ל מ"מ כיון דהטור והב"י הרמ"א והט"ז אוסרים בפשיטות, הו"ל הב"ח והש"ך יחידים לגבייהו, ואפילו תדחק בדעת הטור דבגדים דנקט דוקא הוא דר"ל בכל הבגדים ודלא כב"י, מ"מ כיון דנוגע לאיסור תורה פשיטא דעלינו להחמיר, כיון דהב"י והרמ"א פירשו דעת הטור כדעתם להחמיר, ודעת הש"ך אינו ברור כ"כ כנ"ל. והיוצא מזה דהלובש אפילו אחד ממלבושי אשה ואפילו אינו יושב בין הנשים מ"מ הליבישה עצמה איסור תורה היא.

והשתא לא מבעיא לדעת הב"י והרמ"א דאפילו במלבוש א' עובר בלא ילבש, פשיטא דעוברת בלובשת מכנסים כאנשים, אלא אפילו נימא כהב"ח הנ"ל דאינה עוברת בדבר א' אלא בתקוני דגברי או בתקוני דאיתתא לא במלבוש סתם מ"מ נלענ"ד דמכנסים כדרך שהולכים הזכרים דהיינו שאינה מלובשת מלמעלה בגד נשים כדרכה זה לא נקרא מלבוש סתם אלא תקוני דגברא, ככלי זיין וכיו"ב, וטעמי דילי דגדר זה מה נקרא מלבוש ומה נקרא תקוני דגברי היא תולה בזה דדבר שלובשים אותם נשים כאנשים אלא שמשונה קצת בחיצונית שלו כמו גלימא וסרבלא וכיו"ב דבר זה הוא בגדר מלבוש ואינו אסור עד שתשנה כולם לדעת הב"ח כנ"ל. אבל דבר וסוג לבוש שאינו מיוחד אלא לאנשים ולא נמצא לבוש זה כלל בלבושי הנשים הרי זה כחרב לאשה או בגדי צבעונין לאיש

שמבואר בראשונים שהוא בגדר תקוני דגברי ודאיתתא ולכל הדעות עובר אפילו בא' מהם. ובדברים אלו אפילו שינוי מהרגיל אינו מועיל דאטו אם אסרנו לאשה כלי זיין ולאיש בגדי צבעונין וחלי זהב במקום שאין לובשין כזה אלא הנשים, והם שנו קצת מהרגל האם יועיל זה סו"ס מין זה שייך רק לאנשים או לנשים. וכן מצאתי סברא זו בעזה"ת בד"ת סי' קפ"ב ס"ק ט' בשם תשובת אבני צדק סי' ע"ב בכובע אנשים דלא מהני שינוי דסו"ס סוג זה שמו עליו בגד איש.

ואל תדמה זה למה שמבואר שם שהתיר לנשים ללכת במכנסים בחורף תחת הבגדים, וכן מצינו עוד היום לאחינו התימנים, הנה דאדרבה משם ראייה לסברתינו דודאי אם הולכת בבגדים ארוכים עד למטה ולא נראה פסוק רגלי' כאנשים אין כאן תקוני דגברי דכיו"ב אין הדרך בהאנשים. ואין השאלה אלא משום מלבוש אנשים ויש צדדים להתיר כנ"ל וכמבואר בפוסקים. אבל בהולכת בלא בגד ארוך עליהם בדרך שנראים פסוק רגלי' בדרך זה היא תקוני גברי גמור ולא נמצא לנו היתר בשינוי. ואם אימת חורף וצינה עליהם ילבשו בגדי נשים מלמעלה, ואז יש צדדים להתיר, אבל זולת זה עצת היצר הרע הוא.

ואפילו יתקש אדם נגד כל הנ"ל ויאמר דאין במכנסים אפילו בדרך זה אלא גדר לבוש, לא גדר תקוני גברי וממילא מהני שינוי, או דאינו אסור כלל לדעת הב"ח ויטה שורת ההלכה להקל כשיטת הב"ח דאין איסור במלבוש אחד, מ"מ עדיין אינו נפלט מאיסור גמור הוא המבואר ברמ"א יו"ד סימן קע"ח דאסור לצאת במלבוש פריצות. ועיין מהרש"ל ברכות כ' ע"א ד"ה כרבלתא כ' בערוך פי' מלבוש אדום כעין כרבלתא דתרנגולא ואין דרך בנות ישראל להתכסות בו שהוא פריצות ומביא לדבר עבירה ע"כ ולפירש"י נראה שהפריצות הי' שהלכה במלבוש חשוב בלי כסוי סרביל עליו ואם זה נחשב לפריצות עד שמסרו נפשם על זה כמבואר שם, ק"ו בן בנו של ק"ו בבגדים אלו שהם פריצות שאין כמותם על אחת כו"כ. ואם לצערינו אין ביכלתינו להעמיד הדת על תלה בכל אלה הדברים, אבל ענין שאלתו שעדיין ב"ה לא נפרץ ברוב בתי ישראל הכשרים עלינו לעמוד בפרץ בכל עוז, וה' אתנו.

הדוש"ת כל הימים, מצפה לנחמת ציון וירושלים.

Rabbi Oberlander

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן עה סעיף ד

שער של אשה שדרכה לכסותה ערוה היא מפני שמביא לידי הרהור ואסור לקרות או להתפלל כנגדה על דרך שנתבאר אפילו היא אשתו(ג) אבל בתולות שדרכן לילך פרועות ראש וכן שערות של נשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן בקצת ארצות מותר לקרות כנגדן שכיון שרגילין בהן אינן מביאין לידי הרהור ופאה נכרית אפילו דרכה לכסותה מותר לקרות כנגדה וגם מותר לגלותה ואין בה משום יוצאה וראשה פרועה שהוא אסור מן התורה באשת איש:

שו"ת צמח צדק (לובאוויטש) אבן העזר סימן שסג

בענין מ"ש בתשו' מהר"ם אלשקר סי' ל"ה איזו קולא בענין מ"ש שער באשה ערוה דלא נראה כן בחידושי הרשב"א פ"ג דברכות דף כ"ה אבל פניה ידיה ורגליה וקול דבורה שאינה זמר. ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן ולא טריד עכ"ל. נראה פירושו השער שהוא צומח ואחוז בלחייה מחוץ לצמתה ואין שפת השבכה שהוא הנקראת צמתה מגעת עד מקום אחיזת השער הנ"ל בלחייה. שכמו באיש השערות מגיעים עד חצי הלחיים כמו כן באשה. ולכן שער הנ"ל אינו מתכסה כלל ע"י השבכה וה"ל כמו פניה וידיה. והב"י סי' ע"ה הביא דברי הרשב"א הנ"ל ועפ"ז כ' רמ"א בש"ע או"ח סיע"ה בהג"ה סעיף ב' וז"ל וה"ה השערות של נשים שרגילים לצאת מחוץ לצמתן עכ"ל ולפי דבריו היינו אף השערות האחוזים בראש האשה מבעד לצמתן רק שרגילים לצאת מחוץ לצמתן היינו שהנשים מניחין מעט משערן לצאת לחוץ עכ"ז שרי. ולפע"ד אין נראה כן מלשון הרשב"א. דא"כ הל"ל ושערה שרגיל לצאת מחוץ לצמתה וגם לל"ל שאינו מתכסה שכשיוצא מחוץ לצמתה היינו שאינו מכוסה. א"ו ר"ל כמ"ש דהיינו שערה הגדל מחוץ לצמתה. ואינו מתכסה ע"י השבכה ההיא דוקא שרי. דה"ל כמו פניה שדרכה להיות מגולה. ועוד דהא הרא"ש שם ס"ל לא חילק רק בין נשים ובין בתולות וכ"ה במרדכי שם סי' פ' בשם ראב"ה. וגם הרשב"א לא כתב דינו רק דרך אפשר. א"כ י"ל מאין להקל יותר: ובשב' /ובש"ג/ פרק במה אשה כ' שאין איסור בשער אשה אלא במחובר לבשרה וגם שהבשר נראה עם השיער עכ"ל א"כ לדבריו י"ל כדברי רמ"א דהא השער היוצא מחוץ לצמתן אין בשרו היינו מקום שאחוז בו אין נראה כלל עם השיער. וכן בש"ע אאזמו"ר נ"ע סי' ע"ה סעיף ד' אמ"ש וכן שערות של נשים שרגילין לצאת כו' נרשם המראה מקום ס"ק י"ח ש"ג רמ"א ולא נמצא זה בש"ג בברכות פרק הנ"ל כ"א י"ל שנתכוין לדברי הש"ג הנ"ל פ"ו דשבת אבל אין שם שום הכרח לזה מדברי הרשב"א הנ"ל. וגם הרשב"א כתב דין זה דרך אפ"ל. ולא עשאו ודאי גמור והרא"ש שם כ' אבל הבתולות שדרכן כו':

קיצור הרשב"א שבב"י סי' ע"ה נ' כוונתו השער האחוז בלחייה חוץ לצמתה. ולא כמו שפי' רמ"א שם ס"ב בהגה"ה דהיינו אף שער מבעד לצמתן שרגילה להוציאו חוץ לצמתן. אף שמדברי הש"ג פ' במה אשה אפשר לסייע להרמ"א לא יש זכר לזה בדברי הרשב"א:

ובזה נדחה מ"ש מהר"ם אלשקר סי' ל"ה וז"ל ואלא מעתה שער באשה ערוה גבות עיניה נמי הי' להם לאסור דשער קרייה רחמנא כו' עכ"ל דשאני שער הנ"ל שגדל מחוץ לצמתה ואינו מתכסה כלל ע"י צמתה וה"ל כמו פניה משא"כ שער שמבפנים לצמתה והיא מוציאה חוץ לצמתה זהו שער באשה ערוה. ורק לענין ק"ש אסרו ואמרו שער באשה ערוה ופי' הרשב"א אפילו לבעלה וע"ז התיר בשערה שמחוץ לצמתה אבל לגבי אחרים אין זה שום היתר ונקטינן כפשטא דגמ' שער באשה ערוה וצריכה להזהר ולכסות כל שערה שהרי זהו ערוה ותאווה ואיך תעורר תאווה לבני אדם ואינו דומה לפניה שאינו מכוסה. דהא לא סגי לה בלא"ה. דלא תוכל לילך אם עיניה יהיו מכוסות. ואדרבה מצינו במשנה בפרק במה אשה ס"ה א' ערביות יוצאות רעולות ופי' רש"י שדרך נשים ישראלית שבערב להיות מעוטפין ראשן ופניהם חוץ מן העינים הרי מנהג צניעות לכסות אף פניהן וכ"כ בערוך ערך ערב (הרביעי) בפרק במה אשה בשבת דס"ה ערביות רעולות פי' נשים ערביות יוצאות רעולות פי' כדכתיב השרות והרעלות משימות בגד על הראש ומכסות כל הפנים שאינו נראה אלא העינים וקושרות למטה עכ"ל. כהובא בש"ע סי' ש"ג סכ"א וע"ש בא"ר. וא"כ נהי שבמדינות אלו לא נהגו כן לכסות הפנים משום דטריחא מילתא וגם שלא יצחקו הא"י עליהם. אבל למה תגלה שער' ראשה שזהו ודאי ערוה וגם אינן יהודים רובן מכסות שערות ראשן שלא תראינה לחוץ כלל במחכ"ת אין לו שום ראי' ע"ז מדברי הרשב"א וא"ת דראייתו הוא כך כיון גם לשאר אינשי מותר לקרות ק"ש נגד שערה שחוץ לצמתה א"כ אין זה ערוה כלל וכמו פניה וא"כ ממילא מובן דמותר לילך כן ע"ז אין לו שום ראי' מדברי הרשב"א דהרשב"א לא התיר כן רק לבעלה לענין ק"ש אבל לשאר אינשי י"ל לעולם אסור להרשב"א כדמשמע מלשונו דקאי רק לבעלה וכדיהיב טעמא מפני שהוא רגיל בהם ולא טריד וא"ת הא מלשון הרשב"א משמע דשערה מחוץ לצמתה שוה לפניה ובפניה משמע דגם שאר אינשי רשאין לקרות ק"ש כנגדה. עיין בתר"י בד"ה ערוה בעששית. אפ"ל דהרשב"א לא ס"ל כן אלא דאחר שאינו בעלה כשקורא ק"ש אסור לו להסתכל בפניה של אשה אחרת אבל בעלה מותר מפני שהוא רגיל כו' ושערה שחוץ לצמתה ה"ל כמו פניה א"כ כוונת הרשב"א דלגבי בעלה דוקא שוה שערה שחוץ לצמתה עם פניה. אבל שאר אינשי אינו שוה דפניה שאני כיון כל הנשים הולכות ופניהם מגולות ע"כ רגיל כל אדם בזה משא"כ שערה שחוץ לצמתה אינו רגיל בהן רק לבעלה דרגיל בה שרי כו'. א"כ י"ל דכמו"כ יש לחלק להרשב"א לענין שערה שחוץ ל צמתה דלגבי בעלה לא הוי ערוה לק"ש ולא כן לשאר אינשי וכיון דדברי הרשב"א מפורשין שלא התיר כן רק לבעלה מנ"ל לחדש כן להתיר לאחרני וגם לבעלה לא התיר רק דרך אפשר. וכיון דמיירי רק באשתו להכי שערה שחוץ לצמתה שרי דהוא רגיל בהן הוא דוקא דבבית הרי הולכת כן בצמתה לבד ושערה חוץ לצמתה אבל בשוק ודאי אסור לילך כן אלא ברדיד הטוב שלא יראה שערה כלל. ובספר שו"ת מים רבים בהגהת הטור אות ז' וז"ל מעולם לא ראיתי נשים הנשואות שמגלות (כן צ"ל כי טעות נפל בדפוס) שער ראשן גם אין מוציאין שום שערות להתנאות בהן כ"א הבתולות בעודן בית אביהן ומנהג יפה הוא עכ"ל. הרי חלק על מנהג של מהר"ם אלשקר וכן ראיתי בכנה"ג שם באות ו' הביא דברי מהר"ם אלשקר ואח"כ באות ז' גם אין מוציאין כו' מורה באצבע שמעולם לא ראה מנהג זה דמהר"ם אלשקר. וגם באמת נראה שאין שום ראי' למהר"ם אלשקר מדברי הרשב"א דלא מיבעי לפמש"ל דלא מיירי כלל רק בשער הגדל מחוץ לצמתה. מכש"כ שאין לגלות השער שדרכו להיות מכוסה בכל מקום. וכמ"ש בשה"ש רס"י ד' מבעד לצמתך שערך וגו' וכתוב שערך כעדר העזים שגלשו

שמזה למד שמואל פ"ג דברכות דף כ"ד דשער באשה ערוה ועי' ס"ח סי' ק"י דהלימוד כיון שהכתוב משבח אותה בזה אלמא תאוה הוא וכדפרש"י וברש"י בשה"ש ענין צמתך שלא יפריח שערה א"כ אדרבה מוכח שצ"ל מכוסה וגלשו היינו קרחת. דהיינו מריטת השערות וכמ"ש בפ' תזריע י"ג מ"א ימרט ראשו גבח הוא. ות"א יתר שער רישי' גלוש הוא. ועי' ביומא ר"פ הוציאו לו את הכל דמ"ב ע"א בענין קמחית מימי לא ראו קורת ביתי קלעי שערי. והתוס' שם כ' במקום שהיתה יכולה לכסותו אפ"ל לאפוקי מבית המרחץ כו' עכ"פ בקמחית לא ראו אף קורת ביתה את השערות א"כ גם בכל הנשים ודאי אין ראוי שיראו השערות לחוץ ועי' בש"ג פ"ו דשבת אמתניתין בכבול ופיאה נכרית לחצר ובאר שבע השיגו וגם ראבי' במרדכי סי' פ' והרא"ש לא הזכירו כלל דינו של הרשב"א כ"א רק בתולות כו'. גם ראיתו מבת צידעא זהו לפי הר"ן שהביא ב"י סימן תק"ס והרי גם לפירושו צריך לשייר בת צדעא אלמא זהו אסור כ"ש לפרשב"ם מרש"י שבת פ' ב' ובנזיר ג' אין ענין לזה כלל:

Too see the Tzemach Tzedek on Brachos [click here](#)

שו"ע אורח חיים - סימן עה סעיף א-ב

טפח מגולה באשה, במקום שדרכה לכסותו, אפי' היא אשתו, אסור לקרות ק"ש כנגדה: הגה - וי"א דוקא באשתו, אבל באשה אחרת אפילו פחות מטפח הוי ערוה הגהות מיימוני פ"ג. ונראה מדברי הרא"ש דטפח באשה ערוה, אפי' לאשה אחרת, רק שבעצמה יכולה לקרות אע"פ שהיא ערומה, כדלעיל סי' ע"ד:

שער של אשה שדרכה לכסותו, אסור לקרות כנגדו: הגה - אפי' אשתו, אבל בתולות שדרכן לילך פרעות הראש, מותר: הגה - וה"ה השערות של נשים, שרגילין לצאת מחוץ לצמתן (ב"י בשם הרשב"א) וכ"ש שער נכרית, אפי' דרכה לכסות:

מגן אברהם סימן עה ס"ק ד

שרגילים לצאת מחוץ. וכתב ר"מ אלשקר סי' ל"ה אותן נשים הבאים מארצות שאין דרכן לגלותן למקום שדרכן לגלותן מותרים לגלותן אם אין דעתן לחזור (עיין סימן תס"ח) ועסי' קט"ו בא"ע שם משמע דוקא בשוק אסור אבל בחצר שאין אנשים מצויים שם מותרים לילך בגילוי הראש וכ"כ התו' בכתובות **אבל בזוהר פ' נשא ע' רל"ט החמיר מאוד שלא יראה שום שער מאשה וכן ראוי לנהוג.**

ט"ז אורח חיים סימן עה ס"ק א

וי"א דוקא באשתו כו'. בטור כתב וכן אם שוקה מגולה אסור כו' נראה שהוא קמ"ל דאפי' באשתו ופחות מטפח אסור שהוא מקום הרהור יותר משאר איברים:

רמב"ן פרשת כי תצא פרק כא פסוק יב

ועל דעת רבותינו (ספרי תצא יא) שאומרים שהכל לכער את יפיה, צוה שתסיר הבגדים הנאים מעליה, שהגוים

ארורים הם בנותיהם מתקשטות במלחמה כדי לזנות אחריהן, **ותגלח את ראשה שהוא נוול גדול.**

Too see the letters of the Lubavitcher Rebbe [click here](#)

שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן נט

בניסת אשה אחת ממקום שנוהגות הנשים לגלח שערותיהן לאחד ממקום שאין נוהגות לגלח והבעל מקפיד שלא תגלח י"ט סיון תשי"ז. מע"כ ידידי הרב הגאון המפורסם מוה"ר מנחם צבי אייכענשטיין שליט"א.

בדבר מנהג איזה מקומות שהנשים הנשואות מגלחות שערותיהן שניסת אחת מבנותיהן לאחד מהמקומות שאין הנשים מגלחות שערותיהן אלא מכסות אותן כדין והבעל אינו רוצה שתגלח אם רשאה היא שלא לגלח כמנהג מקום הבעל או שמחוייבת לגלח כמנהג מקומה וכו'.

ואין להחשיב את הבעל שאינו רוצה שתגלח לאדם קל שאינו רוצה בגדרים וסייגים כיון שמצינו שגם חז"ל הקפידו על זה. וגם הא איכא גדר וסייג גם לאיך גיסא כדי שלא תתגנה עליו ולא ליתן עיניו באשה אחרת שחשו ע"ז חסידי עולם כהא דאבא חלקיה בר בריה דחוני המעגל בתענית דף כ"ג שהקפיד שתהא אשתו מיקשטא כדי שלא יתן עיניו באשה אחרת ונמצא שאיכא מעליותא גם לצד זה ולכן מה שמקפיד הוא כדין ויש גם מעלה בזה ואין להזניחו על זה, ידידו, משה פיינשטיין

תלמוד בבלי מסכת שבת דף סד עמוד ב

אמר רב כל שאסרו חכמים לצאת בו לרשות הרבים אסור לצאת בו לחצר, חוץ מכבול ופאה נכרית. רבי ענני בר ששון משמיה דרבי ישמעאל אמר הכל ככבול. תנן: בכבול ובפאה נכרית לחצר. בשלמא לרב ניחא, אלא לרבי ענני בר ששון קשיא. רבי ענני בר ששון משמיה דמאן קאמר ליה משמיה דרבי ישמעאל בר יוסי, רבי ישמעאל בר יוסי תנא הוא ופליג. ורב, מאי שנא הני אמר עולא: כדי שלא תתגנה על בעלה. כדתני: והדוה בנדתה, זקנים הראשונים אמרו: שלא תכחול ולא תפקוס ולא תתקשט בבגדי צבעונין, עד שבא רבי עקיבא ולימד: אם כן אתה מגנה על בעלה, ונמצא בעלה מגרשה. אלא מה תלמוד לומר והדוה בנדתה בנדתה תהא עד שתבא במים.

דרכי משה אורח חיים סימן שג

דרכי משה

(ד) **ככל** בו (סי' לא, לג ע"ד) אבל בבגד חדש שרי דליכא למיחש דלמא
שלפא וכ"כ הר"ן (כה: ד"ה וכתבו) דליכא למיחש אלא בתכשיטין קטנים
שאינ בני אדם מרגישיין בהן אבל תכשיטין גדולים כגון חגורה וכדומה
לזה שרי: (ו) **מצאתי** כתוב בהג"ה אלפסי החדשים (שלטי הגבורים
כט. אות א) ומותר לאשה נשואה לגלות פאה נכרית שלה לא שנא אם
היא עשויה משערותיה או משער חבירתה דאין שער באשה ערוה אלא
דווקא שערותיה המדובקים בבשרה אבל לא בתלושין עשויות לכסות
שערותיה האחרות אף על גב דעבדה לקישוט שתהא נראית בעלת שער:

משנה ברורה סימן עה ס"ק טו

שער נכרית. קרי נכרית להשער שנחתך ואינו דבוק לבשרה וס"ל דע"ז לא אחז"ל שער באשה ערוה וגם מותר לגלותה ואין בה משום פריעת הראש

לגבי בעלה אע"פ שאינו מקום צנוע באיש. אבל פניה ידה ורגליה וקול דבורה שאינו זמר ושערה מחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהם ולא טריד. ובאשה אחרת אסור להסתכל בשום מקום ואפילו באצבע קטנה ואסור לשמוע אפילו קול דבורה כו'. והרב אלפסי ז"ל שלא הזכיר מכ"ז כלום אפשר דמשום דאמרינן לעיל עגבות אין בהם משום ערוה סבר הרב ז"ל דכ"ש טפח ושוק ושער וקול. וכתב הוא ז"ל דלא מן השם הוא זה. אלא הכא משום דמטריד וברואה עכ"ל. הרי מדכתב ובאשה אחרת אסור להסתכל בשום מקום ואפילו באצבע קטנה. ע"כ מוכח דהכא לענין ק"ש באשתו מיירי ג"כ במסתכל דאם אפילו באינו מסתכל יש איסור עד שיחזיר את פניו כמ"ש הב"ח והט"ז והמ"א סס"י ע"ה גבי ערוה ממש. א"כ מה ענין אומר ובאשה אחרת אסור להסתכל כו' אין ה"ג אף שאינו מסתכל בה כלל ומעצים עיניו אעפ"כ אסור לענין ק"ש. א"ו ס"ל דאם מעצים עיניו ואינו רואה שרי אף לענין ק"ש. וע"כ הא דטפח באשה ערוה מיירי ברואה. וא"כ אי אפשר להעמידה אלא באשתו ובקריאת שמע כנ"ל. וכן ביאר אח"כ בהדיא אלא הכא משום דמטריד וברואה. הרי הרמב"ם והרשב"א והר"י והב"י ס"ל דמיירי דוקא ברואה הא במעצים עיניו ואינו רואה שרי אף לק"ש. ולכן אי אפשר להעמיד דין זה בשום פנים באשה אחרת ולק"ש דהא שם א"א להעמיד ברואה. דבלא"ה אסור להסתכל אפילו באצבע קטנה של אשה. כן נראה ברור כוונת הרשב"א. ושטה אחרת הוא מ"ש הטור טפח המגולה באשה כו' אפילו היא אשתו. דה"ה כשאינו אשתו שרי. כשהוא פחות מטפח לקרות ק"ש כמו אילו היא אשתו. והקשה הב"ח דהא כל המסתכל אפילו באצבע קטנה כו' ותירוץ לחלק בין מסתכל ונהנה ובין רואה לפי תומו. ותירוץ זה הוא נגד מ"ש בס"ח ס"י קע"ז דאפילו רואה שלא בכוונה כו' כ"א שנזדמן כו'. ועוד דבתר"י כ' דגם לענין ק"ש היינו במסתכל כו'. ובמעדני יו"ט כ' דהקילו לענין ק"ש בפחות מטפח שלא יבא לידי ביטול ק"ש. והמג"א כ' עליו וצ"ע. וצ"ל דהכא מיירי באינו מסתכל ולא רואה כלל ולכן מצד כל המסתכל באצבע כו' אין איסור. אלא דס"ל דלגבי ק"ש לא מהני עצימת עינים כשערוה כנגדו כמ"ש הב"י סס"י ע"ה בשם הרוקח. ולא ס"ל לחלק בין ערוה ממש ובין טפח באשה ערוה. וכבר כתבתי לעיל סעיף א' דמסוגיית הגמרא אינו נראה כן מדפריך אלימא לאסתכולי כו' ולא משני הב"ע כשאינו מסתכל ולק"ש כו' כנ"ל:

ג והנה בתשו' מהר"ם אלשקר ס"י ל"ה נשאל אם יש לחוש לאלו הנשים שנהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן להתנאות בו כי יש מי שהורה שהוא איסור גמור ובפירוש ארו"ל שער באשה ערוה. והוא השיב דאין בית מיחוש לאותו שער כלל במקום שנהגו לגלות והביא ראיה מדברי הרשב"א דלעיל סעיף ב' שכתב ושערה שחוץ לצמתה שאינו מתכסה אין חוששין להם ושכ"כ בעל אורחות חיים וכיון שהתירוהו בפירוש ואפילו לק"ש כ"ש שאין בו משום גילוי שער. והטעם כיון שאין דרכו להיות מכוסה לא אתי עי"ז לידי הרהור עכת"ד. איברא דהוא ז"ל כ' וז"ל אשתכח השתא דלדברי כולם אין באותו שער שום חשש איסור כלל דמאן דמוקים להו באשת איש (היינו הרמב"ם ז"ל פכ"א מהא"ב ה"ב ורש"י) אנו לאו באשת איש עסקינן עכ"ל משמע דמודה דבאשת איש אסור. וא"כ א"א לנשים לילך כן בשוק שהרי יתנו מכוול שבהכרח יראו אותן אנשים אחרים ועוברים על לאו דלפני עור לא תתן מכשול. אע"כ כוונתו רק שבביתה בפני בעלה רשאה להתנאות בו ולא כשתלך לשוק. ואם נאמר דאין כוונתו כן אלא דמתיר אף לילך כן בשוק. יהיו דבריו תמוהין דראייתו מדברי הרשב"א אין שום ראיה. דהא הרשב"א מיירי רק באשה לגבי בעלה לבד ולענין ק"ש היינו ברואה כמ"ש כן בהדיא כנ"ל. ולגבי בעלה שפיר י"ל

דשערה שחוץ לצמתה שרי אף לק"ש ואין בו משום שער באשה ערוה. דהא שלא בשעת ק"ש בעלה רשאי להסתכל באשתו אפילו במקומות המכוסים. ועיין בהרמב"ם פכ"א מהא"ב דין ד' ואפילו באשתו נדה ע' בהמגיד שם. ובהגמ"י אסור בימי נדותה להסתכל במקומות המכוסים שבה אבל במקומות הגלויים שרי אע"פ שנהנה בראייתה וכ"פ בש"ע י"ד ס"י קצ"ה ס"ז. לכן שערה שחוץ לצמתה שרי להסתכל בו לבעלה אפילו בימי נדותה דזה חשוב כמקומות הגלויים. דהא מבואר בהרמב"ם פכ"ד מה' אישות דין י"ב י"ג דבבית סגי כששערה מכוסה במטפחת והיינו שבכה לבד. אע"פ שאין עליה רדיד דהיינו צעיף. אבל כשצריכה לילך בחוץ אסורה לילך בשבכה לבד עד שיהיה עליה עוד לבוש לראשה. וכ"ה בהר"ש פכ"ד דכלים משנה י"ו בשם הערוך וע"ש ס"פ כ"ח משנה י"ד. והיינו שכשמכסה ראשה בעוד צעיף וכה"ג על השבכה אזי אין שערה נראה כלל ואינו יוצא שום דבר מהשער לחוץ. אבל כשהיא רק בשבכה לבד יוכל לצאת קצת שיער חוץ לצמתה. ולכן שערה שחוץ לצמתה חשוב לגבי בעלה כמו פניה ידה שאינם מדברים המכוסים כיון דהוא רגיל בהם. לכן אף לגבי ק"ש שרי ולא מטריד. משא"כ טפח מדברים המכוסים שבה אסור לבעלה לקרות ק"ש ברואה בה. זהו כוונת הרשב"א וגם ע"ז כ' רק דרך אפשר. אבל לגבי איש אחר שאינו בעלה הרי לא מיירי מזה הרשב"א כלל. ולגבי אחר ודאי י"ל שער באשה ערוה לגמרי ואף שחוץ לצמתה דהא בחוץ אסורה לילך בשבכה לבד כ"א ע"י עוד רדיד והיינו כדי שלא יראה שערה כלל. ומ"ש רמ"א דשערה שחוץ לצמתה אינו ערוה ומשמע אף לאיש אחר שאינו בעלה זהו ע"כ לשטה האחרת דלעיל סעיף ב'. וא"כ ע"כ מיירי כשאין רואה כלל בשערה כ"א הנפקותא דדי בעצימת עינים ואין צריך שיחזיר פניו. וא"כ גם לפ"ז אין שום ראיה שמותרת לילך כן בשוק שבהכרח יסתכלו בה האנשים. וא"ת כיון שאין לזה דין ערוה לענין ק"ש ה"ל כמו פניה ומותרת לילך כן בשוק כמו בפניה וידיה אף שאסור להסתכל בהן מ"מ היא שרי לילך כן הנה גם זה אינו ראיה דפניה שאני שאי אפשר לילך בענין אחר וערכיות שיצאות רעולות לכסות הפנים ולגלות העינים זהו דבר הקשה. אבל בשערה למה לגלותה אין זה רק פריצות וא"כ גם מדברי רמ"א אין שום ראיה לסברת מהר"ם אלשקר כש"כ שבאמת הרשב"א לא ס"ל שטה זו האחרת כלל כ"א דמיירי רק לגבי בעלה לבד לק"ש. ולא לגבי איש אחר כלל וגם מהר"ם אלשקר בעצמו בתשובתו העיד שאפילו הגויות רובן לא נהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן:

ד וגם יש להביא ראיה ברורה נגד מהר"ם אלשקר. ואיך שהטיב המורה שאמר שזהו איסור גמור משום שער באשה ערוה. שהרי כן מבואר בהדיא בפרש"י בשבת פרק במה אשה (דף סמך ע"א). ולא במחט שאינה נקובה למאי חזיא. א"ר יוסף הואיל ואשה אוגרת בה שערה. ופרש"י דהיינו שערה היוצא חוץ לקישורים כורכתו סביב המחט ותוחבת המחט בשבכה מתחתיה שלא יראה שערה. ופריך הגמרא א"ל אביי ותהוי כבירית טהורה ותשתרי. ופרש"י ותהוי כבירית דכיון דלצניעותא היא לא שלפא ומחויא. והאי מחט נמי לצניעותא דשער באשה ערוה ולא מחויא ואמאי לא תצא לכתחלה עכ"ל. הרי ס"ל לרש"י דיש לסמוך ע"ז לצאת לכתחלה במחט זו שאוגרת בה שערה בשבת ולא לחוש לדילמא שלפא ומחויא. משום דא"כ יתגלה שערה ושער באשה ערוה. והרי זה השער שיצא לחוץ הוא כמו שערה שחוץ לצמתה. וא"כ אם איתא לדברי מהר"ם אלשקר לא שייך בזה שער באשה ערוה כלל. דלדבריו שער באשה ערוה זהו השער שעל הראש. ולא שערה היוצא חוץ לצמתה. וכמו שדימה שער זה לשער שבין גבות עיניו. והרי רש"י אומר להיפוך ושאונו סומכין ע"ז אף להקל להתיר לילך לה ברה"ר במחט זו ושבודאי לא שלפא ומחויא משום דשיער באשה ערוה אף שערה היוצא

ושיער באשה ערוה. וכן האריך בפמ"ג שם כן. וכן כ' בספר תוספת שבת סי' ש"ג ס"ק ט"ז התוספת כתבו כן רק לפי פירושם בענין אוגרת בה שיער דמיירי שתוחבת המחט לתוך השבכה דבכה"ג אף אם תסור המחט משם לא יפלו שערוותיה מיד לכן איכא למיחש דלמא שלפא ומחויא:

ו ועוד הכריח הת"ש שם דהרא"ש חולק על התוספת וס"ל דאף בכה"ג שלא יפלו שערוותיה מיד לא חיישינן דילמא שלפא ומחויא. אף אם המחט היא תכשיט כיון דלצניעותא עבידא דשער באשה ערוה אף שלא יפלו מיד לא חיישינן דילמא משלפא ומחויא. וכן פי' הקרבן נתנאל פרק במה אשה סי' ז' סק"י דברי הרא"ש ושכן מבואר בהדיא ג"כ ברבינו ירוחם נתיב י"ב חלק י"א. וכ"כ החמד משה סי' ש"ג סק"א וז"ל אבל רבינו כרש"י ס"ל כו' וכן י"ל דעת הרא"ש אף שהסכים לדברי התוספת ד"ה הואיל בפ"י שאוגרת היינו שאף בזה מותר כבירית ולא מטעמיהו דהוא כרש"י ס"ל והתוספת לשטתם הקשו קושיא מכבלים עכ"ל וסיים שדברי הש"ע הן כשטת הטור והרא"ש. וכן פסק הלבוש סי' ש"ג סעיף ט' וז"ל ולא תצא במחט נקובה ואם יצאתה חייבת חטאת דמחט נקובה אינו תכשיט לאשה בשום ענין אלא משוי אבל בשאינה נקובה אם מעמדת בה קישוריה מותר לצאת בה לכתחלה דכיון דלצניעותא עבידא להעמיד הקישורים שלא יצאו שערוותיה חוץ לקישוריה דשער באשה ערוה ודאי לא משלפא ומחויא ואם אינה מעמדת בה קישוריה אסור לצאת בה דתכשיט הוא ודילמא משלפא ומחויא עכ"ל. הרי פסק בפשיטות דאף מחט שהוא תכשיט לא חיישינן דילמא משלפא ומחויא משום דשער באשה ערוה. וכ"כ האליה רבא סי' ש"ג ס"ק י"ג וז"ל משמע דאף שהוא תכשיט מותר לכתחלה בין שדוחק המחט לשערות תחת הצעיפה. (היינו כפרש"י בענין אוגרת) בין שתוחב המחט על הצעיף שלא תפול (היינו כפי' התוספת והרא"ש בענין אוגרת) דמשום גילוי שער לא משלפא ומחויא וכן מבואר בב"י כו' וענ"ל דאפשר דגם תוספת דף סמך ס"ל הכי. ולא דמי לבירית דצנועה יותר מבגילוי שער ומ"מ מקשים תוספת דמבירית לא פריך הש"ס מידי וכן מבואר בהרא"ש ורמזים ורבי ירוחם וראב"ן סי' שמ"ט ובמרדכי ובאגודה כו' עכ"ל וכ"כ בביאורי הגר"א סי' ש"ג ס"ק כ"ב עיין עליו. נמצא מבואר דהכל סוברים כפרש"י דגם במקצת שיער היוצא חוץ לצמתה אמרינן שער באשה ערוה ולכן במחט שמעמדת בה קישוריה אף שהיא תכשיט מותר לצאת בה בשבת ולא חיישינן דילמא שלפא ומחויא. ומה שלהתוספת בתוחבת המחט על הצעיף חיישינן דילמא שלפא ומחויא אם המחט היא תכשיט זהו רק משום דעי"ז לא יפלו שערוותיה מיד. אבל מודים הם דשיער באשה ערוה ולכן אם הוא בענין שאם תסיר המחט יפלו שערוותיה מיד מודים הם דלא חיישינן דילמא שלפא ומחויא. ומ"מ כל הראשונים והאחרונים פסקו דלא כהתוספת אלא דאפילו בתוחבת המחט על הצעיף לא חיישינן דילמא שלפא ומחויא ולפי"ד האליה רבא גם התוספת ס"ל כן ומשום דצנועה יותר בגלוי שער אף מגילוי שוקה כו'. ועיין עוד בגמרא דשבת (דנ"ז ע"ב) כמה תחבולות עשו שלא יצא השער. תחלה לובשת כפה של צמר ועליה שבכה שמכסה השערות יותר ומתפשטת למטה מהשבכה ואח"כ יש עוד כליא פרוחי לכלוא ולמנוע שלא יצאו שערות קטנים חוץ לקישוריה ע"ש בפרש"י ד"ה כליא פרוחי. וד"ה כליא. ומכל זה מבואר הפך דברי מהר"ם אלשקר. ומה מאד תמיה עליו איך רצה להוכיח להקל מדקדוק לשון הרשב"א בברכות כ"ד. ונעלם ממנו גמרא ורש"י וכל הפוסקים האומרים להפך בסוגיא דשבת ד"ס הנ"ל. ואי הוה דכיר לה ה"י לו להביא סוגיא זו ולתרצה שלא יסתור דבריו. אלא ודאי אשתמיטת"י סוגיא זו הידוע גם לתינוקות של בית רבן כו'. וע' תה"ד סי' רס"א דקשה לסתור דברים המפורשים בהדיא משום משמעות של פוסק אחר כשי"כ שבאמת אין שום הכרח נגד זה מהרשב"א כלל כמ"ש לעיל. דהרשב"א ודאי לא יחלוק על המפורש בגמרא ורש"י כאן:

מחוץ לצמתה. וזה ממש כדברי המורה שהביא מהר"ם אלשקר. והוא דחה דבריו בזרוע. ואין לדחות דהמשנה והגמרא דשבת הנ"ל מיירי במקום שנהגו שלא לגלות שערן כלל. ובמקום זה חשוב שער היוצא חוץ לצמתה שיער באשה ערוה. ומהר"ם אלשקר לא התיר רק במקום שנהגו לגלות שערן חוץ לצמתו. זה ודאי אינו דאם רק במנהגא תליא מילתא לא שייך ע"ז לומר שיער באשה ערוה. ועוד הא מהר"ם אלשקר ר"ל שאפילו בזמן הבית נהגו כן עיין עליו מראיתו מבת צידעא. ואיך על מנהג שנהגו כן בזמן הבית יאמר המשנה והגמרא ע"ז שזהו שער באשה ערוה. א"ו המשנה והגמ' ס"ל דמדינא זהו שער באשה ערוה בכל מקום. ואיך שייך בזה מנהג כלל. והאם נאמר שאם ירצו לנהוג הנשים לילך בימי הקיץ בשוק מגולה. נאמר שאין בזה משום שוק באשה ערוה שהרי נהגו כן. ישתקע הדבר ולא יאמר. דכיון שהוא ערוה לא מהני מנהג. ותדע מדוע צוות הנביא ישעי' סי' ג' יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה כו' הרי נהגו כן. א"ו מנהג זה הוא אותיות גהנם כמ"ש השל"ה. וכך כיון שחז"ל אמרו שער באשה ערוה והביאו ראיה ע"ז מהכתוב אין שייך בזה לדחות הדבר משום שנהגו כן. זה מוכח ודאי מהגמרא דשבת ופרש"י הנ"ל. ודקדוקו מהרשב"א בברכות אינו כלום כנ"ל דהרשב"א לא מיירי רק באשה לגבי בעלה שהבעל יוכל להסתכל באשתו מדינא ובשערותיה אף המכוסים כשאינה נדה כמ"ש בנזיר דכ"ח וכ"כ בעצ"א סי' כ"א סק"ב דקאי רק לגבי בעלה לבד וזר לא יעבור ביניהם:

ה ואף שהתוספת שם חלקו על פרש"י בשבת בפ"י אוגרת בה שיער וז"ל בד"ה הואיל ואוגרת בה שיער נראה לר"י שתוחבת המחט בתוך השבכה ודוחקת את השער כדי שלא יפלו שערוותיה חוץ לקישוריה וכ"כ הרא"ש סי' ז' וז"ל ויותר נראה לפרש שתכפל המחט לתוך השבכה ואוגרת בה השבכה שלא יצאו שערוותיה חוץ לקישוריה עכ"ל. הרי עכ"פ מדבריהם נלמוד ג"כ שצריכות מאד הנשים לזהר שלא יצאו שערוותיהן חוץ לצמתן כלל שלא כמנהג מהר"ם אלשקר שנהגו להוציאן לחוץ ולהתנאות בהן. שהגמרא אומרת להיפך. אלא שעדיין יש לומר לכאורה דהא התוספת אינן מפרשים כפרש"י דמשום דלצניעותא עבידא דשער באשה ערוה לכן לא חיישינן דילמא שלפא ומחויא דהקשו ע"ז דאעפ"כ יש לחוש דילמא משלפא ומחויא דהא כבלים אין יוצאים בהם בשבת דחיישינן דילמא משלפי להו משום דהוי תכשיט אע"ג דלצניעותא עבידא וע"כ פירשו טעם אחר גבי מחט דלא חיישינן דילמא שלפא ומחויא והוא משום שאינו תכשיט ע"ש בתוספת ד"ה ותהוי כבירית. וא"כ שמא נאמר משום דלא ס"ל כפרש"י דשיער באשה ערוה שייך אף בשיער היוצא חוץ לצמתה ולכן חיישינן דילמא שלפא ומחויא. אך זה אינו דהא גבי כבלים הרי ודאי שוק באשה ערוה. ואעפ"כ לשטתם חיישינן דילמא שלפא ומחויא אף שע"ז יתגלה שוקה. אלא טעמם הוא שם גבי כבלים משום דאפשר ליטלן בלא גילוי שוקיים כמ"ש בתוס' דס"ג ע"ב ד"ה בירית. ור"ל כמ"ש הרא"ש סי' ז' שאם היתה שולפת בירית לא היו שוקיה מתגלות מיד אלא אחר שיפלו בתי שוקיה עכ"ל. ור"ל כיון דלא מיד יתגלה שוקה ע"כ חיישינן דילמא משלפא ומחויא. וכמו שפירש הט"ז סי' ש"ג סס"ק ח' בהתוס'. ולכן לפירושם גבי מחט שאוגרת בה שיער ג"כ אף שתשלוף המחט לא יצאו שערוותיה מיד חוץ לשבכה כ"א במשך מה ע"כ חיישינן דילמא שלפא ומחויא אף דשער באשה ערוה כפרש"י מ"מ כיון שלא מיד יתגלו שערוותיה סבורה היא שיכולה לשלוף ולהראות ואח"כ תתחוב המחט כמקדם ולא יראו שערוותיה כלל כן פי' דבריהם הט"ז סי' ש"ג סס"ק ח' יעו"ש. ולכן מסיק הט"ז דאם אוגרת בהמחט גופא שערוותיה כפרש"י מודים התוספת ג"כ דאף אם המחט היא עשויה כעין תכשיט לא חיישינן דילמא שלפא ומחויא משום שע"ז יתגלו שערוותיה חוץ לשבכה מיד

ז ומ"ש עוד מענין בת צדעא. גרסינו בב"ב ס"פ חז"ה (דף סמך סע"ב) וז"ל עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט אמר רב בת צדעא ופרשב"ם טנפל שרגילות לסוד שם ולהסיר שערה עכ"ל. ובשבת פרק המוציא ד"פ ע"ב ריה"ו אומר כדי לסוד כלכול רנ"ח אומר כדי לסוד אנדיפי. מאי כלכול ומאי אנדיפי אמר רב צידעא ובת צידעא. ופרש"י כלכול צידעא טינפלא וסדין אותה להשכיב השיער. בת צידעא למטה הימנה להסיר שיער דק והיא אנדיפי עכ"ל. ונראה כי לשון צדעא הוא מלשון צדעים דפרש"י רפ"ק דשבועות דף ב' סע"ב מקום חיבור הגולגלת עם הלחי והן מקום הצדעין ובשופטים ס"ד ד' כ"ד ותתקע את היתד ברכתו ת"י בצדעיה ובלע"ז אין זאיון שלייה. ועיין בפרש"י מכות פ"ג ד"כ ע"א מקום שלועזין טנפלא ושם נקרא פיאה ששם סוף הראש מקום חיבור הפרקים ונמצא שיש לו שתי פאות צידעא מכאן וצידעא מכאן עכ"ל. מבואר דטנפל הוא הלעז של צדעא והוא מקום התחלת פיאות הראש. וכ"כ במתורגמן ערך צדע דרקתו ת"י צדעיה ובלשון אשכנז טענפיל. וכן בהרמב"ם פ"ב מה' עכו"מ הלכה א' שני צדעיו כו' ובהלכה ו' ופיאה זו שמניחין בצדעא כו'. וא"כ לפרש"י באשה צדעא היינו להשכיב השיער בת צידעא להסיר השיער א"כ לפ"ז אין שום מקום להוכחה של מהר"ם אלשקר שהיו מניחים השיער להתקשט בו דאדרבה היו מסירים השיער שלמטה מהצדעין ובמקום הצדעין ממש היו משכיבים השיער. היינו כדי שלא יצאו פיאות הראש שלה חוץ מהשבכה. שהאשה יש לה ג"כ פיאות הראש כדמוכח בגמרא נזיר (דף ג"ז ע"ב) ובקדושין (דף ל"ה ע"ב) גבי איבעית אימא סברא דהא לא אית להו זקן כו' מבואר דפיאות הראש יש להו. ובהרמב"ם שם ה"ב והלכה ד'. ע"כ משכיבין אותם כדי שלא יפלו לחוץ. (ע' בערוך ערך אנדיפי יש עוד פירושי' בענין צדעא). ובפ"ק דנזיר (ד"ג ע"א) אמתניתין הריני מכלכל. ממאי דהדין כלכול שערו הוא כדתנן סיד רבי יהודה אומר כדי לסוד כלכול ואמר רב בת צידעא פירש"י טינפלא בלע"ז שמקפל השער שברקתה כמין מגרר כדי להעמיד על גבן כיפה שבראשה שלא יפול השער שבאוזן למטה עכ"ל. והנה פ"י שמקפל את השער היינו לשון כפילות כמ"ש בערוך ערך קפל וז"ל בפרק במה מדליקין פתילת הבגד שקפלה לשון כפילה הוא. וכן בפרק אלו קשרים מקפלין את הכלים. בסוף גמרא דפרק חבית בשבת היוצא בטלית מקופלת פ"י כגון מוכרי כסות שמקפלין ומפשילין אותן על כתפיהן חייב חטאת עכ"ל. ורש"י בשבת דכ"ח ע"ב גבי פתילת הבגד שקיפלה פ"י כמו שגודלין פתילות. וא"כ עד"ז פ"י שמקפל השער היינו כמו גודלת הנזכר במשנה פרק המצניע (דצ"ד ע"ב) דהיינו ענין קליעת השער כמש"ש בגמרא (דצ"ה ע"א). וא"כ מ"ש כדי להעמיד על גבן כיפה שבראשה יש לפרשו בשני פנים האחד שהכפה שבראשה מכסה את הקליעה הזו שבצדעא. והפעולה שלא יפול השער למטה. ה"ב שהכפה עומדת על גבי הקליעה. אך זה דוחק דאיך יחזיק קליעה זו את הכפה. אך גם אם כן הוא עכ"ז י"ל דודאי אין קליעה זו מגולה דהא מבואר בשבת פרק במה אשה (דנ"ח ע"ב) דעל הכפה לובשת השבכה. והכפה אינה מכסה כל השער כולו אלא השבכה שעל גבה מכסה. עיין בערוך ערך כפה. פ"י כיפה של צמר שמשמה על ראשה האשה בשיער ומקבלת הזוהמא ועל כפה השבכה ועיין בחידושי הרשב"א בשבת שם ד"ה ככלא דעבדא. ובחידושי הרמב"ן לשבת שנדפסו מחדש. וע"ש עוד בשבת שם שיש עוד איסטמא לבד השבכה למנוע פריחת השער כמש"ל. נמצא י"ל שצדעא זו אינה מגולה כלל ח"י:

פרק ו

משנה א א כיצד מברכין על הפירות. כ' התוס' לא שייך להקשות תנא היכי קאי דקתני כיצד כו' ע"ש. ועיין בתר"י שפ"י דקאי אהא דתנן בפ"ק ד"א שלא לחתום אינו רשאי לחתום וקאמר עלה בגמ' כגון ברכת הפירות והמצות ושואל עכשיו איזה נוסח שלה. וז"ל ריא"ז בש"ג אסור לאדם ליהנות מן העוה"ז בלא ברכה שצריך להודות ולשבח למי שברא אוכל זה שהוא נהנה ממנו וברכה זו מד"ס היא כמבואר בקונטרס הראיות עכ"ל. ביאור דבריו משום דלכאורה משמע בגמ' דמדאורי"י הוא דהא גרסינן מנא ה"מ דת"ר קדש הלולים (בנטע רבעי כתי' ומשמע שני הלולי' טעון באכילתו כשתאכלנו בשנה הרביעית שהוא מותר באכילה) מלמד שטעונים ברכה לפניהם ולאחריהם מכאן א"ר עקיבא אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך ואע"ג דפרכינן עלה דאצטריך חד הלול לומר אחליה והדר אכליה (פ"י הוציאו לחולין ע"י פדיון אם באת לאוכלו חוץ לירושלים) ונמצא נשאר רק הלול א' ולכן למידים מזה שצריכים ברכה לאחריהם כדאשכחן בברהמ"ז דכת"י ואכלת ושבעת וברכת כו'. אבל מני"ל שצריך ברכה לפניהם. אך ע"ז השיבו בגמ' הא לא קשיא דאתיא

ז ומ"ש עוד מענין בת צדעא. גרסינו בב"ב ס"פ חז"ה (דף סמך סע"ב) וז"ל עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט אמר רב בת צדעא ופרשב"ם טנפל שרגילות לסוד שם ולהסיר שערה עכ"ל. ובשבת פרק המוציא ד"פ ע"ב ריה"ו אומר כדי לסוד כלכול רנ"ח אומר כדי לסוד אנדיפי. מאי כלכול ומאי אנדיפי אמר רב צידעא ובת צידעא. ופרש"י כלכול צידעא טינפלא וסדין אותה להשכיב השיער. בת צידעא למטה הימנה להסיר שיער דק והיא אנדיפי עכ"ל. ונראה כי לשון צדעא הוא מלשון צדעים דפרש"י רפ"ק דשבועות דף ב' סע"ב מקום חיבור הגולגלת עם הלחי והן מקום הצדעין ובשופטים ס"ד ד' כ"ד ותתקע את היתד ברכתו ת"י בצדעיה ובלע"ז אין זאיון שלייה. ועיין בפרש"י מכות פ"ג ד"כ ע"א מקום שלועזין טנפלא ושם נקרא פיאה ששם סוף הראש מקום חיבור הפרקים ונמצא שיש לו שתי פאות צידעא מכאן וצידעא מכאן עכ"ל. מבואר דטנפל הוא הלעז של צדעא והוא מקום התחלת פיאות הראש. וכ"כ במתורגמן ערך צדע דרקתו ת"י צדעיה ובלשון אשכנז טענפיל. וכן בהרמב"ם פ"ב מה' עכו"מ הלכה א' שני צדעיו כו' ובהלכה ו' ופיאה זו שמניחין בצדעא כו'. וא"כ לפרש"י באשה צדעא היינו להשכיב השיער בת צידעא להסיר השיער א"כ לפ"ז אין שום מקום להוכחה של מהר"ם אלשקר שהיו מניחים השיער להתקשט בו דאדרבה היו מסירים השיער שלמטה מהצדעין ובמקום הצדעין ממש היו משכיבים השיער. היינו כדי שלא יצאו פיאות הראש שלה חוץ מהשבכה. שהאשה יש לה ג"כ פיאות הראש כדמוכח בגמרא נזיר (דף ג"ז ע"ב) ובקדושין (דף ל"ה ע"ב) גבי איבעית אימא סברא דהא לא אית להו זקן כו' מבואר דפיאות הראש יש להו. ובהרמב"ם שם ה"ב והלכה ד'. ע"כ משכיבין אותם כדי שלא יפלו לחוץ. (ע' בערוך ערך אנדיפי יש עוד פירושי' בענין צדעא). ובפ"ק דנזיר (ד"ג ע"א) אמתניתין הריני מכלכל. ממאי דהדין כלכול שערו הוא כדתנן סיד רבי יהודה אומר כדי לסוד כלכול ואמר רב בת צידעא פירש"י טינפלא בלע"ז שמקפל השער שברקתה כמין מגרר כדי להעמיד על גבן כיפה שבראשה שלא יפול השער שבאוזן למטה עכ"ל. והנה פ"י שמקפל את השער היינו לשון כפילות כמ"ש בערוך ערך קפל וז"ל בפרק במה מדליקין פתילת הבגד שקפלה לשון כפילה הוא. וכן בפרק אלו קשרים מקפלין את הכלים. בסוף גמרא דפרק חבית בשבת היוצא בטלית מקופלת פ"י כגון מוכרי כסות שמקפלין ומפשילין אותן על כתפיהן חייב חטאת עכ"ל. ורש"י בשבת דכ"ח ע"ב גבי פתילת הבגד שקיפלה פ"י כמו שגודלין פתילות. וא"כ עד"ז פ"י שמקפל השער היינו כמו גודלת הנזכר במשנה פרק המצניע (דצ"ד ע"ב) דהיינו ענין קליעת השער כמש"ש בגמרא (דצ"ה ע"א). וא"כ מ"ש כדי להעמיד על גבן כיפה שבראשה יש לפרשו בשני פנים האחד שהכפה שבראשה מכסה את הקליעה הזו שבצדעא. והפעולה שלא יפול השער למטה. ה"ב שהכפה עומדת על גבי הקליעה. אך זה דוחק דאיך יחזיק קליעה זו את הכפה. אך גם אם כן הוא עכ"ז י"ל דודאי אין קליעה זו מגולה דהא מבואר בשבת פרק במה אשה (דנ"ח ע"ב) דעל הכפה לובשת השבכה. והכפה אינה מכסה כל השער כולו אלא השבכה שעל גבה מכסה. עיין בערוך ערך כפה. פ"י כיפה של צמר שמשמה על ראשה האשה בשיער ומקבלת הזוהמא ועל כפה השבכה ועיין בחידושי הרשב"א בשבת שם ד"ה ככלא דעבדא. ובחידושי הרמב"ן לשבת שנדפסו מחדש. וע"ש עוד בשבת שם שיש עוד איסטמא לבד השבכה למנוע פריחת השער כמש"ל. נמצא י"ל שצדעא זו אינה מגולה כלל ח"י:

ח א"ך ראייתו היא ע"פ מ"ש בערוך ערך בת צדעא פ"י כשהאשה קולעת שערה כולן משיירת ממנו דבר מועט בין אזניה לפדחתה כנגד צדעיה ומביאה סיד טרוף וטחה אותו שער ואינה קולעת אותו אלא מטילה אותו כנגד פניה זה עושה בת עניים אבל עשירה שורקתו בבשמים בשמן טוב

ז'תכה

ב"ה, יו"ד אלול, תשי"ב
ברוקלין.

ברכה ושלוש!

במענה למכתבה מסוף חדש מנחם אב, בו כותבת אודות פאה נכרית, ואשר בסביבתה דתית בה נמצאת אין נוהגות כזה ומתביישת אפשר יצחקו לה באם תלבש פאה נכרית.

בעצם הענין דלבישת פאה נכרית, ולא להסתפק בכובע ומטפחת, מבואר ההכרח בזה בכמה מקומות. והרי רואים במוחש, אשר לבישת כובע ואפילו מטפחת, משאירה חלק השער בלתי מכוסה על כל פנים במשך זמן קצר, ז.א. שעוברים על האיסור הגדול וכהפסק דין בשולחן ערוך אורח חיים סימן ע"ה, וגודל הענין מובן גם כן מגודל השכר בעד קיום הציווי כפי שנצטוינו, וכלשון הזהר הקדוש, מתברך בכלא בברכאן דלעילא בברכאן דלתתא בעותרא בבנין בבני בנין.

ולכתבה שאפשר יצחקו עליי ותתבייש וכו',

אפילו בתוככי הנוער דארצות הברית, נרגש לאחרונה רגש של כבוד, דוקא לאלו שעומדים חזק בדעתם, ואין מתביישים ממי שלועג עליהם ולהשקפת עולמם, ומתיחסים בלעג ובוז לאלו הנמשכים אחרי הרוב ללא יציבות נפשית כלל, ובודאי יודעת אשר התחלת כל ארבעה חלקי השולחן ערוך היא: ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת השם יתברך.

ועוד וגם זה מובן ופשוט: השם יתברך, „את השמים ואת הארץ אני מלא", ונמצא עם האדם בכל מקום ובכל זמן, מה שאין כן בני אדם אפילו מסביבה הכי קרובה, שלא תמיד נמצא בקרוב מקום אליו, ולכן, היתכן, אשר לא יתבייש ח"ו מפני הקב"ה ויתבייש מפני בן אדם בשר ודם!?

ותקותי אשר מתאים לסיומה במכ" – מחינוכה, אין צורך באריכות יותר בהאמור.

ז'תכה

נדפסה בלקו"ש ח"י"ג ע' 187. נוסח דומה נכתב לכמה.

ה'תשמא

בי"ה, ט"ו אלול, תשי"ז
ברוקלין.

אוצר החכמה

הרה"ח אי"א נוי"נ עוסק בצ"צ מו"ה יצחק שיי

הודפס

שלום וברכה!

במענה על מכתבו מיו"ד אלול עם הפ"נ המוסגר בו, שיקרא בעת רצון
על הציון הקי של כ"ק מו"ח אדמו"ר זצוקלה"ה נבג"מ זי"ע.

במ"ש בענין דשערות דנוקבא שמבואר בדא"ח ששער באשה ערוה מפני
שיש מקום ליניקת החיצונים וכו' (מלבד בדמ"צ שמציין במכתבו, מדובר בזה
גם בלקו"ת דברים לו, ג ועוד). ושואל שע"פ הסבר זה, כמו שהנזיר מוזהר
שלא לגלחן מפני התוספת בקדושה עי"ז, הרי האשה היי צ"ל בקצה השני –
לגלחן דוקא ולא להסתפק בכיסוי הראש.

וההסבר בזה יובן, ע"פ הנגלה ששער באשה ערוה אינו בהנוגע לפנויות,
וכן אפילו בנשואות זהו רק בהנוגע לזרים ושרגילות לכסותו, משא"כ בהנוגע
לבעל, אדרבה הרי יכול לאמר אי אפשר באשה מגולחת (נזיר כח, א).
שמהנגלה מובן גם הענין בפנימיות – שיניקה לחיצונים אפשר שתהיי כשבא
הדבר לכלל יניקה, משא"כ כשאינה אלא מקבל. ואפשר רק באם אין דבר
המגין על זה ואסורה ביותר מהרגיל, והנמשל מובן. וראה לקו"ת ויקרא כד,
א. לב, א. ועוד . . .

בברכה לבשו"ט ולכוח"ט,

מ.שניאורסאהן

ה'תשמא

נדפסה בלקו"ש חכ"ג ע' 348 והושלמה ע"פ צילום האגרת.
מו"ה יצחק: דובאוו, מנטשסטד. אגרות נוספות אליו – לעיל ה'תצח, ובהנסמן בהערות שם.

Rabbi Mryles

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף עב עמוד א-ב

ואיזוהי דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע. ראשה פרוע דאורייתא היא! דכתיב: ופרע את ראש האשה, ותנא דבי רבי ישמעאל: אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש! דאורייתא - קלתה שפיר דמי, דת יהודית - אפילו קלתה נמי אסור. אמר רבי אסי אמר ר' יוחנן, קלתה אין בה משום פרוע ראש. הוי בה רבי זירא, היכא? אילימא בשוק, דת יהודית היא! ואלא בחצר, אם כן, לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה! אמר אביי, ואיתימא רב כהנא: מחצר לחצר ודרך מבי.

ערוך השולחן אורח חיים סימן עה סעיף ו-ז

כתבו רבותינו בעלי הש"ע בסעיף ב' שיער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדו אפילו אשתו אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש מותר וה"ה השערות של נשים שרגילין לצאת חוץ לצמתן וכ"ש שיער נכרית אפילו דרכה לכסות עכ"ל וזה שנתבאר באה"ע סי' כ"א דגם פנויות לא ילכו בגילוי ראש זהו בבעולות כמו אלמנות וגרושות ולא בתולות [חלקת מחוקק ובית שמואל שם] ויש מי שכתב דאף בתולה לא תלך כששערותיה סתורות ולא קלועות [מג"א סק"ג] וי"א דבחצר מותרות כל הנשים גם הנשואות לילך בגילוי ראש ועי' באה"ע"ז סימן קט"ו ובזוהר נשא הזהיר מאד בזה [שם סק"ד] והנשים הבאות ממקומות שאין דרכן לגלותן למקום שדרכן לגלותן ואין דעתן לחזור מותרות לגלותן [שם בשם אלשקר]:

ועתה בואו ונצווח על פרצות דורינו בעוונותינו הרבים שזה שנים רבות שנפרצו בנות ישראל בעון זה והולכות בגילוי הראש וכל מה שצעקו על זה הוא לא לעזר ולא להועיל ועתה פשתה המספחת שהנשואות הולכות בשערותן כמו הבתולות אוי לנו שעלתה בימינו כך מיהו עכ"פ לדינא נראה שמותר לנו להתפלל ולברך נגד ראשיהן המגולות כיון שעתה רובן הולכות כך והוה כמקומות המגולים בגופה וכמ"ש המרדכי בשם ראבי"ה בספ"ג וז"ל כל הדברים שהזכרנו לערוה דוקא בדבר שאין רגילות להגלות אבל בתולה הרגילה בגילוי שיער לא חיישינן דליכא הרהור עכ"ל וכיון שאצלינו גם הנשואות כן ממילא דליכא הרהור [והרי"ף והרמב"ם השמיטו לגמרי דין שיער וקול משום דס"ל דלאו לק"ש איתמר עב"י]:

רמב"ם הלכות אישות פרק כד הלכה יב

ואיזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל, ואלו הן הדברים שאם עשת אחד מהן עברה על דת יהודית: יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים, אף על פי ששערה מכוסה במטפחת.

רמב"ם הלכות אישות פרק יג הלכה יא

מקום שדרכן שלא תצא אשה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית נותן לה בכלל הכסות רדיד הפחות מכל הרדידין.

שולחן ערוך אבן העזר הלכות כתובות סימן קטו סעיף ד

איזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל. ואלו הם הדברים שאם עשתה אחת מהם עברה על דת יהודית: יוצאת לשוק או למבוי מפולש או בחצר שהרבים בוקעים בו וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים, אף על פי ששערה מכוסה במטפחות.